

KNIHA V 21. STOLETÍ

Elektronickou verzi zpracovala:

Mgr. Libuše Foberová

Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav bohemistiky a knihovnictví
2005

Obsah

Vzniká tradice Jiří U r b a n e c	5
Nové pohledy literární vědy na knihu jako takovou Jiří U r b a n e c.....	6
Kniha a elektronické médiá v informačnej spoločnosti Juraj Rusnák.....	9
Informace jako etická hodnota Michal Lorenz.....	15
K poetike zmyslového vnímania Juraj Briškár.....	23
Divadelní memoáry z pohledu knihovníka Zuzana Bornová.....	32
Regionální knihovna Karviná – etika a estetika Barbora Koneszová.....	36
Středisko polské literatury Regionální knihovny v Karviné a jeho aktivity propagující estetickou a etickou výchovu Helena Legowicz.....	38
Knihovna, její měnící se role v současném informačním prostředí: hybridní knihovna Brigita Exelová.....	42
Historické knižnice v postmodernej kultúre Igor Zmeták.....	50
Etika a estetika současné typografie aneb Grafikův pláč nad běžnou současnou grafickou úpravou Jana Krejčová.....	53
O etike politiky v rozprávkeovej knihe Daniela Pastirčáka Čintet alebo more na konci sveta Anton Lauček.....	57

O poetickom význame knihy (Aleksander Dovženko: Začarovaná Desna) Xénia Činčurová.....	60
Étos 21. století: dědictví raného humanismu? Jaroslav Bakala.....	66
K ediční činnosti polské národnostní menšiny českého Těšínska Libor Martinek.....	73
Práce s uživateli ve studovně elektronických zdrojů..... (nevážná typologie) Aleš Hrazdil.....	88 87
Výchova uměním a veřejné knihovny v proměnách času Eva Křivá.....	91
Nad formativními záměry školních literárních textů Lenka Müllerová.....	95
Umelecký text v role objektu estetickej a subjektu etickej výchovy a poznania Viera Žemberová.....	100
Literatúra a dieťa 21. storočia (Rozprávka pre moderné deti) Ludmila Hrdinaková.....	105
Etický odkaz nakladatelství Romualda Prombergra Milada Písková.....	116
PROGRAM SEMINÁŘE KNIHA V 21. STOLETÍ	119

Recenze:
PhDr. Alena Hrazdilová

Anotace:

Sborník příspěvků z mezinárodního semináře *Kniha v 21. století*, který se konal na Slezské univerzitě, Filozoficko-přírodovědecké fakultě, Ústavu bohemistiky a knihovnictví v Opavě v únoru roku 2005. Tematicky se zabýval knihou v estetické a etické výchově. Předložené texty si dále všímají knihoven měnících se v hybridní knihovny a role knihoven v estetické a etické výchově.

© Slezská univerzita v Opavě

Kniha v 21. století

VZNIKÁ TRADICE

Současné oddělení knihovnictví Ústavu bohemistiky a knihovnictví Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity je vyústěním zakladatelského počínu z roku 1990, kdy v Opavě začala svou činnost Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně a kdy zde vznikla Katedra literární vědy. Na ní se začal vyučovat bakalářský obor nazvaný Česká literatura, její dokumentace a tvořivé využití, kde za „dokumentaci“ literatury (kromě literárních pozůstalostí) byla považována i samotná kniha, uchováající literární text. Proto se do spektra učebních předmětů dostalo též základní učivo knihovnictví, tehdy zajišťované jedinou pracovnící PhDr. Beátou Sedláčkovou. Ale vývoj pokračoval, v roce 1991 vznikla samostatná Slezská univerzita, z Katedry literární vědy se stal dnešní Ústav bohemistiky a knihovnictví, jako vedoucí oddělení knihovnictví nastoupil PhDr. Milan Sobotík a přicházeli další pracovníci se zaměřením na knihovnictví, zvláště nedávno zesnulý prof. PhDr. Jiří Cejpek, CSc., který po jistý čas byl i vedoucím celého ústavu. Obor Česká literatura se rozlišil od výuky knihovnictví a je zajišťován dalšími dvěma odděleními našeho ústavu – lingvistiky a literární vědy. Bakalářský obor Knihovnictví v prezenční i kombinované formě po celá léta přitahuje do Opavy velký počet zájemců z celé České republiky, takže Slezská univerzita kromě Prahy a Brna, kde se studuje knihovnictví i v magisterském stupni, patří po patnácti letech existence mezi centra knihovnického vysokoškolského vzdělávání. V současné době vede toto oddělení knihovnictví doc. PhDr. Milada Písková, CSc., a z její iniciativy se v roce 2005 uskutečnila druhá odborná knihovnická konference na Slezské univerzitě, o jejímž průběhu a tematickém zaměření svědčí sborník, který je určen pro široké odborné kruhy i poučení knihovníků. Necht' tato iniciativa pokračuje nadále a slouží k humanizaci naší společnosti!

Doc. PhDr. Jiří Urbanec, CSc.
vedoucí Ústavu bohemistiky a knihovnictví

Nové pohledy literární vědy na knihu jako takovou

Jiří U r b a n e c

Je docela příznačné, že obor knihovnictví se někdy organizačně spojuje s pracovištěm literárním, je tomu tak na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně i zde v Opavě. Budiž mně proto dovoleno, abych se na konferenci zaměřené knihovnický pokusil nastínit, jak současná literární věda se dívá na knihu, jako na objekt, který je tradiční náplní našich knihoven.

Pominu ovšem knihu s obsahem jakýmkoliv, tedy hmotný celek obsahující text libovolného zaměření, rovněž vnější stránku knihy z hlediska výtvarného a technického, a zůstanu jako literárněvědný pracovník jen u objektu kniha, který přináší text s aspirací na zařazení do kategorie krásná literatura.

Specifický obor literární vědy zvaný literární teorie nebo teorie literatury se ustavil jako zvláštní disciplína teprve před sto léty, do té doby se spíše užíval název poetika, a ta se zabývala zvláště jednotlivými literárními žánry, případně užitím jazyka v díle. Ale ve dvacátém století se zrychlil vývoj věd obecně, jak to vidíme především u oborů technických a přírodovědných. Též literární teorie začala o umělecké literatuře přemýšlet z mnoha nových aspektů, někteří badatelé zkoumali samotný tvůrčí proces, jiní téměř jen samotný text jako zvláštní druh znaku (nelze nezpomenout Jana Mukařovského a pojem strukturalismus), v posledních letech se pak leckdo zaměřil na tzv. konkretizaci textu, tj. ve svých důsledcích na samotného čtenáře, v jehož vědomí teprve vzniká – zjednodušeně řečeno – konečná podoba díla. Uvědomíme-li si, že podstatou umělecké literatury je trojice autor + dílo + čtenář, pak ve dvacátém století literární věda trochu zájem o autora odsunula do pozadí, zabývala se hodně dílem jako takovým a dnes nově čtenářem a obecně sociologií literatury, jak je to typické pro tzv. kostnickou školu (název podle univerzity v německé Konstanzi).

V těchto souvislostech kniha sama jako hmotný objekt nebyla předmětem zájmu literární vědy, spíše kulturní historie a historie umění. Podíváme-li se např. na velmi rozšířenou příručku o literatuře, jíž je ze sedmdesátých let učebnice Josefa Hrabáka *Poetika* o téměř čtyřech stech stranách, pak o pojmu kniha se v ní mluví jen na jednom místě těmito slovy: „Brožura je tisk menšího rozsahu, nevázaný, ale sešitý. Kniha se definuje podle rozsahu, u nás se za knihu pokládá tisk o minimálně 80 stranách“ (podle vydání z roku 1977, s. 335). V celé učebnici je detailně pojednáváno především o struktuře díla, o výstavbě literárního díla a poté o literárních žánrech.

Jinak je tomu u dosud hojně užívaného *Slovníku literární teorie*, jenž vznikl přibližně v téže době pod redakcí Štěpána Vlašína. Zde je heslo kniha dosti rozsáhlé a vysvětluje se nejen jako materiální předmět, ale především ve významu „organizační forma jazykového sdělení“. Je považována za funkční celek jednotlivých prvků, „které vzájemně spolupůsobí při fixaci textu a jeho účinném přenosu ke čtenáři“ (podle vydání z roku 1984, s. 173). Uvádí se i materiálová konstrukce knihy, včetně obalu, vazby, předsádky aj. Tento slovník se vrací ještě ke knize při heslu inkunábule a dále v souvislosti s heslem recepce, jíž se myslí recepce díla čtenářem, který většinou nebývá pasivní, ale jde komunikačnímu řetězci autor > dílo vstříc tím, že vyhledává odpovídající texty kromě jiného i za pomoci reklamy a třídění fondů v knihovnách.

Ale úplně revolučně se na samotnou knihu jako objekt dívá nejnovější literární teoretické kompendium se zcela nezvyklým názvem ...*na okraji chaosu*... s podtitulem

Poetika literárního díla 20. století, které má téměř devět set stran a jež je kolektivní prací pod vedením Daniely Hodrové; bylo vydáno roku 2001. Přitom nejde o poznatky zcela nové, spíše o jejich přehled a usoustavnění, zároveň s domyšlením do dříve nepřiznávaných nebo neuvědomovaných souvislostí.

Hodrová a její spolupracovníci knihu umělecké literatury chápou v duchu názorů Jana Mukařovského a jeho následovníka Miroslava Červenky takto: musíme rozlišovat „artefakt“ čili vnější dílo, to, co je na knize viditelné a hmatatelné, od „estetického objektu“, tj. vnitřní umělecký ráz díla, vyplývající z konkrétních slov, tedy jakýsi druhý plán nad jevovou stránkou knihy.

Literatura vznikající ve 20. století má často „rozplývavý“ ráz, rozplývá se iluze o konci díla, o jeho uzavřenosti (s. 145), výrazem toho je i skutečnost, že autoři ve svém jazykovém vyjádření užívají často tři tečky na konci věty, čili život, názor, sdělení, kniha nekončí zcela a definitivně. I měkké desky knihy dnes symbolizují, že dílo neaspiruje na věčnost, je pomíjivé (s. 212), na rozdíl od středověku, kdy dílo svou knižní tvářností a širší nedostupností mohlo být „sacrum“, posvátná skříňka (s. 43).

Nový pohled literární teorie na knihu souvisí i s tím, že vizuální složka, tedy písmena tištěná většinou černě na bílém papíře, je na díle nejstabilnější a zajišťuje jeho identitu (s. 39). Kniha je tedy zřetelným rámcem textu (s. 40). Zkrátka jednou z hlavních vlastností knihy je možnost fyzického kontaktu, přičemž při vnímání díla, při jeho „konkretizaci“, se uplatňuje i hmat (s. 189): nelze opomenout ani akt otvírání a zavírání knihy, listování jako jakýsi druh „cesty“, „svlékání“ knihy (s. 183), kdy čtenář na cestě k dílu odstraňuje knižní obálku, „zmocňuje se“ knihy, když ji někdy rozřezává (s. 181), a vůbec zažívá pocit „vlastnění“ díla (s. 261), když knihu při vypůjčování dostane do rukou anebo ji koupil a odnáší ji jako svůj majetek domů.

Příručka ...*na okraji chaosu*... si všímá také samotné sazby v knize (s. 43). Tato myšlenka jistě není bez významu v době, kdy stereotypní počítačové písmové fonty vedou k určitému zglajchšaltování vzhledu jednotlivých stran. Ale u svérázného Josefa Váchala umělecká idea byla v souladu s koncipováním textu, tvaru písma i výtvarného doprovodu, nebo uveďme jiný markantní případ, první knižní vydání *Slezských písní* Spolkem českých bibliofilů v roce 1909, tehdy Vojtěch Preissig vydání nejen doprovodil grafickými přílohami, ale navrhl pro tuto knihu zcela nový typ písma i speciální papír s výtvarně řešeným vodoznakem. Přítomní knihovníci jistě si vzpomenu, že existuje jistá skupina čtenářů, kteří žádají zásadně čisté a nepoškozené výtisky, protože takový vzhled knihy je součástí jejich „konkretizace“ uměleckého díla, jejich uměleckého zážitku, tedy souladu toho, co podle již zmíněného Mukařovského je obsaženo v jednom knižním exempláři: hmotný artefakt a vnitřní, duševní estetický objekt.

Není bez významu ani připomenutí ze strany kolektivu vedeného Hodrovou, že ve 20. století se zčásti změnil i způsob četby (s. 100). Týká se to sice jen knih, které mají poznámky pod čarou, nicméně jde o narušení dřívějšího jen horizontálního čtení, nyní jde též o průběžné sledování poznámek pod čarou, tedy textu hlavního a vedlejšího, je to tudíž projev nového, vertikálního čtení.

Literární teorie si dnes všímá nejen textu samého, slov a vět zachycených grafémy, ale také bílých míst na stránce (s. 101). Mohou být výmluvnější než písmena. Poslyšme citát z práce Hodrové a kolektivu: „Bílá místa už nejsou jen místy prodlevy, odpočívkami na cestě, jimiž byly v pravidelně členěném textu, ale zneklidňujícím prostorem, neboť mezerou, dírou, prázdnem jako by do sféry smyslu, symbolizované komponovaným, »plným« a nepřerývaným, ukončeným, od ostatního světa vyděleným textem, mohl vnikat ne-smysl, absurdita, nemoc a smrt.“

Bez zajímavosti není ani další konstatování soudobé literární teorie, že kromě vlastního textu knihy sepsaného autorem se dnes vyskytují v knize i další texty, tzv. paratexty (s. 34), které dokonce – někdy v případě bestsellerů – se mohou stát významnější literární událostí než autorský text sám. Mezi tyto paratexty patří např. text na obálce, předmluva aj., jež dílo rozšiřují o jakousi přechodnou zónu, a dílo se pak stává jen ohniskem, kolem něhož se shlukuje řada textů jiných autorů, nejen v knize samé, ale také jako post-texty, jimiž se dílo propaguje a reflektuje.

Při charakterizaci typu umění, jímž je literární text v podobě nehybné knihy na regálu, je třeba si uvědomit, že je to jen počáteční fáze, jíž se projevuje literární dílo. Pak teprve přichází čtenář a Hodrová uvádí téměř provokativně (s. 122): „Mohli bychom se pak ptát, zda dílo bez čtenáře je vůbec dílem a není-li de facto součástí díla jeho možný čtenář, a je-li tudíž dílem jediným, či zda spíš není polem možných, stále jiných děl, různě završovaných a chápaných různými čtenáři.“

S tím souvisí i tzv. průběhovost literárního textu. Na rozdíl od umění výtvarného se nezmocníme textu v knize naráz, protože stejně jako u hudby, tance nebo dramatu na jevišti jde o umění, jež probíhá v čase. Ovšem posloucháme-li hudbu, dobu a tempo, jak zaznívá, neurčujeme my sami jako vnímatelé, jsme pouze pasivními příjemci, stejně tak při návštěvě divadelního představení. Ale tempo, jímž je přijímán, čten, konkretizován v mysli čtenářově literární text, závisí jen na čtenáři, nikoliv na autorovi nebo na nějakém režisérovi, dílo při čtení ožívá, jak dokládá i kniha *...na pokraji chaosu...* (s. 35): „Právě akt vnímání činí tedy z díla proměňující se, pulzující objekt, ba svého druhu organismus, žijící ovšem tímto způsobem pouze po dobu vnímání.“

Těchto několik poznámek na okraji soudobé literární vědy by mohlo přispět ku vědomí, že knihovny a knihovnictví nejsou jen pomocnými, technickými a zprostředkujícími činiteli v literárním kontextu autor – dílo – čtenář, ale že jsou vlastně tou dílnou, jež stojí na počátku několikrát zmiňované konkretizace literárního díla, jsou počátkem procesu, jímž se ve čtenářově vědomí vytváří konečná podoba krásné literatury.

KNIHA A ELEKTRONICKÉ MÉDIÁ V INFORMAČNEJ SPOLOČNOSTI

Juraj RUSNÁK

V modernom európskom kritickom myslení je fenomén popkultúry často vnímaný ako prejav masovej, často až „antielitnej“ spoločenskej komunikácie. Čo je však na dnešnej popkultúre hodné trvalejšej pozornosti, je, podľa nášho názoru, celistvý, komplexný charakter jej ponuky. Priaznivci príbehov o mladom čarodejníckom učňovi, ktoré obehli celý svet, majú v popkultúrnom priestore viacero možností, ako sa s obľúbeným hrdinom z knihy Joanne Kathleen Rowlingovej stretnúť na každom kroku, možno aj tvárou v tvár – konzument si po návšteve filmového predstavenia môže doma v izbe zahrať rovnomennú počítačovú hru, prelistovať obrázkový časopis, poklebetiť si o svojich zážitkoch z filmového predstavenia na internete s priateľmi a pred spaním si na mobilnom telefóne nastaviť melódiu, ktorá ho ráno do čarodejníckeho zámku Rokfortu opäť vráti.

Unifikácia predstavy o tom, ako vyzerá svet Harryho Pottera a jej prítomnosť v každodennom živote, je v súčasnom svete popkultúry relatívne dôsledná a pomáha vytvárať, slovami Johna Fiskeho „uzavretý text“, teda taký, ktorý pri čítaní ponúka jedno možné riešenie¹, čím umožňuje jeho dokonalú reduplikáciu, podobne ako obal tovaru v obchode. Kniha, ktorá kedysi stála na začiatku voľby, je už v tomto prípade len jednou zo súčastí komplexného „meme“, jednotky, ktorá tvorí ustálenú sieť významov, hodnôt dnešnej populárnej kultúry.²

Barbie ako mýtus: masové médiá v informačnej spoločnosti

Najvýraznejším rysom informačnej spoločnosti je konštituovanie informácie ako strategickej komodity na trhu a prenikanie nových informačno – komunikačných technológií do každodenného života (príkladom môže byť rozšírenie celosvetového systému prepojenia počítačov, komplexného globálneho systému počítačových sietí, „sieti sietí“, teda internetu). Efektom takého pôsobenia je nielen rozšírenie kvality života sprístupnením rozličných informácií širokej verejnosti a s tým spojených služieb a zábavy, ale aj oslabovanie rozdielov medzi verejnou sférou a sférou intímnu (v bežnom živote identifikovateľné napríklad používaním mobilných telefónov). Konštituovanie informačnej spoločnosti prináša do súčasnej doby okrem nepochybných predností (zlepšovanie kvality života a ochrany ľudských

1 FISKE, J. C. In BARNOUW, E. *International Encyclopedia of Communications*. 1. vyd. New York – Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 312 – 316. ISBN 0195049942.

2 Termín *meme* je používaný v moderných teóriách vytvárania, šírenia a spotreby mediálnej kultúry na označenie jednotiek kultúrneho významu, ktoré v sebe nesú kultúrne myšlienky a to tak triviálne (populárne piesne, formy čierneho humoru, módné trendy), ako aj monumentálne (náboženstvá, jazyky, filozofia) a replikujú sa predovšetkým v mediálnom priestore. Myšlienky filozofie „memotiky“ sa rozšírili medzi teoretikmi postmodernej kultúry 80. rokov (Jean Baudrillard, Arthur Kroker) najmä vďaka práci *Media Virus* Douglasa Rushkoffa, ktorý argumentoval tým, že moderné médiá sú „živými organizmami, hosťiteľmi vytvárajúcimi „datasféru“, ktorá je neustále kompromitovaná zavádzaním nových „memov“.

práv) aj isté riziká – tie možno identifikovať predovšetkým pri pôsobení efektov extrémne zrýchleného a extenzívne zameraného informačného toku, v prostredí masových médií odrážajúcich sa najmä v čoraz širšom presadzovaní tzv. infotainmentu³ a v zreteľnej inklinácii modernej mediálnej popkultúry smerom k infantilizácii.⁴ Niekedy dochádza k zmiešavaniu reality a fikcie, zámernému zasahovaniu do informácie, aby bola prítťažlivejšia, senzačnejšia. Práve preto tvorcovia takýchto mediálnych textov uprednostňujú atraktívne témy ako katastrofy, zločiny či dramatické udalosti.

V infantilizujúcom mediálnom svete je prirodzenejšie obklopiť sa hlukom ničnehovoriacich informácií než tichom poznania a svet mediálnej fikcie sa tak stáva pre modernú spoločnosť skutočnejším než ten, ktorý v záujme fungovania všeobecne dostupnej zábavy postupne mediálne publikum opúšťa: výsledkom tejto komunikačnej stratégie je obľuba tzv. reality show, v ktorých je imitácia emocionálnych informácií dôležitejšia než identifikácia hraníc medzi realitou a fikciou. Dôsledkom infantilizácie je obľuba mediálnych produktov sprevádzajúcich detský vek (knihy a filmy s detskými hrdinami, bábičky, ale aj detské oblečenie a zjednodušené tvary modernej hudby).⁵

Od sluchu k zraku: kniha medzi tradičnými a novými médiami

Infotainment a infantilizácia kultúry, o ktorých sme hovorili vyššie, výrazne determinujú postavenie súčasných masových médií v spoločnosti, knihu nevynímajúc. Kanadský teoretik médií Marshall McLuhan charakterizoval éru dominancie knihy (od vynálezu kníhhtače do nástupu elektriny) ako „Guttenbergovu galaxiu“; v nej sa kniha stala prvým masovo šíreným komunikačným produktom, ktorý výrazne prispel k formovaniu národných kultúr a národných jazykov⁶. Rozšírenie elektronických médií v druhej polovici 20. storočia – v tradičnom chápaní sa k nim zaraďujú všetky druhy masovokomunikačných prostriedkov okrem tlačových, teda rozhlas, televízia, video, internet, elektronická pošta a iné masovo šírené obrazové a zvukové záznamy ako napr. CD-ROM⁷ – umožnil rozvoj vedy a techniky, osobitne

³ Termín *infotainment* (z angl. *information* – informácia a *entertainment* – zábava) sa používa pre mediálne texty, v ktorých je zaujímavosť, atraktívnosť dôležitejšia než užitočnosť informácie pre občana; po prvý raz ho použil americký žurnalista Walter Cronkite v súvislosti s rozširovaním banality v televíznom spravodajstve. Spravodajská časť takto tvarovanej mediálnej informácie zdôrazňuje čo najužšiu spätosť s prebiehajúcou udalosťou (vrátane priamych vstupov a prenosu autentických zážitkov, napr. oslovovanie politikov v parlamente alebo tzv. očitých svedkov na mieste udalosti); pozri aj McNAIR, B. *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-840-6.

⁴ *Infantilizácia kultúry* je označenie, ktorým sa pomenúva jeden zo základných sociálnych trendov 80. rokov, charakteristický zreteľnou nechutťou mediálneho publika dospieť. Je výrazom rezignácie na zodpovednosť dospelého veku, ktorý sprevádzajú riziká poznania pravdy; kognitívny ústup do obdobia detstva sa v atmosfére relativizácie hodnôt a existenciálnej neistoty spája s karnevalizáciou a hedonizmom; pozri aj KASARDA, M. *Zenový majster Pikachu čiže slovenský šok z japonskej pop-kultúry a kapitalistického marketingu*. OS, Fórum občianskej spoločnosti, 2001, č. 4, s. 54 – 57.

⁵ DALY, S. A WICE, N. *Encyklopedie alternativní kultury*. Brno: Books, 1999. 392 s. ISBN 80-7242-065-8.

⁶ McLUHAN, M. *Jak rozumět médiím. Extenze člověka*. Praha: Odeon, 1991. 340 s. ISBN 80-207-0296-2.

⁷ HOCHÉLOVÁ, V. *Slovník novinářské teorie a praxe*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2001. 235 s. ISBN 80-8050-380-X.

nástup počítačových technológií. Viacerí mediológovia zdôrazňujú, že narastajúca dominancia elektronických médií v živote modernej spoločnosti prináša okrem nespochybniteľných výhod (rýchlosť šírenia informácie, všeobecná dostupnosť) aj nevýhody (oslabovanie aktívneho prístupu k spracovávaniu informácie⁸; komercializáciu a už spomínaný infotainment).

V ére nástupu elektronických médií a digitálnych technológií sa postavenie knihy ako masového média zmenilo – tak, ako sa zmenilo samotné mediálne publikum. Preferencia vizuálnych, resp. audiovizuálnych kódov v komunikácii a dominancia zraku voči ostatným zmyslom zrodila preto nielen fotografiu, film a konštituovala videokultúru, ale aj obrázkové periodické časopisy, komiksy a ilustrované biblie. Prijemca mediálnej informácie sa v epoche vizuálnej informácie ako keby dostával do situácie dieťaťa, sledujúceho lepoprelo: rekonštruovanie obsahu toho, čo text prináša, prechádza akýmsi profiltrom, v ktorom rozhodujúcu úlohu zohráva instantne servírovaný obraz – dôkazom môže byť celosvetový úspech známej Talkienovej trilógie *Pána prsteňov* až po tom, ako ju mediálny konzument mohol „načítať“ cez filmové adaptácie novozélandského filmového režiséra Petra Jacksona. Dnes je spotrebiteľ masovej kultúry predovšetkým divákom, a to divákom hedonistickým, odvodeným skôr od slova diviť sa ako dívať sa. Preto je viac zvyknutý obracať sa k mýtom ľudských dejín prostredníctvom už vytvorenej fikcie – dá sa predpokladať, že po uvedení filmovej napodobeniny Homérovej Iliady, amerického veľkofilmu *Trója*, bude obraz bojovníka Achillea silne spojený s americkým hercom Bradom Pittom. Už to nie je len požiadavka názornosti, ktorá vedie tvorcov moderných knižných encyklopédií k obmedzovaniu textu a posilňovaniu obrazových častí – je to nevyhnutnosť v záujme korektného odoslania a prijatia informácie takto pripraveným publikom. „Kultúrny manuál“, o ktorom hovorí J. Fiske⁹ i R. Barthes¹⁰, je v ére vizuality reprezentovaný iným kódovaním a, pochopiteľne, aj dekódovaním – môžeme preto povedať, že dnešný „popkultúrny čitateľ“ pri poznávaní diel Julesa Verna by siahol skôr po počítačovej hre než po hre rozhlasovej.

Prenikanie fenoménu pôžitku do hodnotovej škály dnešného postindustriálne vychovávaného človeka (a tým aj do tkaniva medziľudskej komunikácie), také všestranné a také neodbytné v tomto čase a v tomto priestore, je v prostredí masových médií posilňované viacerými procesmi, z ktorých považujeme za dôležité uviesť predovšetkým stereotypizáciu znakovkej štruktúry mediálnych textov. Komunikačný stereotyp definujeme ako relatívne ustálenú znakovú štruktúru komunikačného správania (aj s výrazovými a rečovými komponentmi), v ktorej sa petrifikujú sociálne a kultúrne vzorce života spoločnosti. Fungovanie komunikačných stereotypov je preto kultúrne, sociálne a mentálne podmienené a výsledkom tohto „ustáleného spôsobu čítania“ je konštruovanie sociokultúrnych izoglos, ktorými máme na mysli kultúrne a sociálne podmienené ohraničenia istého spôsobu „čítania textu“¹¹. Masmédiá takéto izoglosy emitujú v zvlášť kondenzovanej forme: v štruktúre

8 ILOWIECKI, M. T. a ZASEPA, T. *Moc a nemoc masmédií*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2003. 183 s. ISBN 80-224-0740-2.

9 FISKE, J. C. In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications*. 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 312 – 316. ISBN 0195049942.

10 BARTHES, R. *Rozkoš z textu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1994. 185 s. ISBN 80-220-0567-3.

11 Podrobnejšie o termíne *sociokultúrna izoglosa* a o možnostiach jej identifikácie v mediálnom priestore pozri RUSNÁK, J. *Správy z druhej ruky* (Komunikačné stereotypy a ich fungovanie v médiách). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis.

mediálne šírených komunikátov sú zakódované informácie o tom, ako „čítať“ istú kultúru, teda ako interpretovať jej „jazyk“. Príbehy mladého čarodejníka Harryho Pottera a Hobbita Froda z Tolkienovej trilógie Pán prsteňov sú preto odlišné okrem iného aj vytváraním väzieb voči znakom kultúry, ktorú reprezentujú – Frodo sa v trilógii mení, podlieha mágii prsteňa, je v tomto zmysle slova púťavý vo svojom pochybovaní a v narastajúcej neistote. Harry Potter je podľa takejto interpretácie skôr modelom než postavou, jeho činy možno predvídať podobne ako úspech misie Supermana alebo výsledok zápasu o mravnú misiu slúžky Millagros. Predvídateľnosť stereotypu určuje, že budúci čarodejník Potter zápasí najmä s monštrami, so svetom vonkajšej cudzoty, zatiaľ čo Frodo zvädza najväčší boj so sebou samým. Úspech (zatiaľ) pentológie o Harrym Potterovi je preto správou o úspechu štandardizovanej popkultúry aj v prostredí knižného média – je povšimnutiahodné, ako sa príhody mladého čarodejníka Pottera ponášajú na slušne vybudovanú počítačovú hru (aj s pravidlami o prechode do ďalšieho „levelu“ či prostredím, ktoré by sme mohli podľa terminológie počítačových hier označiť ako „engine“).

Od vizuality k haptike: možnosti knihy ako masového média

Zdalo by sa, že takáto „dominancia vizuality“, o ktorej hovoríme vyššie, vytláča knihu ako masové médium na okraj záujmu prebiehajúcej masovej komunikácie. Pravdou je, že predovšetkým dnešní mladí ľudia čítajú knihy oveľa menej ako ich predchodcovia a venujú oveľa viac času sledovaniu elektronických, resp. digitálnych masových médií.¹² Otázkou však zostáva, či takéto „prekódovanie“ masovej komunikácie prináša naozaj obmedzovanie obrazotvornosti, fantázie. Detský vek je obdobím rozvoja kognitívnych schopností: postoje, životné hodnoty, názory, idey – to všetko spolu s fyzickými a sociálnymi zručnosťami predstavuje v čase vývojovej fázy osobnosti, ktorou dieťa prechádza, otvorenú štruktúru.¹³ Stručnosťou, atraktívnym spracovaním, konkrétnosťou a všeobecnou prístupnosťou je mediálne šírený text (knihu nevnímajúc) ideálnym „informačným servisom“ pre príjemcu s rozvíjajúcou sa symbolizáciou (v psychologickú literatúru sa touto etapou ohraničuje úroveň psychickej výkonnosti typická pre stredný detský vek).¹⁴ V odbornej literatúre sa v súvislosti s pôsobením médií na detské publikum čoraz častejšie hovorí o mediálne podmienenej socializácii, pričom sa na jednej strane zdôrazňuje pozitívny účinok pôsobenia masovokomunikačných prostriedkov na dieťa (posilňovaním a podporovaním ostatných prostriedkov socializácie dieťaťa), na strane druhej sa však stále naliehavejšie ozývajú hlasy varujúce pred negatívnymi účinkami pôsobenia médií na detského príjemcu (zdôrazňuje sa najmä schopnosť médií potenciálne ohrozovať hodnoty vstúpované deťom rodičmi, školou, prípadne inými spoločenskými ustanovizňami).¹⁵ Viacerí autori zdôrazňujú, že rozlišovanie

Monographia 42 (AFPhUP 77/159). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002. 153 s.

12 BUCKINGHAM, D. *What are words worth?* Interpreting children's talk about television. *Cultural Studies*, 5, 1993, s. 228 – 245.

13 VAN EVRA, J. *Television and Child Development*. Erlbaum, Hillsdale, 1990. 247 s. ASIN 0805808582.

14 GARDNER, E. H. *Children*. 2. Development of Symbolization. In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications*. 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 264–268. ISBN 0195049942.

15 McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1999. 450 s. ISBN 80-7178-200-9.

podstatných a nepodstatných informácií v mediálnom texte spôsobuje detskému príjemcovi ťažkosti a pripomínajú, že dieťa je v čase výrazného exponovania voči médiám (vek od siedmich do dvanástich rokov) v období tzv. konkrétneho operačného štádia („concrete operation stage“ – štádium konkrétnej činnosti).¹⁶

Vo vzťahu masových médií a detského príjemcu, tradične interpretovaného ako vzťah komunikačnej nerovnocennosti, sa v súčasnej mediologickej orientovanej literatúre čoraz častejšie hovorí o aktívnejšej pozícii detského recipienta, ktorý ovplyvňuje výber média, množstvo exponovaného informačného poľa, výber informácie, ktorú bude sledovať, a spôsob príjmu a dešifrovania informácie.¹⁷ Radi by sme na tomto mieste pripomenuli zaujímavé výsledky prieskumu, ktoré realizovali študenti odboru masmediálne štúdiá na našej univerzite – na ich základe možno usudzovať, že vyšší stupeň „kultúrnej obratnosti“¹⁸, zaznamenaný u detí prijímajúcich a spracúvajúcich informácie z viacerých mediálnych zdrojov (teda nielen z televízie, či z printových médií, ale aj z internetu, prostredníctvom mobilných telefónov, počítačových hier a pod.), pomáha rehabilitovať postavenie knihy u detského príjemcu¹⁹. Inak povedané, dieťa hľadá knihu skôr v prostredí mediálne multiplikovanej prevádzky, než v prostredí, v ktorom výrazne dominuje jeden typ masového média (najčastejšie televízia).

Druhou našou poznámkou pri hodnotení postavenia knihy ako masového média v dnešnej spoločnosti sa vraciame k úvodu nášho príspevku – domnievame sa, že súčasné postavenie masových médií v spoločnosti ponúka pre knihu okrem nevýhod aj jednu významnú prednosť. Proces prispôsobovania vzniku, šírenia a pôsobenia mediálnych informácií podmienkam trhovej ekonomiky, ktorý priniesol do masmediálnej komunikácie dva dôležité dôsledky – preferovanie mediálneho textu ako trhovej hodnoty (t. j. komodity s vlastnosťami, od ktorých sa odvodzuje príjem a zisk v podnikaní) a preferovanie istej, vopred definovanej kvality a kvantity mediálneho publika, ktoré bude schopné takýto druh komodity prijať²⁰ – vytvára extrémny tlak na kreovanie masového publika a masovej kultúry (vyústením takýchto trendov v oblasti šírenia elektronických mediálnych textov môžu byť preferencie istého typu šírenia kódov, napr. obľuba televíznych seriálov). Rehabilitácia osobne prežívanej emocionality v mediálnom priestore (vidno to na úspechu tzv. reality show) a skutočnosť, že proces mediácie sa vďaka e-komunikácii a m-komunikácii²¹ výrazne individualizuje, však umožňuje knihe „byť pri tom“: kniha ponúka svojmu čitateľovi návrat k jedinečnosti okamihu, k neopakovateľnosti čitateľského zážitku. Na záver našich úvah by sme mohli teda

16 WARTELLA, E. *Children and Television: The Development of the Child's Understanding of the Medium*. In Wilhoit, C. a DeBock, H. *Mass-Communication Review Yearbook*. Vol. 1. Beverly Hills: Sage Publications, 1980.

17 SALOMON, G. *Children*. 3. *Use of Media*. In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications*. 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 268 – 270. ISBN 0195049942.

18 Termín „kultúrna obratnosť“ (v angl. „culture skill“) používajú viacerí sociológovia médií, pozri napr. GOFFMAN, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Peter Smith Publishing, 1999. 260 s. ISBN 0844670170.

19 Porov. napr. GAJDOŠOVÁ, M. *O vzťahu reklamy a detského príjemcu*. Diplomová práca. Prešov: FF PU, 2004. 110 s. alebo PČOLOVÁ, M. *Dieťa vo svete elektronických médií*. Diplomová práca. Prešov: FF PU, 2003. 120 s.

20 McNAIR, B. *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-840-6.

21 Termín *e-komunikácia* používame na označenie foriem odoslania a prijatia informácie prostredníctvom internetovej siete; *m-komunikácia* označuje výmenu informácií (nielen hlasových, ale aj SMS, resp. MMS a pod.) prostredníctvom siete mobilných terminálov.

povedať, že kniha v čase digitálnej informácie nestráca svojho príjemcu, len ho pomáha perцепčne precizovať: čitateľ *Siroty Podhradských* teraz sadá pred televíznu obrazovku, aby sa sledoval peripetie sprevádzajúce mexickú krajčírku v ceste za šťastím a fanúšika *Sprievodcu stopára po galaxii* uchvacuje filmový kybernetický svet bratov Wachovských.

LITERATÚRA:

BUCKINGHAM, D. *What are word's worth? Interpreting children's talk about television.* *Cultural Studies*, 5, 1993, s. 228 – 245.

DALY, S. a WICE, N. *Encyklopedie alternativní kultury.* Brno: Books, 1999. 392 s. ISBN 80-7242-065-8.

FISKE, J.C. In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications.* 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 312 – 316. ISBN 0195049942.

GARDNER, E. H. *Children. 2. Development of Symbolization.* In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications.* 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 264–268. ISBN 0195049942.

GAJDOŠOVÁ, M. *O vzťahu reklamy a detského príjemcu.* Diplomová práca. Prešov: FF PU, 2004. 110 s. *The Presentation of Self in Everyday Life.* New York: Peter Smith Publishing, 1999. 260 s. ISBN 0844670170.

HOCHELOVÁ, V. *Slovník novinárskej teórie a praxe.* Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2001. 235 s. ISBN 80-8050-380-X.

ILOWIECKI, M. T. a ZASEPA, T. *Moc a nemoc masmédií.* Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, vydavateľstvo Trnavskej univerzity, 2003. 183 s. ISBN 80-224-0740-2.

KASARDA, M. *Zenový majster Pikachu čiže slovenský šok z japonskej pop-kultúry a kapitalistického marketingu.* OS, Fórum občianskej spoločnosti, 2001, č. 4, s. 54 – 57.

McLUHAN, M. *Jak rozumět médiím. Extenze člověka.* 1. vyd. Praha: Odeon, 1991. 340 s. ISBN 80-207-0296-2.

McNAIR, B. *Sociologie žurnalistiky.* Praha: Portál, 2004. 184 s. ISBN 80-7178-840-6.

McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace.* Praha: Portál, 1999. 450 s. ISBN 80-7178-200-9.

PČOLOVÁ, M. *Dieťa vo svete elektronických médií.* Diplomová práca. Prešov: FF PU, 2003. 120 s.

RUSNÁK, J. *Správy z druhej ruky (Komunikačné stereotypy a ich fungovanie v médiách).* Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia 42 (AFPhUP 77/159). Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. 153 s.

SALOMON, G. *Children. 3. Use of Media.* In BARNOUW, E. aj. *International Encyclopedia of Communications.* 1. vyd. New York Oxford: Oxford University Press, 1989. Vol. I. – IV. Vol. I., s. 268 – 270. ISBN 0195049942.

VAN EVRA, J. *Television and Child Development.* Erlbaum: Hillsdale, 1990. 247 s. ASIN 0805808582.

WARTELLA, E. *Children and Television: The Development of the Child's Understanding of the Medium.* In Wilhoit, C. a DeBock, H.: *Mass-Communication Review Yearbook.* Vol. 1. Beverly Hills: Sage Publications, 1980.

Informace jako etická hodnota

Michal Lorenz

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá makroetickým pojetím informační etiky vycházející z předpokladu, že informace má vnitřní hodnotu sama o sobě. Tento axiom stojí v základě Floridiho ontocentricky orientované informační etiky a z ní vyplývajících morálních principů pro práci v infosféře. Informační objekty, jimž Floridi přiznává minimální vnitřní hodnotu, jsou pouze abstraktními, ale ne materiálními objekty (Himma), a proto na tomto základě nelze konstituovat univerzální ontocentrickou etiku. Předkládaným východiskem pro rozvinutí univerzální ontocentrické etiky je uznání minimální morální hodnoty částic informace utvářejících organizační strukturu materiálního nosiče.

Informační etika jako makroetická teorie

Informace ceníme ekonomicky a přisuzujeme jim finanční hodnotu, hodnotíme je také z etických pohledů. Informace může být například etické zveřejnit (třeba v případě zveřejnění špatností napáchaných některým z politiků) či naopak vůbec nezveřejňovat (třeba v případě privátních informací o konkrétní osobě). Jsme zvyklí morálně posuzovat lidské aktivity zabírající se informacemi, jako je například nakládání s informacemi či jejich šíření. Přiřítáme tedy etickou hodnotu různým lidským aktivitám, ale ne informaci samotné. V tomto příspěvku budu argumentovat tím, že i informace jako taková může být zdrojem etické hodnoty.

V etické literatuře je v souvislosti s prudkým rozvojem v oblasti ICT (Information and Communication Technology) vyslovován požadavek na vytvoření specializované etické disciplíny, jelikož rozvoj ICT vytvořil v informatizující se společnosti novou skupinu morálních problémů [7,11,14]. Některé z těchto problémů jsou jen modifikacemi problémů starých, jiné však po transformaci počítačovými technologiemi získaly nový význam a formu či před námi vyvstaly prvně, ve formě zcela nové. Krádež počítače je starým problémem, srovnatelným s krádeží jakékoliv jiného materiálního předmětu, ale krádež softwaru je již novou formou morálního prohřešku a počítačová kriminalita představuje problém naprosto nový. Počítačová revoluce tedy iniciovala mimo jiné vznik počítačové etiky (Computer ethics – CE). V současnosti se problematikou CE zabývá řada odborných monografií a každoročně se konají mezinárodní konference zabývající se touto tematikou. CE dnes slouží jako průvodce a rádce při rozhodování, jak správně užívat nových technologií a poskytuje zázemí pro řešení morálních dilemat, kterým nejen jedinci, ale i celá společnost musejí v souvislosti s informatizací čelit. V souvislosti s širší informační revolucí je CE zahrnuta pod společnou hlavičku zastřešující několik dalších specializovaných etik (např. etiku knihovnickou či etiku informačních systémů). Toto zastřešení je provedeno v rámci informační etiky (Information ethics – IE), kterou Karel Janoš definoval jako „oblast morálky uplatňované při vzniku, šíření, transformaci, ukládání, vyhledávání, využívání a organizaci informací“ [12, str. 47]. Podle této definice tedy jde o etiku uplatňovanou na praktické činnosti vykonávané ve všech fázích životního cyklu informace všemi příslušnými profesemi, které mají s životním cyklem informace co do činění. Můžeme tedy mluvit o prakticky a aplikačně orientované a na oblasti

aplikace závislé etice zformované uvnitř (velmi široce!) vymezené skupiny profesionálů, což odpovídá charakteristice mikroetické teorie podle [4]. Protože však samy způsoby a formy zpracování a šíření informací přetvářejí společnost a její vidění světa, jak již před více než čtvrt stoletím ukázal kanadský filozof a teoretik médií Marshall McLuhan, a mění tedy i společnosti uznávané hodnoty, je nezbytné rozšířit předmět informační etiky i na „širší dopady určitých struktur používaných k transformaci informací“ [6, str. 19]. Při rozhodování konkrétních etických problémů je třeba vzít do úvahy i širší sociální důsledky, jež může takové rozhodnutí přinést, včetně sociálních dopadů použitých informačních technologií na společnost. Takové rozšíření směřuje k ustavení IE jako makroetické teorie, analyzující uplatňované praktiky z teoretického hlediska, posuzujícího vlastní povahu diskutovaného jednání. V centru zájmu makroetických teorií stojí otázka, na základě čeho rozlišit morálně dobré a morálně špatné jednání, a proto tyto teorie nutně přesahují oblasti aplikací, tj. jsou nezávislé na tom kterém oboru. Pokud se má IE stát etikou informační společnosti, musí přestat být pouze úzce profilovanou profesní etikou a naplnit svůj status makroetiky nejen ošetřením informačně-etických problémů v kontextu jejich celospolečenského působení, ale musí předložit vlastní etickou perspektivu hodnocení morálních problémů. Jako velmi nadějný se jeví přístup založený ne na pouhé instrumentální hodnotě informace (tj. informace sloužící/nesloužící jako prostředek k dosažení osobních cílů), ale na uznání vnitřní hodnoty informace a z toho následujících hodnotících principů uplatňovaných v infosféře.

Krátký exkurz do digitální ontologie

Informační revoluce vznikla jako následek opětovného teoretizování pojmu informace teorií informace v 1. polovině 20. století a úspěšné technické aplikace tohoto pojmu.²² Pojem informace se rychle rozšířil do dalších, často značně vzdálených vědních oborů a způsobil posun v nahlížení na jejich tradiční problémy. Ve filozofii nová zkušenost s elektronickými a virtuálními světy, jejichž existenci umožnila nová informačně-komunikační média, zproblematizovala pojetí reality a posílila nazírání skutečnosti jako výsledku konstruktivního výkonu. Mozek konstruuje svět ze vstupních, tj. vnímaných informací a pokud mu dodáme námi vytvořené informace, např. tím, že ho připojíme k virtuálnímu světu, bude tento svět považovat za stejně skutečný jako svět reálný. Přesvědčivá skutečnost obou světů je tedy založena právě na jejich informační povaze. Věci různých forem a tvarů naplňující tyto světy, stejně jako fyzikální procesy realizující se v těchto světech, jsou výpočetními programy zpracovávajícími informace. Binární informace sděluje, že něco buď je (1) nebo není (0). „Bytí je informací“ a „být znamená být digitální“ [2]. Takto budovaná digitální metafyzika je druhem monádismu, považujícího za elementární částice vzájemně interagující univerzální počítače s konečným počtem stavů, realizující určité programy a tedy modifikující prostor a čas. Přitom dynamika zpracování informací těmito stroji je striktně identická s dynamikou odpovídajícího diskrétního objemu časoprostoru [15]. Samu povahu časoprostoru lze pak označit jako výpočetní či informační. Prostředí tvořené souborem všech informačních entit – včetně informačních procesů – obsažených v tomto časoprostoru nazýváme infosférou.

Infosféra a ontocentrická etika

22 Pojem informace jako pojem teoretický byl rozvíjen již v dobách starého Říma i během celého středověku. O svůj vědecko-teoretický význam přišel s nástupem moderní filozofie v 17. století a ve stoletích následujících byl používán pouze v běžné řeči. [5]

Infosféra je tvořena nejen kulturními informačními entitami, ale také informačními entitami biotickými a abiotickými. Informační Bytí se tedy týká jak lidských bytostí, tak i živočichů a rostlin včetně jejich DNA či kulturních artefaktů a abiotických struktur. Pro infosféru je charakteristický jistý stupeň uspořádanosti, k jehož vytvoření a zachování je nezbytně potřebná energie. Bez energie podléhají informační entity působení entropie a dochází k nevratné ztrátě informace v infosféře. Entropie je absencí informace, je opakem informačního bytí – totiž nebytím, nicotou. Tato křehkost infosféry je vyvažována její pružností. Pružnost infosféry se projevuje schopností do určité míry vrátit či obnovit původní globální stav uspořádání, vychýlený entropickými fluktuacemi, a tím odstraňovat některé negativní výkyvy. Zdá se, že tato schopnost je v určitém vztahu k mohutnosti infosféry, tj. k její různorodosti a komplexnosti. Čím je mohutnost infosféry menší, tím je celá infosféra náchylnější k účinkům entropie. Proto se například snižováním druhové diverzity zvyšuje nebezpečí zániku celých společenstev organismů a snižováním diverzity idejí se zvyšuje nebezpečí nastolení totalitní ideologie. Křehkost bytí informace si proto od nás vyžaduje morální respekt a zavazuje nás k „morálnímu správcovství reality jak přírodní, tak i umělé“ [9, str. 465]. Informační etika tedy vychází z metafyzického přístupu přisuzujícího informaci vnitřní hodnotu. Minimální podmínkou, jež musí být splněna, aby bylo možno zaujmout morální respekt k nějaké entitě, je identifikace informační povahy této entity. Informační etika tak vychází z předpokladu, že všechno, co informačně existuje, je spojeno s dobrem, zatímco vše, co způsobuje zánik informací, a tedy entropii, je spojeno se zlem. Tím se IE rozšiřuje za oblast enviromentální etiky, pro niž je základní hodnotou život posuzovaný v termínech uspokojení/bolest, nahrazených v IE termíny informace/entropie. IE tak opouští nejen antropocentrické, ale také biocentrické postoje a zaujímá postoj, který je možné označit jako ontocentrický. Přitom tento ontocentrický postoj je v IE založen na minimalistické axiologii (minimální podmínkou pro morální respektování entity je ...). Význam takového postoje spočívá v tom, že ontologicky zakládá princip rovnosti mezi všemi informačními entitami (různými formami reality) díky jejich podílu na bytí a uznává jejich právo na další existenci a rozvoj. Z toho již začíná být patrné, že přístup IE k hodnocení morálních problémů je orientován na zcela novou, v tradičních makroetických teoriích nezakotvenou perspektivu.

Ontocentrické pojetí IE v současnosti rozvíjí zvláště oxfordský filozof Luciano Floridi. Jako součást etiky správcovství formuloval Floridi v [7] čtyři morální zákony pro práci v infosféře, které mají pomoci při hodnocení etických dopadů různých informačních procesů:

„0. V infosféře by neměla být způsobována entropie (nultý zákon).

1. Infosféra by měla být chráněna před entropií.
2. Z infosféry by měla být odstraněna entropie.
3. V infosféře by informační bohatství mělo být prosazováno jeho šířením (kvantita informací), zdokonalováním (kvalita informací) a obohacováním (rozmanitost informací).“

Nultý zákon je záměrně předsazen principům ostatním. Jeho „předsazení“ ostatním zákonům totiž hraje důležitou roli při posuzování aktivit realizovaných jedinci v infosféře. Jako mravné je třeba hodnotit pouze takové jednání, které nejen, že splňuje nultý zákon, ale vyhovuje také alespoň jednomu z dalších zákonů. Jestliže jednání jedince naplňuje pouze samotný nultý zákon, aniž by porušovalo jakýkoliv ze zákonů ostatních, lze toto jednání hodnotit jako morálně bezvýznamné. Pokud je tedy povaha mého jednání taková, že díky němu nedochází k růstu entropie, ale nenaplňuje ostatní zákony, má mé jednání vzhledem k infosféře nulovou morální hodnotu. Morálně hodnotnými se mé činy stanou teprve v případě, že vyhoví konjunkci nultého zákona s ještě alespoň jedním zákonem. Zbývající tři zákony přitom mají

stejně hodnotný morální status. Morální hodnota mého jednání vzrůstá v tom případě, že svojí činností vyhovují konjunkci nultého a dalších dvou, respektive třech morálních zákonů. Poslední případ je samozřejmě ze všech případů nejhodnotnější.

Problémy s 2. termodynamickým zákonem

Námitka, která může být proti této koncepci vznesena, zní: zatímco evoluci, vedoucí ke stále vyspělejší formám života hodnotíme intuitivně jako jev pozitivní, tato nejen, že druhotně vždy působí vzrůst entropie, ale navíc by bez vlivu entropie na replikační proces (tj. na proces zdvojování DNA) nebyla ani dost dobře možná. Vzrůst entropie popsáný v druhé termodynamické větě umožňuje totiž adaptaci na vnější podmínky. To je způsobeno tím, že při kopírování genů může vzniknout informační šum, jehož příčinou je tendence přírody k růstu neuspořádanosti. Informační šum se projeví jako náhodná chyba, způsobující mutaci duplicitního genu.²³ Většina takovýchto změn genu škodí a spolu s ním i zaniká (v důsledku inkompatibility replikátoru s prostředím). Pokud se ale ukáže pro takto vzniklou variaci původního genu změna jako výhodná (zvyšuje jeho šance na přežití), je pravděpodobné, že se zachová a předá se dál jako dědičná změna do další generace. Přitom evoluce je jen specifickým příkladem a všeobecně lze říci, že každá činnost, každá naše aktivita má podle 2. termodynamického zákona za následek vzrůst entropie. Důsledek je myslím jasný: v infosféře nelze konat tak, aby vždy nedošlo k porušení nultého zákona a tedy nelze za žádných podmínek konat dobro.

Jediným způsobem, jak se vyhnout tomuto nepříjemnému závěru, je přijmout méně přísné hodnotící kritérium, založené na pozitivním vyvažování morální hodnoty. Slabší hodnotící kritérium připouští, že výsledkem naší činnosti vždy bude určitý nárůst množství entropie. Tuto entropii však může vyvažovat přírůstek informace. Pokud je infosféra po ukončení mé činnosti v lepším stavu, než byla před touto činností („působení informace - působení entropie > 0 “ [7, str. 47]), mělo mé jednání pozitivně vyváženou morální hodnotu. Morální vyvažování úzce souvisí s pružností infosféry, která je schopná vyhlazovat drobné entropické výkyvy. Neznamená ovšem, jak by se mohlo zdát, že se díky němu lze vyhnout morální odpovědnosti za špatné činy, které v konečném úhrnu způsobí odpovídající množství dobra. Podle Floridiho je totiž nemonotónnost dobra v IE v protikladu k monotónnosti zla. Zatímco dobro se může ukázat ve svých důsledcích morálně dobré v menší míře či dokonce nezamýšleně špatné, vyvažováním morálně zlých činů vzniká v infosféře dezinformace, a tedy další zlo. To zabraňuje, aby se vysloveně zlé činy jevily díky vyvažování z globální perspektivy jako morálně bezvýznamné a unikaly tak morálnímu posouzení.

Vnitřní hodnota informace

Uznání infosféry jako informačního ekosystému souvisejícího s morálními soudy zakládá Floridi na tvrzení, že informační objekty díky tomu, že jsou informačními objekty, mohou se stát původci morálního jednání a stejně tak se mohou stát subjektem morálního jednání. Proto je jim přiznána vnitřní morální hodnota (jako opak instrumentální morální hodnoty), ačkoliv tato hodnota může být zcela minimální. Jelikož ontocentrický postoj IE není orientován na racionální lidské bytosti, ani na jiné živé entity, ale je orientován na objekty (object-oriented),

23 Je pravda, že k chybě může dojít i nezávisle na fluktuacích ve vnějším fyzickém prostředí. Vnitřní chyby při kopírování vznikají opotřebením, kdy gen není schopen vytvořit dokonalou kopii sebe sama a nepřesnostmi způsobenými kopírováním analogových veličin [13, str. 120].

přijal Floridi pro svou teoretickou analýzu morálního jednání metodologii založenou na objektově orientovaném programování. V souladu s touto metodologií potom Floridi chápe informační objekt jako soubor konkrétních datových struktur a jejich konkrétního chování, které dokladuje na šachovém pěšci: příkladem datové struktury je jeho vlastnost být bílý a příkladem chování je schopnost zmocnit se jiné figurky diagonálním pohybem vpřed. Tímto způsobem lze samozřejmě vymežit i lidskou bytost. Lidská bytost je nositelem morální hodnoty jak v tradiční kantovské etice, tak i v IE. Pokud ovšem budeme odebrat vlastnosti přináležející běžné lidské bytosti – například její racionální schopnosti (konkrétní osoba může být mentálně postižená) či životnost (osoba po smrti), bude se současně v kantovské etice vytrácet její morální hodnota, zatímco IE bude oné osobě připisovat pouze menší morální hodnotu. Podle IE má tedy mrtvé lidské tělo jako informační objekt stále vnitřní morální hodnotu, což nás zavazuje chovat se k němu uctivě.

Ačkoliv je Floridihovo přístupu v mnohém inspirativní, důsledkem přijaté metodologie z něj vyplývá zásadní problém. Ten spočívá v tom, že informační objekty tak, jak jsou vymezeny Floridim, nejsou materiálními entitami, ale entitami mentálními. Informační objekt je tvořen množinou propozic a pravidel chování popisujících reálný objekt. Americký filozof K. E. Himma upozorňuje, že v tom případě informační objekty nejsou shodné s těmito reálnými objekty, jelikož samy jsou objekty abstraktními. Popíšeme-li šachy jako množinu informačních objektů, je možné je hrát i bez fyzické šachovnice a figurek, pouze jejich vizualizací v představivosti a paměti dvou hráčů. Žádný materiální předmět potom nemůže nabývat hodnoty díky tomu, že je informačním objektem zkrátka proto, že mezi tímto materiálním předmětem a jemu odpovídajícím abstraktním informačním objektem neexistuje žádná identita. Navíc objekt, jehož povaha je informační, nemusí automaticky mít svůj materiální protějšek v konkrétní věci: muž, jenž zemřel bezdětný, by mohl mít syna, který by žil svůj vlastní život a měl vlastní jméno. Tomuto virtuálnímu synovi bezdětného muže tedy také odpovídá informační objekt a tedy nějaká minimální morální hodnota bez ohledu na to, že ve skutečnosti nikdy fyzicky neexistoval. Ve své kritice však Himma připouští, že „vlastnost materiální existence sama o sobě dostatečně vybavuje věc určitou mírou morální pozice“ [10, str. 151]. Minimální morální hodnotu lze tedy ukotvit v termínech bytí/nebytí. Z perspektivy digitální ontologie je to tedy stále informační bytí, o které tu jde a které je patrné ve formě fyzikálních objektů a procesů. Minimální morální hodnotu mají konkrétní částičky informace, které ovšem nemají abstraktní povahu (tj. nejsou propozicemi), ale mají povahu fyzikální (tj. jsou kódovány v materiálním nosiči). Takovéto informace pak vytvářejí v souladu s informační fyzikou všechny existující organizované struktury. Přidáním informace do systému pak docílíme toho, že „se systém stane organizovanějším nebo se reorganizuje“ [16, str. 29]. Tyto informační entity jsou nejen identické s aktuálními objekty fyzikální povahy (včetně lidských mozků kódujících intelektuální objekty), ale jsou také zdrojem různých úrovní respektu k těmto objektům, na základě jejich informační povahy, a to v rozsahu odpovídajícím míře jejich organizovanosti. IE tedy představuje neantropocentricky zaměřenou etiku, která je navíc koherentní s hlubinnou ekologií, protože obě etiky přičítají hodnotu neživým věcem, jako například environmentálním ekosystémům. Ty z pohledu IE představují složitě organizované systémy propojené informačními vazbami. Jako správcovská etika navíc IE nabízí rámec, v němž je možné tematizovat etickou dimenzi problému „ontického rozdělení“ (Floridi), tedy nahrazování přirozeného prostředí prostředím vytvořeným člověkem.²⁴

24 Ontologické rozdělení a z něj vyplývající ekologická krize je pomocí pojmu informace analyzována v pracích českého filozofa Josefa Šmajse [17, 18, 19].

Význam informační etiky pro knihovny

Informační etika formulovaná z pozice makroetické teorie může vypadat jako příliš abstraktní a pro běžnou praxi nepodstatná. K řešení každodenních problémů v knihovnách a informačních střediscích stačí již ověřená, obecná pravidla a postuláty. Knihovnické etické kodexy běžně stanovují povinnosti pracovníků knihoven k uživatelům a k vlastní profesi, založené na tradičních makroetických teoriích. Při posuzování problémových situací navíc morální zájmy prosazované tradičními teoriemi lehce převáží nad minimalistickým přístupem IE. I přes toto všechno ale nelze makroetickou pozici IE zcela přehlížet či rovnou zatratit. Různé informační teorie spolu nemusejí být vždy v rozporu, nemusejí si vždy konkurovat. Mnohdy se tyto teorie naopak vzájemně doplňují. IE je navíc těsně propojená na specifické oblasti aplikace (počítačová etika, etika počítačových sítí apod). Ohledně knihovnické etiky je třeba připomenout, že knihovnické etické kodexy stanovují pracovníkům knihoven také povinnosti k fondům, dokumentům, elektronickým databázím a informacím v nich obsaženým. Informační zdroje jsou sice neživými objekty, ale přesto jsou chápány jako předměty, které mají svou hodnotu a stávají se subjekty morálního zacházení. Knihovníci se v kodexech zavazují, že budou tyto informační zdroje chránit a uchovávat, případně je vylepšovat a obohacovat (například v případě databází). Podobně se v různých kodexech přistupuje k archeologickým nálezům či muzejním exponátům, třeba k jeskynním malbám či k antickým sochám. A právě IE nabízí zakotvení jejich morální hodnoty jako neživých objektů hodných našeho respektu a uctivého zacházení.

Otevřenou otázkou také zůstává, zda lze uplatňovat morální imperativy pro práci v infosféře, tak jak je formuloval L. Floridi. Podle R. Capurra totiž mohou s ohledem na informační explozi celou situaci ještě zhoršit, i když dávají smysl, pokud jsou chápány prizmatem ontologické premisy, že bytí je lepší než nebytí [3]. Tvorba i odstraňování nesčetného množství informací mohou být sice chápány jako selekční proces, který zvyšuje celkový informační obsah infosféry, nemusí to ovšem platit bezvýhradně. IE je totiž závislá na znalostech konkrétního jedince, realizujícího tyto činnosti, a proto částečně závisí na vzdělávání. To stejné se vztahuje na zacházení s informačními entitami přesahujícími přirozené zkušenosti lidských bytostí. Člověk je limitován svou znalostí a nemůže být nikdy považován za eticky plně kompetentního. Poznání má tedy vždy přednost před akcí, jelikož i člověk dobrý „bude jednat ve stínu ignorance“ [7, str. 45]. Informační etika se proto neformuje pouze jako etická teorie informační společnosti, ale je současně výzvou pro formování společnosti založené na znalostech umožňujících adekvátnější rozhodování v zásadních etických otázkách.

Závěr

Etiku knihovnické profese nelze považovat za nezralou, nově se formující oblast etiky. Ačkoli mnohé její problémy jsou dnes nové, její kořeny můžeme nalézt již v počátcích 20. století, kdy v zahraničí vznikaly první profesní etické kodexy. Nová morální dilemata, s nimiž se dnes musí nejen knihovníci, ale i další profese pracující s informacemi potýkat, jsou řešena pod hlavičkou informační etiky, která se formuje od roku 1988.²⁵ V souladu s rozsahem změn způsobených informačními technologiemi, mimo jiné i v našem pochopení toho, co je to realita, si IE postupně začíná činit nárok na univerzální platnost svých tezí. Současné pokusy formulovat IE jako makroetickou teorii jsou provázeny řadou obtíží a nejasností. To je způsobeno nejen „mladickou nezralostí“ IE, ale v neposlední řadě i samotným ústředním

²⁵ Podle [1], str. 4.

pojmem informace. Dodnes totiž neexistuje jednotně přijímaná definice toho, co to informace je, a není ani vyjasněn ontologický status informace. Přesto se domnívám, že pokus formulovat IE jako univerzální etickou teorii není marný, ba právě naopak žádoucí, a to ze tří důvodů: jednak IE může pomoci vypořádat se s některými novými jevy ve společnosti a zatmelit problematiku šedé oblasti, na něž tradiční etické teorie nestačí, jednak může přispět k vyjasnění pojmu informace. Snad nejdůležitější v současné situaci ale je, že IE je schopná svými koncepty přispět k systémové analýze ekologické krize a položit základy jejího etického hodnocení z ontocentrického hlediska.

Použitá literatura

- [1] BURGETOVÁ, J. *Zamyšlení nad otázkami etiky knihovnické a informační profese*. Národní knihovna. 2004, roč. 15, č. 1, str. 3 – 6.
- [2] CAPPURRO, R. *Beyond the digital*. [online] [cit. 2005-01-15]. Dostupné z: < <http://www.capurro.de/viper.htm> >.
- [3] CAPURRO, R. *Ethical Challenges of the Information Society in the 21st Century*. [online] 2000 [cit. 2005-01-10]. Dostupné z: < <http://www.capurro.de/infoconcept.html> >.
- [4] CAPURRO, R. Moral Issues in Information Science. *Journal of Information Science*. 1985, Vol. 11, No. 3, str. 113 – 123.
- [5] CAPURRO, R. a HJØRLAND, B. *The Concept of Information*. [online] 2003 [cit. 2005-02-04]. Dostupné z: < <http://www.capurro.de/infoconcept.html> >.
- [6] ČINČERA, J. *Informační etika: sylabus k bakalářskému studiu informační vědy*. 1. vyd. Brno : Masarykova univerzita, 2002. 81 s. ISBN 80-210-2981-1.
- [7] FLORIDI, L. Information ethics: On the philosophical foundation of computer ethics. *Ethics and Information Technology*. 1999, Vol. 1, No. 1, str. 37 – 56.
- [8] FLORIDI, L. On the intrinsic value of information objects and the infosphere. *Ethics and Information Technology*. 2002, Vol. 4, No. 4, str. 287 – 304.
- [9] FLORIDI, L. Two Approaches to the Philosophy of Information. *Minds and Machines*. 2003, Vol. 13, No. 4, str. 459 – 469.
- [10] HIMMA, K. E. *There's something about Mary: The moral value of things qua information objects*. *Ethics and Information Technology*. 2004, Vol. 6, No. 3, str. 145 – 159.
- [11] HURYCH, J. *Etika v informační společnosti*. Národní knihovna. Roč. 13, 2003, č. 1, s. 3 – 6.
- [12] JANOŠ, K. *Informační etika*. 1. vyd. Praha : Česká informační společnost, 1993. 134 s.

- [13] MARKOŠ, A. *Tajemství hladiny: Hermeneutika živého*. 1. vyd. Praha : Vesmír, 2000. 368 s. ISBN 80-85977-32-X.
- [14] MOOR, J. H. What Is Computer Ethics? *Metaphilosophy*. 1985, Vol. 16, No. 4, str. 226 – 275.
- [15] STEINHART, E. *Digital metaphysics. In The Digital Phoenix: How Computers are changing Philosophy*. Revised 1st. ed. Oxford : Blackwell Publishers, 2000. str. 117-134. ISBN 0-631-203524.
- [16] STONIER, T. *Informace a vnitřní struktura vesmíru: Průzkum v informační fyzice*. 1. vyd. Praha : Ben – technická literatura, 2002. 159 s. ISBN 80-7300-050-4.
- [17] ŠMAJS, J. *Drama evoluce: Fragment evoluční ontologie*. 1.vyd. Praha : Hynek, 2000. 188 s. ISBN 80-86202-77-1.
- [18] ŠMAJS, J. *Ohrožená kultura: Od evoluční ontologie k ekologické politice*. 2.vyd. Praha : Hynek, 1997. 198 s. ISBN 80-85906-53-8.
- [19] ŠMAJS, J. a KROB, J. *Evoluční ontologie*. 1. vyd. Brno : Masarykova universita, 2003. 399 s. ISBN 80-210-3038-0.

K POETIKE ZMYSLOVÉHO VNÍMANIA

Juraj Briškár

Jedna z otázok, ktoré sprevádzajú začiatok nového storočia, sa týka budúcnosti knižnej kultúry. Už dlhší čas sa v rôznych verejných prejavoch možno stretnúť s viac alebo menej naliehavo formulovanými obavami o osud kníh a čítania v tej podobe, akú poznáme. Tieto pochybnosti, ktoré sa v súvislosti s literatúrou vynárajú, však nie sú nové a možno povedať, že sprevádzajú jej existenciu už od počiatku.

Všetci, čo spanilosť svojich duší
vidíte, lebo túžite sa radovať,
zahnať temnoty hriechu
a skazy tohto sveta sa zbaviť
a rajský život objaviť
a uniknúť plameňu horúcemu,
čujte teraz svojím rozumom,
čujte všetok ľud slovanský,
čujte Slovo od Boha prišlé,
slovo krmiace ľudské duše,
slovo posilňujúce srdce i rozum,
slovo umožňujúce poznanie Boha.¹

Dôkaz nesamozrejmeého postavenia literatúry, vyžadujúceho si rozsiahlu argumentáciu, poskytuje aj jeden z prvých slovanských textov – Konštantínov predspev k svätému evanjeliu známy pod staroslovienskym menom *Proglas*. Podľa všetkého aj v tejto archetypálnej básni, predchutej, ako je to pre stredovek príznačné, pevným presvedčením autora o oprávnenosti vlastných tvrdení, možno nachádzať odpovede na otázky veľmi podobné tým, ktoré sprevádzajú literatúru dnes. Zdá sa, že prvá slovanská báseň je s osudmi knižnej kultúry v našom priestore spätá nielen tematicky či historicky. Na Konštantínovom texte možno ako na modeli sledovať zákonitosti vnímania objektov tohto druhu. A tak rovnako ako pre celú umeleckú tvorbu, aj pre *Proglas* platí, že v rámci ich recepcie spravidla

prevažuje počet čitateľov, ktorí sú o vysokej hodnote takejto tvorby informovaní a význam diela rešpektujú, no nepokladajú za dôležité venovať mu väčšiu pozornosť. Podľa všetkého jedným z dôvodov, pre ktoré sa na osud kníh tak často nazerá s dešpektom, je skutočnosť, že v minulosti aj dnes je viac tých, ktorí sú pripravení hodnotu vecí, napríklad textov, odovzdať akceptovať ako tých, ktorí sú ochotní ich čítať a vykladať, chápať „svojím rozumom“.

Kniha predstavuje pomerne kontroverzný objekt. Odhliadnuc od použitých technológií, základné črty jej podoby sa nemenia, na rozdiel od iných vecí si zachováva nepraktický, univerzálny charakter predmetu, ktorého význam zostáva otvorený. Vziať do rúk knihu v minulosti aj dnes neznamená postupovať nejakým osobitým spôsobom, ale skôr zostávať stáť. Nešpecializovaný, abstraktný tvar takejto veci si nevyžaduje nejaké presne vymedzené úkony a vyvoláva dojem, že jej pravým poslaním nie je čítajúcim čosi dôležité sprostredkovať, usmerňovať ich a viesť k vopred stanoveným cieľom, ale skôr znehybniť ich, odpútať od zvyčajného zaujatia objektívnou stránkou skutočnosti.

Kto číta, už nemôže konať spolu s ostatnými, zaujatý objektom, ktorý vníma on sám, nemá kedy venovať pohľad tomu, čo sa vôkol neho deje. S knihou v rukách obracia svoju myseľ k veciam, ktoré si nemôže overiť, sústredený na jediné, akoby zabúdajúc na rozmanitosť javov, ktoré sa dožadujú jeho pozornosti. Dostredivý charakter čítania si od človeka vyžaduje nehýbať sa, aj keď všetci navôkol kamsi idú, nereagovať na dotyky, nenechať sa rušiť zvukmi z okolia, správať sa ako ten, kto trvá na svojom. Kniha mu umožňuje odpútať sa od obligátneho účelového vnímania, rezignovať na výraznejší vplyv vo vonkajšom svete a zostávať stáť.

Čítanie sa zvyčajne odohráva v ústraní a nevyvoláva veľkú pozornosť, možno ho dokonca pokladať za jednu z najmenej prebádaných ľudských činností. Napriek tomu však zaujíma v našej kultúre dôležité postavenie. Protagonistami diel svetovej literatúry bývajú postavy, ktoré venujú svoj čas literatúre. Na rozdiel od hrdinov ľudových rozprávok, zaujatých plynutím prirodzeného sveta, čítajú knihy. Najznámejšími z nich sú Cervantesov rytier *Don Quijote de la Mancha*, ktorého dôvera v text a jeho znaky vedie k tomu, že na potulkách španielskym vidiekom stretáva čitateľov svojho románu, Stendhalov Julien Sorel, ochotný položiť za Zápisník z Ostrova svätej Heleny aj život, Flaubertova hrdinka Emma Bovaryová, pokúšajúca sa realizovať vo svojom bezprostrednom okolí príbehy z bohato zdobených zväzkov ľubostných románov alebo Andrej Jefimič Ragin z Čechovovo *Pavilónu* č. 6, ktorý popri vášnivom štúdiu filozofických spisov nezabúda ani na pivo a kyslé uhorky.

Zdá sa, že ústrednou témou podstatnej časti literatúry je práve toto osamelé, bizarne pôsobiace, zdanlivo nedôležité úsilie, s akým sa stretávame u čítajúcich, sústredenie, ktoré nehybnej istote a samozrejmosti vecí vôkol nás dáva zmysel, ochota jednotlivých ľudí venovať sa nielen textom, ale aj banálnym predmetom a javom dôsledne, akoby to boli knihy. Podoba znakov odoláva zmenám, vyznačuje sa stálosťou predmetu, ich výklad, oproti tomu, je málokedy úplný. Prostá, nezámerná, uvoľnená jednoduchosť, takmer hravosť, ktorou sa vyznačuje veľkodušný prístup k svetu, vnáša do samozrejmeho faktu textu neistotu. Obracia strany s rovnakou nenútenosťou, s akou sa vlajky hýbu vo vetre. A tak nie ľudia, ale ich mnohotvárne, oduševnelé, mylné či už poblúdené alebo dokonca bláznivé vnímanie, dôverčivé zaujatie možným významom vecí stále znovu otáča listy.

Ak je pravdou, že literatúra vzniká a uržiava sa ani nie tak vďaka rozmanitým inštitúciám, pamätným tabuliam alebo učebniciam, ale skôr neokázalým, skrytým, no zároveň nepretržitým, voči času relatívne rezistentným úsilím čítajúcich, potom je potešujúce konštatovať, že v Konštantínovom predspeve k evanjeliu možno stále nachádzať nové podnety pre takéto osamelé, nešpecifické porozumenie. A to aj napriek introduktívnemu charakteru textu, ktorú mu prisúdil jeho autor, navzdory ambíciám literárnej histórie, zaujatej systematickým a konštitutívnym postavením prvej slovanskej básne. Čitateľ *Proglasu* čelí nezvyčajnej situácii, ocitá sa uprostred sporo osvetleného priestoru plného nezmieriteľných protirečení. Svet a v jeho rámci aj literatúra v ňom nie je zobrazený zvyčajným spôsobom, ako neutrálne prostredie a objektívny rámec, ale nadobúda ráz bojiska, v ktorom sú jednotlivé významy jeden od druhého stroho oddelené, stáva sa miestom stretu antagonistických protirečení. Na jednej strane tu stojí schopnosť ľudí vnímať „spanilosť svojich duší“, ich túžba „sa radovať“, objaviť „rajský život“, aby na strane druhej vystúpila „temnota hriechu“ a „skaza tohto sveta“. Vysoká miera kontrastnosti a s tým súvisiaca exponovanosť stredovekého literárneho štýlu naznačuje ochotu autora vnímať veci v nezmieriteľných protikladoch. Vytvára podmienky pre osobnú účasť na tom, čo sa formuluje; korešponduje so stanoviskom človeka, ktorý sa cíti byť tým, čo si uvedomuje, bytostne zaujatý. Výsledkom tohto prístupu je určitá miera expresivity. V texte sa tak možno stretnúť s tradičnými biblizmami, ktoré majú vo všeobecnosti vysoký status a ich uplatnenie nás neprekvapí, zároveň aj so slovami evokujúcimi telesný rozklad, na ktorý je ťažké myslieť inak ako s nevôľou.

Veršami *Proglasu* akoby zhora nadol prechádzala hrubá čiara. Takéto vnímanie zodpovedá špecificky stredovekému chápaniu skutočnosti, ktoré sa zmocňuje možného

významu predmetov a javov prudko, takmer drsne, v hrubých rysoch, akoby po prvýkrát. „Keď bol svet ešte o pol tisícročia mladší,“ hovorí v tejto súvislosti Johan Huizinga, „obrysy všetkých vecí sa vtedajším ľuďom javili oveľa zreteľnejšie než nám. Protiklad utrpenia a radosti, nešťastia a šťastia sa zdal ostrejší. Vo všetkých zážitkoch pôsobiacich na ľudskú myseľ bolo ešte cítiť bezprostrednosť a bezvýhradnosť slastí a strastí detského veku. Každá udalosť, každý skutok sa ešte halil do výrazných a vznešených prejavov, ktoré mu dodávali dôstojnosť rituálu. Do kategórie mystérií sa nepovzniesli len životné míľniky, ako narodenie, sobáš a smrť, lebo patrili medzi sviatosti. Aj k nepodstatnejším udalostiam, napríklad k cestovaniu, povinnosti, návšteve sa družili tisíce formalít - požehnaní, obradov, formuliek.

Pohromy a bieda boli zhubnejšie než dnes. Bolo ťažšie ubrániť sa im a nájsť útechu. Choroba a zdravie predstavovali krikľavejšie protirečenie. Zimný chlad a tma znamenali skutočnejšie zlo. Bohatstvo a pocty sa na pozadí biedy vynímali zreteľnejšie a ľudia ich užívali náruživšie. My si dnes takmer ani nevieme predstaviť, aký pôžitok kedysi prinášal ľuďom kozuch, veselý ohník v kozube, mäkká posteľ či pohár vína.

Veľmi nápadný bol aj protiklad medzi mestom a vidiekom. Stredoveké mesto sa nestrácalo v rozľahlých továrenských štvrtiach či vilových predmestiach. Obkolesené hradbami sa týčilo ako jednoliaty celok, z ktorého trčali nesčíselné veže. Hoci domy šľachticov a kupcov boli vysoké a pôsobili hrozivo, ráz mesta vždy určovala záplava kostolov.

Protiklad ticha a zvukov, tmy a svetla, tak ako protiklad leta a zimy, bol oveľa zjavnejší než za našich čias. Novoveké mesto takmer ani nepozná ticho či mlčanie v rýdzej podobe, takisto ako pôsobivosť osihoteného svetielka či ojedinelého výkriku v dialke.

Pretože sa myslí všetko javilo v ostrých protikladoch i v pôsobivých tvaroch, všedný život nadobúdala vzrušujúci nádych i vášnivú atmosféru a večne sa zmietať medzi zúfalstvom a divou radosťou, medzi krutosťou a zbožnou nehou, takou príznačnou pre život v stredoveku“.²

Zdá sa, že striktné formulované stanoviská autora Proglasu korešpondujú s neúprosnou opravdivosťou života, o ktorom hovorí Johan Huizinga, potvrdzujú výlučný charakter epochy, v ktorej nielen mestá, kostoly a kláštory, budovy vôbec, ale aj knihy, šaty a nábytok nadobúdajú ráz pevnosti. Zákony sú prísne, priestory ostro oddelené. V časocho, keď, ako to zaznamenávajú kroniky, aj vo veľkých sídlach bolo možné v noci vidieť vlkov,³ získava každodenný život vážnosť a intenzitu nezmierniteľného zápasu. Odstupy, ktorými disponuje novodobá kultúra, nie sú ešte samozrejme, hodnota vecí nemôže byť inštitucionálne

zaručená, ale treba ju objaviť, vydobiť v okruhu vlastnej skúsenosti. Súbor povrchov, všetkého, čo spoločnosť eviduje a čím disponuje, nie je rozsiahly, ani dostupný každému. Nielen zložité uvažovanie o svete, ale aj vlastné meno tak nemôže byť v stredoveku dopriate mnohým. Vedomie seba samého sa tu spája s ochotou podstupovať nemalé fyzické strádanie. Azda najlepším dokladom takto formovanej ľudskej individuality môžu byť stredoveké brnenia, ktoré dnes vidno postávať prázdne na chodbách múzeí. Ich kategorická invariantnosť akoby požadovala od človeka zaujať v každej chvíli principiálny postoj. Aj s odstupom storočí dáva dôrazne na vedomie dôležitosť bezvýhradného rešpektu k istým predstavám, zvečňuje význam odhodlania jednotlivého človeka neprispôbovať svoje názory okolnostiam, ale dodržať dané slovo, byť vo svojich prejavoch pevný a stály, dokonca radšej zomrieť, ako sa vzdať možnosti uvažovať o sebe zvoleným spôsobom. Aj pre stredoveké predmety každodennej spotreby je charakteristická táto prostá, no konzekventná oddanosť určitému tvaru, ochota myslieť až do dôsledkov. Svojou jednoduchou robustnosťou pripomínajú veci týchto čias mohutné a ťažké telesá a podobajú sa sochám. Aj namáhavo prepisované pergameny zviazané v pevnej koženej väzbe sú veľmi vzdialené dnešným paperbackom určeným na jednorázovú spotrebu. Bohatí ľudia sú ešte tuční a chudobní zas chudí. Význam vecí je pevne spätý s ich materiálnou podobou a možno sa o ňom tak ako o hodnote zlatej mince presvedčiť doslova vlastnými zubami. Masívna zreteľnosť zmýšľania ranostredovekej spoločnosti reprezentuje kultúru, ktorá sa vyznačuje všeobecným formálnym nedostatkom: budov, predmetov a kníh, rovnako ako evidovaných odstupov a rozdielov je málo, sú však vnímané až so zmyslovou naliehavosťou, osobnejšie ako dnes.

Lebo ktoré uši, ak rachot hromu
nečujú, zastanú v bázni pred Pánom?
Alebo nozdry, ak necítia vôňu kvetín,
akože pochopia zázrak boží?
Veď ústa, ktoré necítia sladkosti,
činia človeka kamenným.⁴

Toho, čo sa v mediéválnom období eviduje, nie je veľa, o to väčší význam je s tým však spätý. Písmená, ale aj rozmanité prírodné úkazy vyvolávajú bázeň, predstavujú znaky, prostredníctvom ktorých sa už v tomto svete zjavuje možnosť budúcej spásy. Slová

pripomínajú dôležité symboly, nemajú ešte postavenie neutrálneho jazykového inventára a spájajú sa s nimi z dnešného pohľadu prekvapujúco vysoké očakávania. Zdanlivo banálne lexikálne jednotky tematicky späté s telom a jeho každodennými prejavmi, napríklad „uši“, „nozdry“ a „ústa“ tak v stredovekom texte získavajú neobyčajnú vznešenosť a majestát výsostného postavenia.

Vnímať skutočnosť zmyslami znamená sa jej celým telom zúčastniť. Pocity ako javy, ktoré si vyžadujú našu fyzickú prítomnosť, všetky tie zvuky, vône a chute nás utvrdzujú v presvedčení, že to, čo vôkol seba objavujeme, je dôležité. Rozdiely vo vnímaní i pomerne jednoduchých javov však bývajú u jednotlivých ľudí veľké, čo naznačuje, že vlastnosti, ktoré zvyčajne ochotne spájame s určitými predmetmi, napríklad s kvetmi, nie sú objektívne, ale reprezentujú náš vlastný, i keď zväčša neuvedomený prístup ku skutočnosti. Zmyslové nazeranie zakladá dôverný vzťah k predmetu a v Proglase sa predstavuje ako elementárny predpoklad a východisko akéhokoľvek poznania. So zaujatím umelca Konštantín zdôrazňuje spirituálnu hodnotu toho, čo je na dosah, presvedčivo dokazuje skutočnosť, že sú to práve tieto zdanlivo nedôležité, bežné situácie, ktoré si od človeka vyžadujú zaujať prekvapujúco komplexné stanovisko. Z hľadiska možnej spásy sú podľa neho dôležité naše takmer mimovoľne sa opakujúce postoje.

Človek sa v Proglase predstavuje ako aktívna, tvorivá myseľ, ktorá je vystavená konkrétnej situácii. Každodennosť má ďalekosiahle následky. Do tej miery, do akej dokážeme oceniť veľkolepú atmosféru letnej búrky, vôňu kvetov alebo omamnú chuť sladkosti na jazyku, prestávame byť pasívnymi účastníkmi udalostí. Uvedomením si vlastného vzťahu k veciam vôkol nás objavujeme sami seba. Existovať ako človek, dokazuje Konštantín, značí byť pripravený čosi uvidieť, pochopiť, poznávať toľko, koľko vládžeme, pričom rozhodujúci nie je predmet, ale naša schopnosť uvedomiť si jeho možnú hodnotu. Reálny, zmyslovo dostupný svet s jeho sýtou pestrosťou autor Proglasu nepredstavuje ako cieľ, ale vidí v ňom prirodzené východisko a oporu individuálnej predstavivosti. Zdá sa, že súčasná obľuba cukroví dáva jeho argumentácii do značnej miery za pravdu. Úlohou všetkých tých „sladkostí“ podľa všetkého nie je nás zasýtiť, ale skôr uvoľniť, stať sa pre nás, unavených neustálym opakovaním rutinných postupov, aspoň na chvíľu príslubom nového radostného vnímania. Spotreba cukru rovnako ako literárny gýč a prevládajúca masa televíznej produkcie sa tak stáva priestorom, ktorý poskytuje určité záruky, dokumentuje veľkosť našej túžby po hodnote vecí, zároveň s tým však aj nechotu podstúpiť v jej mene väčšiu námahu.

Podľa všetkého najlepším východiskom a súčasne najvýraznejším obmedzením uvažovania zostáva aj dnes naše vlastné telo. Jeho zreteľná faktickosť nám dovoľuje pohybovať sa v priestore bez toho, aby sme sa v ňom stratili, umožňuje nám chápať okolie relatívne ucelene a jednotne, vychádzajúc pri porovnávaní rôznych javov stále z toho istého bodu, zároveň nás však núti konfrontovať sa každý deň s dôkazmi relativnosti takejto premisy. Ľudské telo ako zdroj obáv i nemalého uspokojenia si vyžaduje veľa pozornosti a z pohľadu Konštantína nie je správne spojiť svoj osud s ním natrvalo. Kooperácia s niečím takým mnohotvárnym a zároveň nestálym predstavuje z jeho pohľadu pre vnímanie potenciálnu hrozbu. Na rozdiel od barokovej korpulentnej, sýtej zbožnosti autor *Proglasu* vedie svoj asketický zápas s “týmto svetom” kdesi v súkromí vlastných zmyslov. Predstavivosť, ku ktorej nás vyzýva, nepopiera, ale potvrdzuje tvorivý charakter bežnej ľudskej situácie, predpokladá schopnosť prekonať v mysli nevyhnutné materiálne východisko a odpútať sa od toho, čo, ako zdôrazňuje, každý z nás napokon aj tak bude musieť opustiť.

Lebo ako bez svetla radosť nebude,
aj keď oko vidí všetko dielo božie –
lenže všetko nie je ani krásne ani zrejmé
tak je to i s každou dušou bez kníh,
ktorá nepozná zákona božieho
zákona knižného a duchovného,
zákona raj boží zjavujúceho (s. 25)

Individuálna recepcia, ako ju predstavuje autor *Proglasu*, má charakter odriekania, predpokladá ochotu vzdať sa záruk, ktoré poskytuje pozorovateľovi vlastný zrak, reprezentuje príklad vedomého zaujatia prekvapujúcou viditeľnosťou a zreteľnosťou toho, čo je osvetlené. Ľudské oko ako zmyslový orgán je ešte súčasťou prírody, a preto nerozlišuje, nehodnotí, ale “vidí všetko dielo božie”, rozumný človek, znalý zákona však môže prekonať sugestívne obmedzenia svojho zraku, na rozdiel od hrdinov ľudových rozprávok, ktorí idú “kam ich dve oči viedli” vie získať relatívnu nezávislosť od faktu vlastnej telesnosti, zdanlivo definitívnej situovanosti v materiálnom prostredí. Inšitná radosť zo svetla v ňom prebúdza dôveru k tomu, čo nemôže nahmatať a dovoľuje mu, aj keď v symbióze s vlastným organizmom, odpútať sa v mysli od tých dojmov, ktoré sú mu vnútené samým faktom jeho fyzickej prítomnosti.

Tisíce ľudí zaplňajúcich každoročne pláže, brehy riek a jazier, aby sa tu vyhrievali na slnku s trezivosťou rastlín naznačujú, že podobne ako iné živé organizmy, aj my pristupujeme ku konfrontácii so svetlom, teplom a inými fyzikálnymi javmi zväčša prakticky: staráme sa o svoje potomstvo, zhromažďujeme potravu a budujeme si vo veľkom, neprehľadnom svete zmyslových dojmov útulné príbytky. Zdá sa, že človek sa neodlišuje od iných živých tvorov základnými predpokladmi svojej skúsenosti: aj on sa rodí, žije, a napokon zomiera, ale skôr nezvyčajným, ťažko vysvetliteľným, prekvapujúco slobodným spôsobom, akým dokáže o týchto veciach uvažovať. Čelí v zásade rovnakým problémom, na rozdiel od iných však disponuje omnoho väčšou predstavivosťou. Schopnosť vidieť za predmetmi viac mu poskytuje relatívnu nezávislosť, možnosť vytvárať za úkazmi dostupnými zmyslom “iný svet”, ktorý je dielom rozumu a jeho pravidiel. Kritériom hodnovernosti týchto predstáv však, podľa všetkého, stále zostáva ich vzťah k elementárnym okolnostiam bežnej ľudskej existencie. Aby sme mohli nejaké tvrdenie vnímať ako pravdivé alebo nepravdivé, musí byť podané dostatočne názorne, konkrétne. Z tohto dôvodu nás abstraktné konštrukcie dokážu zaujať iba do tej miery, do akej sa nás dotýkajú. Matematické alebo iné formálne zákonitosti sú nám bližšie, ak odkazujú na situáciu, ktorá sa tej našej podobá. Zložitým formuláciám lepšie rozumieme, ak ich umiestnime “na dosah”, do okruhu vlastnej skúsenosti. Pre deti je tak ľahšie nespočítavať neosobné čísla, ale hrušky a jablká, predmety, ktorých sa možno dotknúť a dať sa jesť. Z toho istého dôvodu sú protagonistami literatúry zväčša ľudia. Túto odkázanosť človeka na nevyhnutnosť prežiť to, čo má pochopiť, si uvedomovali aj autori biblickej proveniencie. V staroslovienskom *Proglase* možno nájsť v tejto súvislosti odkaz na svätého Pavla.

Lebo svätý Pavel učiteľ toto riekol,
prosbu svoju najprv k Bohu povznesúc:
Chcem radšej päť slov povedať
a svojím rozumom ich riečiť,
aby všetci bratia rozumeli,
než hŕbu slov nezrozumiteľných.
Pretože ktorý človek sám nechápe
a nepridá múdreho podobenstva,
ako môže pravú reč nám povedať? (s. 25)

Schopnosť objavovať nečakané podobnosti medzi zdanlivo definitívne rozlíšenými javmi poukazuje na mieru nášho porozumenia samým sebe. Uviesť „podobnosť“ alebo, menej vznešene povedané, príklad, si vyžaduje schopnosť objaviť vysoké aj na zdanlivo bezvýznamných, nedôležitých miestach. Toto spojenie predpokladá objav zopakovať, dokazuje, že to, na čo sa naše vedomie vzťahuje, je prítomné kdekoľvek. S jeho pomocou sú nám abstraktné verbálne konštrukcie, objektívne princípy a zákony bližšie, pretože ich spoznávame v dôvernom prostredí vlastnej skúsenosti. „Pravá reč“ je dielom toho, kto „sám chápe“ a pridáva „múdneho podobenstva“. Nepredstavuje iba „hľbu slov“, beztvárnu, neosobnú kvantitu, ale stanovisko človeka, ktorý hovorí „svojím rozumom“, vlastnými slovami, vychádzajúc z osobnej skúsenosti. Pravá reč je dielom toho, kto sám sebe načúva a rozumie si, dokáže sledovať vlastné ciele naprieč objektívne platným diferenciami. Súkromná povaha jeho stanoviska potvrdzuje, že význam vecí nemožno natrvalo zakotviť, ustáliť a urobiť samozrejmým, aj keď sa o to opakovane pokúšame, ale že napriek novodobým pravidlám a normám čítanie a zmyslové vnímanie vôbec neprestáva byť prekvapujúco archaickým solitérnym dobrodružstvom. Svet skúsenosti, aký aj dnes uprostred väčšinovej literárnej produkcie ponúka umelecký text, zostáva oporou neinštitucionalizovaného nazerania, lebo nemôže byť predmetom dohody.

POZNÁMKY

¹ *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 1981, s. 25.

² Huizinga, J. *Jeseň stredoveku*. Homo ludens. Bratislava: Tatran, 1990, s. 9.

³ Aston, M. *The fifteenth century: The prospect of Europe*. London: Thames and Hudson, 1968, s. 29.

⁴ *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied. 1981, s. 25.

Divadelní memoáry z pohledu knihovníka

Zuzana Bornová

Dějiny divadla, a zejména osudy herců zachycují nejen memoáry, ale také krásná literatura.

I ona se podílí na našem vnímání světa divadla, jeho skutečnosti, na jejím pochopení, a kromě poutavého příběhu může přinášet pro čtenáře i zajímavé.

Mluvíme-li o divadelních memoárech, může se zdát, že jde o srovnávání rozdílných děl, protože srovnáváme fundovaná díla, která přinášejí historicky podložená fakta doplněná rozsáhlými rejstříky, fotografickými přílohami apod., která jsou převážně sepsována divadelními kritiky a divadelními vědci, s díly, která píšou sami aktéři o sobě nebo se výrazně autorsky podílejí na celé knize. Memoáry čerpají z rozdílných oblastí literatury - v případě divadelních memoárů z oblasti literatury faktu a literatury dokumentární i literatury krásné. Prolinání těchto žánrů přesně vystihuje citát Jana Herbena: *Kniha vzpomínek*: Praha 1935.: Jaký byl celý můj život, taková je ve zkratce celá moje Kniha vzpomínek. Trochu žurnalistiky, trochu beletrie a trochu historie. Čtenář však toto nerozlišuje a vše zahrnuje do společné škatulky hereckých či divadelních memoárů a záleží jen na jeho osobním vkusu a preferenci určité osobnosti herce či divadelní formace, po jakém typu dokumentu sáhne.

U hereckých pamětí hraje čas velkou roli, zdálo by se, že v tomto žánru jsou pro čtenáře atraktivní právě ty memoáry, kde osudy jejich aktérů právě probíhají takřka v přímém přenosu, jsou propírány na stránkách bulváru a společenských týdeníků. Tyto memoáry psané a vydávané v časové rovině, kdy události v nich popisované prožívali i čtenáři skrz média, vyvolávají mezi čtenářskou obcí právě největší zájem, protože čtenář byl bezprostředním příjemcem všech pikantií, které jitrily jeho pozornost před samotným vznikem knihy nebo vzbuzovaly jeho chuť k četbě těsně po vydání knihy, kdy mohl na stránkách tisku a v televizi sledovat podávání trestních oznámení na všechny zainteresované osoby, milostné rošády hvězd, zápas herce se smrtelnou nemocí. apod. Více než kde jinde se u tohoto typu literatury projevuje SPĚCH - nakladatelství spěchají, aby zaujala trh a kniha rychle vyšla, čtenář má naspěch, aby vstřel všechny novinky a informace a celá atmosféra nutí i autory, aby rychleji přicházeli se svojí kůží na trh.

Po vyšumění senzace tato díla upadají do zapomnění a již nejsou pro čtenáře atraktivní. V této oblasti se těší čtenářskému zájmu zejména memoáry filmových herců nebo herců divadelních, kteří se kromě divadla věnovali i rozsáhlé filmové tvorbě, dabingu nebo práci v rozhlase a televizi, a dostali se tak zákonitě do širokého okruhu podvědomí veřejnosti. Tito aktéři jsou známější než jejich „divadelní kolegové“, tudíž jsou i pro nakladatelský trh atraktivnější. Jedná se např. o notoricky známé tituly *Deníky mezi životem a smrtí Heleny Růžičkové*, *Jiří Sovák....*, které vycházely v několika částech a které převálcovaly i žebříčky půjčovnosti v naší knihovně v období let 1994 -2005. Jednoznačně se tedy jedná o tituly, které díky rychlému vzniku doslova monitorují současnost, takže je čtenář konfrontován s realitou popisovanou v knize i průběžně zásobován zaručenými informacemi z tisku. V případě úmrtí hlavního aktéra neváhají sestavovatelé nebo pozůstalí aktérů ještě rychle vydat další vzpomínky, kuchařské recepty prošpikované humornými vzpomínkami a přizdobit je pohasínající slávou nebožtíka, neboť veřejnost je zaplavována novými aférkami a skandály,

které se dostávají do popředí zájmu.

Druhým typem divadelních memoárů jsou ty, kdy pamětník své memoáry psal s větším časovým odstupem pomocí svých deníků, vzpomínek, setkání s pamětníky apod. Kdy revoval své vzpomínky, hodnotil a formuloval své myšlenky, zamýšlel se nad svou prací, tvorbou i dobou, ve které žil, přináší vzpomínky i na své herecké kolegy a známé osobnosti s větším časovým odstupem. V této literatuře již nacházíme autorovo hodnocení, jeho životní zkušenost. Tyto vzpomínky jsou poznamenány jeho subjektivním hlediskem, autor si vybírá, co veřejnosti sdělit a co má být zamlčeno navždy. Zde je opět z hlediska čtenářského zájmu nejvíce nosná herecká osobnost, o níž dílo pojednává, záleží také na tom, zda se jedná o renomovaného umělce či o herce, který pochází z určitého regionu a v knize se objevují vzpomínky, které popisují právě tento region. Například knihy *Souboje Borise Rösnera* nebo *Vlasta Fabiánová* či *Hrst divadelních zázraků* od Miloše Zbavitele se těšily velkému zájmu opavských čtenářů, i proto, že Boris Rösner v Opavě vyrůstal, Vlasta Fabiánová zde začínala svou hereckou kariéru a Miloš Zbavitel zde dlouhá léta pracoval jako dramaturg ve Slezském divadle a v Opavě žije.

Třetí časová rovina, důležitá pro čtenáře, je doba, ve které dílo vnímají. Tato doba je nejprve totožná s dobou vydání pamětí, ale vzpomínky mohou být čteny i po mnoha letech. Takže nový čtenář vidí děje a dobu v memoárech popisované jinak, než čtenář, který memoáry četl v době jejich vydání.

Položme si otázku:

Zaujímá memoárová literatura čelní místo ve čtenářském zájmu uživatelů veřejných knihoven nebo se jedná o okrajovou oblast zájmu čtenářské veřejnosti?

Díky 10 letům plně automatizovanému knihovnickému provozu mohou na tyto otázky odpovědět i konkrétními čísly. Když zadáme do režimu statistiky knihovního fondu pro dokument knihy znak MDT 92, event. 792 a výčet všech oddělení a poboček naší knihovny, zjistíme, že tomuto kritériu odpovídá celkem 4030 svazků. Pokud upřesníme podmínku přidáním klíčového slova herci dojdeme k číslu 703 svazků.

Je to málo nebo je to dostatečný počet?

Naše knihovna má ve svém fondu přes 244 115 knih, z toho 58 141 z oblasti naučné literatury. Mohlo by se tedy na první pohled zdát, že je tato oblast memoárové literatury v akvizici mírně opomíjena. Neboť její počet k objemu naučné literatury dosahuje 1,2 %. Pokud se ale zaměříme na četnost půjčování od roku 1994 na všech pracovištích knihovny, kdy můžeme tuto oblast memoárové literatury detailně sledovat, zjistíme, že se tento nevelký objem knih půjčil 40245-krát, což je jistě úctyhodné číslo na tak malý výsek knihovního fondu (samozřejmě jsou to čísla, která sledují četnost půjčování celé memoárové literatury, nejen sledovaného výseku divadelních memoárů).

Pokud si sestavíme pomyslný žebříček nejpůjčovanějších knih ze sledované tematiky, tak v žebříčku titulů od roku 1994 do 1. září 2005 mezi nejpůjčovanější tituly z oblasti memoárové literatury patřily knihy o Jiřím Sovákovi a Heleně Růžičkové :

Sovák podruhé	147 x
Jiří Sovák	142 x
Ecce homo Helena Růžičková	123 x

Sovák potřetí	116 x
Helena o sobě	104 x
Jiřina Jirásková o sobě	90 x
Život jako v pavučince (Blanka Bohdanová)	89x („čistokrevný“ divadelní memoár)

Pro větší objektivitu, aby se nám projevila i produkce po roce 2000, představíme Top žebříček v letech 2002 – 2005, dojdeme pak k tomuto pořadí:

2002: Jiří Sovák

Jiřina Jirásková o sobě
 Sovák podruhé
 Sovák potřetí
 Co se vejde do života (Jiří Krampol)
 Český don Quichot (Josef Kemr)
 Helena o sobě

2004: Ecce homo Helena...

Vlastimil Brodský
 Slávka Budínová
 Filmová hvězda reálného socialismu (Lenka Kořínková)
 To že jsem já? (Vlastimil Brodský)
 Helena konkurz na člověka
 Nataša Gollová (autor Cibulka, Aleš)

2003: Helena o sobě

Jiřina Jirásková o sobě
 Sovák potřetí
 Ecce homo...
 Bez omezení (Štefan Margita)
 Nataša Gollová
 Pravda z Hradu
 Dáša Veškrnová – první dáma

2005: Vlastimil Brodský

Album úsměvů (Jaromír Hanzlík)
 Petr Kratochvíl: aneb žil jsem jak jsem žil
 Deník mezi životem a smrtí
 Ecce homo Helena
 Nataša Gollová (Cibulka Aleš)
 Miroslav Donutil o sobě

Co lze říci na závěr. Memoárová literatura je oblíbená u určité skupiny uživatelů. V období od roku 1994 do září letošního roku činily výpůjčky v tomto literárním žánru 0,23%.

Při tomto hledisku neměly šanci uspět tituly vydané po roce 2000.

Pokud se zamyslíme nad divadelní memoárovou literaturou, tak zjistíme, že tento žánr je

z knižního trhu vytlačován memoárovou literaturou filmových herců, či „memoárovou“ literaturou nových hvězdiček, které produkují komerční televizní stanice, soutěže typu SUPERSTAR, fotbalistů a hokejistů.

V současné době je hlavním kritériem prodejnosti hvězdné jméno, známé široké veřejnosti a vyživované vydatně bulvárním tiskem, který podporuje prodejnost i absolutních blábolů, tedy literatury, kterou přečteme a za chvíli si ani nepamätujeme, o čem ta kniha byla, a také se k ní již nevracíme.

Na druhé straně neztracujme roli bulváru, který může naopak i vyvolat potřebu čtenáře se k nějakému titulu vrátit a vyhledat ho v knihovně. V posledních letech zaznamenáváme i menší podíl vydávání klasické divadelní memoárové literatury u nás. V minulosti docházelo k cílenému vydávání hereckých memoárů ve speciální edici nakladatelství ODEON, které například mapovalo životní etapy herců Národního divadla a Divadla Na Vinohradech. Přesto se i tyto knihy najdou na regálech veřejných knihoven a i když k sobě v současnosti nepoutají tolik čtenářské pozornosti.

Regionální knihovna Karviná – etika a estetika

Barbora Koneszová

Regionální knihovna Karviná (dále jen RKK) ve své činnosti preferuje především funkce univerzální, inforatické a kulturně – vzdělávací v duchu etickém a také estetickém.

RKK funguje na pobočkovém systému s 13 dislokovanými pracovišti na území města Karviné. Fond knihovny sčítá 157.000 k.j., nabízené služby knihovny využívá 10.550 registrovaných čtenářů, knihovnu ročně navštíví 171.000 uživatelů a tito si vypůjčí 171.000 dokumentů.

RKK nabízí pro odbornou i širokou veřejnost širokou paletu kulturně – vzdělávacích akcí.

V oblasti vzdělávání knihovna pravidelně připravuje kulturně-výchovné programy pro základní a střední školy ve městě Karviná.

Pro nezaměstnané, pro matky na mateřské dovolené, pro seniory a další zájemce knihovna realizuje pravidelná Pondělní internetová setkání, kde se zúčastnění seznamují s prací na počítači, s internetovým prostředím, s databázemi pro vyhledávání nového zaměstnání. Každé toto setkání je přizpůsobeno možností v dané chvíli vytvořené skupině uživatelů.

Velké oblibě se těší tématické exkurze o historii a současnosti regionu, obohaceny o přednášky z historie města Karviné.

RKK se dostala do povědomí lidí také prostřednictvím společenských večerů z české a slovenské filmové a divadelní tvorby jako např. J. Kostka, J. Adamovič, J. Čenský, L. Vaculík, V. Vydra aj.

Na podporu čtení pro malé a velké čtenáře knihovna organizuje besedy se spisovateli. Pozvání přijali - I. Březinová, M. Wievegh, S. Monyová, A. Vašíček a další.

Své místo si získaly rovněž pravidelné koncerty žáků ze ZUŠ B. Smetany v Karviné nebo studentů z Janáčkovy akademie muzických umění z Brna a z ostravské konzervatoře.

RKK má také k dispozici výstavní prostory v nově zrekonstruované pobočce v Karviné – Hranicích, kde jsou představeny práce žáků a studentů základních a středních škol. Ke zhlédnutí jsou zde prezentována výtvarná díla lokálních autorů – O. Kodeš, E. Klubalová, Š. Krhovjáková, M. Kepáková a další. Reprezentativní prostory jsou v Galerii Pod Věží, která je umístěna na náměstí v Karviné – Fryštátě a je součástí Městského informačního centra při RKK. Expozice „Nežijící karvinští rodáci“ připomíná bohaté výtvarné kořeny a dědictví karvinských výtvarných umělců – Otakar Baran, Dominik Figurny aj.

V roce 1968 byl založen Filmový klub, který dnes nese jméno Filmový klub při Regionální knihovně Karviná. Úterní podvečery (mimo prázdniny) je právě určen náročným divákům. První týden v únoru je vyhrazen pro Projekt 100.

Poprvé, v roce 1994, byl realizován Knižní jarmark, který nabídl vyřazené knihy z fondu knihovny pod názvem „Knihy za babku“. Tato akce se každoročně opakuje a k prodeji starších knih přibýly i knihy nové, a to jak v jazyce českém tak i polském. Prostor je rovněž věnován propagaci služeb knihovny ve městě, ukázkou výroby ručního papíru z Velkých Losin, a to vše za doprovodu živé hudby, která přitahuje kolemjdoucí.

Informace o uskutečněných a připravovaných akcích knihovnou, o knižních novinkách pro děti a dospělé, literární okénko o nejčtenějších autorech, a také o novinkách ve službách pro čtenáře a uživatele knihovny představuje časopis SOVA. Tento vychází 5 x ročně, a je dostupný na internetu

Každoročně se knihovna zapojuje do celostátních akcí Březen měsíc internetu a Týden knihoven, např. soutěžemi určenými především pro žáky a studenty základních a středních škol jako např. Multimediální festival, Virtuální galerie, Provazkiády. Pro malé čtenáře knihovna připravuje soutěže a kvízy např.: Knihomolík, Učíme se abecedovštinu, Brept Chat, Ples knihovnických es a jiné. Každým rokem u příležitosti Dnů Karviné jsou za přítomnosti zástupců magistrátu města Karviné vyhlášeni vítězové celoroční soutěže dětských oddělení RKK - Král a královna čtenářů.

RKK vytváří databáze s adresnými informacemi o podnikatelích, o kulturních, sportovních a vzdělávacích institucích pod názvem Městský informační servis a Regionální informační systém. Novou službou pro podnikatele z Karviné, kteří si mohou nechat vyhotovit knihovnou web prezentaci je Informační portál - Infoservis pro malé a střední podnikatele www.karvina.info.

Další informace o aktivitách knihovny a nabídce knihovnických a informačních služeb naleznete na adrese www.rkka.cz.

Středisko polské literatury Regionální knihovny v Karviné a jeho aktivity propagující estetickou a etickou výchovu.

Helena Legowicz

Středisko polské literatury v Karviné působí v Regionální knihovně Karviná od roku 1974 a je jedním ze specializovaných středisek Regionální knihovny Karviná. Ve středisku je shromážděn polský knižní fond krásné i naučné literatury pro dospělé a děti a mládež. Služby střediska jsou využívány zejména občany Karviné se zájmem o literaturu a informační prameny v polštině. S ohledem na to, že se jedná o největší sbírku knih v polštině v regionu Těšínského Slezska, je středisko vyhledáváno nejen místními čtenáři, ale také studenty polonistiky v Ostravě, Olomouci a Brně, učiteli a vědeckými pracovníky, podnikateli, kteří hledají informace o kulturním, společenském a politickém životě Polska. Knižní fond střediska je zpřístupňován na území České republiky prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby.

Knižní fond

Ve středisku je shromážděno přes 14 000 svazků naučné a krásné literatury pro dospělé i pro děti a mládež. Akvizice naučné literatury je zaměřena zejména na polskou literaturu a jazykovědu a dějiny Polska, v krásné literatuře se zaměřujeme na soudobou polskou literaturu.

Tematické složení knižního fondu Střediska polské literatury Regionální knihovny Karviná

N	B	MN	MB	Razem
7 844	4 051	924	1 567	14 386

Pramen: Hodnocení činnosti SPK RK Karviná za rok 2004

N – naučná literatura, B- beletrie

MN- naučná literatura pro děti MB- beletrie pro děti

Základem knižního fondu jsou sbírky nakoupené v průběhu 60.,70,a 80. let, které jsou současně průběžně aktualizovány a doplňovány. Každý rok je na nákup knižního fondu pro středisko určena částka kolem 50 000,-- Kč. Část knižního fondu získáváme darem od nakladatelství a nadací v Polsku.

Čtenáři si mohou vybrat z 52 titulů polských časopisů, část je kupována knihovnou, většinu knihovna získává bezúplatně od nakladatelů z Polska. Středisko uchovává ročníky

časopisů pro polskou národní menšinu – Glos Ludu, Zwrot, Jutrzenka a Ogniwo. Středisko používá AKS DAWINCI a katalog je dostupný na internetových stránkách www.rkka.cz

Personální obsazení

Ve středisku pracují knihovnice s knihovnickým vzděláním a dlouholetou knihovnickou praxí. Aktuálně zde pracují 4 knihovnice (3,25 úvazku) a všechny mají maturitu z polského jazyka. Jedna knihovnice má vysokoškolské vzdělání, dvě středoškolské knihovnické, jedna studuje dálkově knihovnictví.

Dlouholetá knihovnická praxe zaměstnanců garantuje uživatelům odbornou knihovnickou a informační péči. Předností knihovnic je využívání zkušeností, které nabízí knihovnická praxe v knihovnictví jak v Česku tak v Polsku. Knihovnice střediska se pravidelně zúčastňují kurzů a školení pořádaných v Polsku, přednášejí na seminářích a konferencích, které jsou pořádány v příhraničním regionu.

Práce v česko-polském pohraničí, znalost polského i českého jazyka, dostupnost odborného tisku a metodických pomůcek obou zemí umožňuje knihovnicím poskytovat pestrou nabídku služeb zejména v oblasti kulturně-vzdělávací činnosti. Jako příklad uveďme zapojení střediska do celostátních knihovnických iniciativ „Týden knihoven“ nebo „Noc s Andersenem“ a na druhé straně propagace polské akce „Cała Polska czyta dzieciom” na území Česka .

Statistika

Středisko polské literatury každým rokem registruje na 600 čtenářů, z toho 200 děti do 15 let. Každoročně knihovnu navštívuje přes 7 000 návštěvníků, kteří realizují více než 25 000 výpůjček. Podíl výpůjček literatury pro děti a mládež činí 19 %..

Tematické složení výpůjček SPL RK Karviná v roce 2004

Výpůjčky celkem	N	B	MN	MB	Ostatní okumenty	Časopisy z celku
27 626	11	10	1367	390	122	7 789
	599	635		3		

Pramen: Hodnocení činnosti SPK RK Karviná za rok 2004

N – naučná literatura, B- beletrie MN- naučná literatura pro děti MB- beletrie pro děti
Ostatní dokumenty – mapy, CD-romy

Výpůjční proces je plně automatizován a je zabezpečován automatickým knihovnickým programem DAWINCI .

Etická a estetická výchova

Středisko připravuje pro uživatele v rámci etické a estetické výchovy širokou nabídku kulturně-vzdělávacích programů a pořadů.

Specifické podmínky knihovny, která je umístěna v historické budově v centru města umožňují organizaci v klenbových chodbách knihovny výstavní činnost. Je zde pravidelně prezentována tvorba regionálních výtvarníků a hostů z Polska, fotografické a dokumentační výstavy. Doplněním výstav jsou soutěže a vzdělávací programy z oblasti estetické výchovy pro děti a mládež, np. tvorba vlastních exlibrisů, ilustrace inspirované literární tvorbou polských autorů a pod.

Pestrou nabídku připravuje každoročně středisko pro děti a mládež. Základem je nabídka programu knihovnických lekcí pro mateřské, základní a střední školy.

Další programový blok zahrnuje literární lekce, které svým obsahem navazují na povinnou a doporučovanou četbu a besedy s využitím odborné literatury, které doplňují učební programy jednotlivých předmětů. Základním cílem tohoto programu je příprava dětí a mládeže na samostatné využívání služeb knihovny a samostatnou orientaci v dostupném spektru informačních pramenů.

Knihovna připravuje také nabídku mimoškolních aktivit pro organizované skupiny i pro mladé čtenáře, kteří vyhledávají netradiční formy kontaktu s knihovnou (scrabble, soutěžní odpoledne, hlasité čtení apod.)

Veškeré knihovnické iniciativy pro děti a mládež spojuje jejich návaznost na knihu a literaturu, propagaci čtenářství a vedení mladých čtenářů k samostatnému a cílenému využívání dostupných informačních pramenu.

V roce 2004 bylo ve středisku připraveno 71 akcí, kterých se zúčastnilo 1 547 čtenářů z toho 61 bylo určeno dětem, 5 pro středoškolskou mládež ve věku do 19 let. Ve středisku bylo připraveno 5 výtvarných výstav českých i polských výtvarníků.

Středisko polské literatury Regionální knihovny Karviná připravuje pro knihovny regionu každoročně cyklus autorských setkání s významnými osobnostmi polského literárního života. Pro čtenáře se zájmem o polskou literaturu přímý kontakt polskými autory

a osobnostmi kulturního života má velký význam. Ze zkušenosti knihovníků vyplývá že osobní setkání s autorem zůstává dítěti v paměti po celý život. Popularitu této formy kontaktu s literaturou dokladuje výběr jmen osobnosti, které v posledním 10-letí navštívily Regionální knihovnu Karviná - Wanda Chotomska, Joanna Kulmowa, Joanna Papuzińska, Joanna Olech, Anna Onichimowska, Bohdan Butenko, Beata Ostrowicka, Grzegorz Kasdepke, Edward Lutczyn, Krystyna Lipka Sztarbałło, Michał Jagiełło, Joanna Siedlecka.

Streszczenie

Artykuł przedstawia ogólnie działalność Oddziału Literatury Polskiej Biblioteki Regionalnej w Karwinie, jego strukturę organizacyjną i zakres oferowanych usług bibliotecznych i informacyjnych. Z usług placówki korzystają nie tylko czytelnicy miasta Karwina, ale i szeroki krąg odbiorców w regionie. Placówka jest w pełni skomuteryzowana i realizuje usługi biblioteczne i informacyjne korzystając z nowoczesnych technologii. Księgozbiór oddziału jest największym polskim księgozbiorem na terenie Śląska Cieszyńskiego. Oddział prowadzi szeroką działalność kulturalno-edukacyjną dla dzieci, młodzieży i dorosłych.

KNIHOVNA, JEJÍ MĚNÍCÍ SE ROLE V SOUČASNÉM INFORMAČNÍM PROSTŘEDÍ : HYBRIDNÍ KNIHOVNA

Brigita Exelová

ÚVOD

V rámci informačního procesu (procesu získávání, zpracování, uchování, přenosu a využití informací) probíhajícího na úrovni společnosti, zajišťuje knihovna především zprostředkování informací mezi oblastmi jejich tvorby a jejich využití. Její role je primárně role zprostředkovatele informací, přesněji jednoho ze zprostředkovatelů informací.

S důrazem na terminologickou správnost by bylo patrně adekvátnější zpřesnit pojem „knihovna“ tak, aby zřetelněji odkazoval k instituci přístupné pro širší veřejnost. Zpřesnit neboli uplatnit základní hledisko rozlišující mezi možnými významy slova „knihovna“, hledisko vlastníka, které odlišuje knihovnu veřejnosti nepřístupnou - soukromou a knihovnu veřejnosti přístupnou – veřejnou. Vedle tohoto základního rozdělení je možné uplatnit další klasifikační kritéria, pro příklad: míru otevřenosti knihovny pro veřejnost, obsahovou, typové dokumentovou skladbu fondu, prostorový dosah služeb knihovny, stupeň zapojení novodobých informačních technologií do zpracovatelských, řídicích funkcí knihovny.

Ať je knihovna, ve smyslu knihovna veřejná, nahlížena z jakéhokoli hlediska, je vždy definovatelná skupinou vzájemně souvisících, vzájemně se podmiňujících základních charakteristik : řízenost, zaměřenost, fond, činnosti.

Řízenost odkazuje na existenci osoby, obvykle právnické, odpovědné za provoz knihovny.

Knihovna znamená větší či menší míru institucionalizace zprostředkování informací.

Zaměřenost odkazuje na existenci konkrétní uživatelské komunity, respektive komunit, pro kterou jsou informační služby, informační produkty knihovny zamýšleny.

Fond odkazuje na existenci uspořádané sbírky informačních zdrojů, případně celku souborů informačních zdrojů, které knihovna využívá k naplňování své úlohy v informačním procesu.

Fond synonymizuje organizovanost uchovávaných informačních zdrojů.

Činnosti odkazují na existenci manuálně či automatizovaně vykonávaných procesů, směřujících jednak k výstavbě fondu, jednak na základě tohoto fondu vykonávaných.

Dalším podstatným atributem knihovny, informačního systému, je, že jde o systém otevřený, dynamický, který reaguje a přizpůsobuje se svému okolí. Svému měnícímu se okolí, kterým je společnost v neširším slova smyslu. Společnost se zcela konkrétními sociálními, politickými, ekonomickými a materiálně-technickými podmínkami. Přičemž tyto podmínky, zejména materiálně-technické předpoklady, jsou odrazem poznatkové základny, kterou společnost disponuje. Poznatková základna je odvislá především od stávající úrovně vědy a techniky. Rozvoj vědy a techniky je rozhodující faktor. Zajišťuje nárůst, doplňování, modifikaci poznatkové základny, jakožto znalostního potenciálu společnosti, čímž současně determinuje zdokonalování materiálně-technických předpokladů, techniky a technologií, kterými společnost disponuje. Má vliv na sociální, ekonomické, politické skutečnosti. Má vliv na informační prostředí, vliv na složení, co do obsahu a formy, jakéhosi „přirozeného“ fondu veškerých informačních zdrojů ve společnosti existujících. V konečném důsledku věda a technika ovlivňují celek společenského organismu, ovlivňují knihovnu jako součást tohoto celku.

HYBRIDNÍ KNIHOVNA

Naplní-li se obecné rysy, které jsou pro knihovnu typické za všech okolností, konkrétními fakty, stanou se zřejmými specifika, která umožňují vyčleňovat z obecného rámce pojmu „knihovna“ její jednotlivé typy, druhy, vývojové formy.

Zaměřit se na problematiku hybridní knihovny současně znamená zaměřit se na technickou a technologickou oblast či přesněji na tu část technické a technologické sféry, která je neoddělitelně spjata s informačními a komunikačními procesy ve společnosti se uskutečňujícími. Za nejpodstatnějších zlomové body ve vývoji technologie tvorby a šíření informací ve společnosti, které zasáhly do způsobu sociální komunikace, a tím i do podoby knihovny, do jejích funkcí a změnil je, lze pokládat vynález knihtisku (přelom 15/16 století), mechanizaci ruční práce tiskařů (první rychlolis byl uveden do provozu v roce 1814, brzy následovaly další stroje), objevení a stále širší využití výpočetní a komunikační techniky (od poloviny 20. století). Počítače spolu s telekomunikacemi jsou s existencí hybridní knihovny spojeny nejtěsněji.

Knihovna, jak bylo uvedeno, je nucena na transformaci svého okolí reagovat. Činí tak změnami v technologii, v metodice činnosti tradičních, zaváděním činností nových, změnami ve skladbě (v obsahu, v typech informačních zdrojů) fondu. Formálním projevem jejího průběžného přizpůsobování se mimořádnému (co do rychlosti, kvantity, kvality) vědecko-technickému rozvoji, který zažívá západní, euro-americká, civilizace v posledních zhruba 50 letech je :automatizovaná knihovna, která nastupuje svůj vývoj od 60. let 20. stol (dnes často označovaná jako tradiční, konvenční, analogová, digitální, respektive elektronická, knihovna), její nástup je možné datovat do poloviny 90. let 20. stol., virtuální knihovna, pojem který je používán s velkou nejednotností,²⁶ hybridní knihovna, termín, který se začíná užívat od sklonku 90. let 20. stol.

Podstatu automatizované knihovny vystihuje definice²⁷:

„Automatizovaná knihovna je konvenční knihovnická instituce zabývající se zpracováním, ukládáním a zpřístupňováním především „tradičních“ dokumentů, výrazným rysem je automatizace jednoho či více procesů tradiční činnosti (akvizice, katalogizace, výpůjční protokol). V rámci konvenčních knihoven mohou být budovány dílčí digitální knihovny či sbírky digitalizovaných dokumentů z fondů těchto knihoven.“

Podstatu digitální knihovny vystihuje definice²⁸:

„Cílená sbírka digitálních objektů, zahrnující objekty textové, vizuální, zvukové, spolu s metadaty pro jejich zpřístupnění a získávání, stejně jako pro výběr, organizaci a uchovávání.“
Případně definice²⁹:

„Spravovaná sbírka informací spolu s odpovídajícími službami, přičemž informace jsou

26 Nejčastěji ve dvou významech. Jednak jako synonymní výraz pro digitální (elektronickou) knihovnu, jednak, dle mne adekvátněji, jako poukaz na teoretickou možnost vzdáleného přístupu k distribuovaně uloženým sbírkám informačních zdrojů (fondům) prostřednictvím telekomunikačních, počítačových sítí, a to v celosvětovém rozsahu.

27 Bratková, E. Vyhledávání informací z digitálních knihoven. Praha: UISK.

28 Arms, W.Y. *Digital Libraries*. Cambridge. MIT Press,

29 Witten, I.H. *How to Build a Digital Library*. Morgan Kaufmann, 2003.

uloženy v digitální podobě a jsou dostupné prostřednictvím sítě.“

Co se týče knihovny hybridní, jde o knihovnu, která představuje spojení klasické, nezbytně automatizované, knihovny, jejích informačních zdrojů, zastoupených zejména fyzickými dokumenty, jejích služeb s digitální knihovnou, jejíž fond je tvořen výhradně informačními zdroji v digitální podobě.

Je knihovnou, která integruje množství rozličných informačních zdrojů. Významnou je skutečnost, že dostupnost fondů, interních i externích, tvořených informačními zdroji fyzickými a digitálními, je zajištěna jednotným způsobem. Prostřednictvím jednotného rozhraní, které je vzhledem k úsilí umožnit konečnému uživateli pracovat s informačními zdroji samostatně, bez výraznější pomoci ze strany knihovníka, co nejjednodušší, tzv. uživatelsky přívětivé. Vedle jednotného přístupu do heterogenních distribuovaných databází znamená hybridní knihovna taktéž integraci technologií, postupů, metod a nástrojů zprostředkování informací (či přímo poznatků), integraci nabídky informačních služeb, tak jak se průběžně vyvíjely v prostředí klasickém – analogovém a v prostředí počítačových sítí – digitálním. Hybridní knihovna dozajista znamená i nutnost vypořádávat se s problémy, knihovnickými, technickými, právními, ekonomickými, které obě prostředí přinášejí.

Hybridní knihovna : vývoj

Třebaže samotný termín „hybridní knihovna“ pochází až z roku 1996³⁰, původ hybridní knihovny lze klást do doby vzdálenější. Do doby přibližně před 40 léty, kdy nové možnosti v oblasti hromadného zpracování dat, poskytované výpočetní technikou, začaly být zprostředkovateli informací, mezi nimi i knihovnami, soustavněji využívány.

Uplatnění výpočetní techniky a technologie v činnosti knihoven mělo prvotně podobu automatizace tradičních knihovnických procesů. Akvizice, katalogizace, výpůjční protokol, rešeršní systém, správní činnosti, ... jsou postupně automatizovány, jsou vykonávány za pomoci určitého softwarového vybavení. Knihovny získávají první databáze, databáze sekundárních informací. Převážně jde o elektronickou podobu lístkových katalogů. Nová éra ve vzájemné kooperaci mezi knihovnami, eventuálně i mezi knihovnami a ostatními zprostředkovateli informací, je umožněna pokrokem na poli telekomunikační techniky a technologie. Posunují tuto spolupráci na kvalitativně vyšší úroveň. Ve Spojených státech, ve státech západní Evropy, tedy v hospodářsky a technicky vyspělých, krom toho svobodných, totalitními režimy nebrzděných zemích se zhruba od 70. let objevují první knihovnické, případně knihovnicko-informační, sítě.

Spolu s dalším zdokonalováním výkonnosti výpočetní techniky, jejíž síla je podstatně násobena technikou telekomunikační, pokračuje postupná proměna knihoven, knihovnických činností a služeb i samotné knihovnické profese. Knihovny postupně přecházejí od „pouhé“ automatizace vlastního provozu k automatizovanému poskytování informací. Rozšiřuje se nabídka informačních zdrojů, interních i externích, v digitální formě. Vedle elektronických katalogů informujících o skladbě fondu knihovny či fondu celé sítě knihoven, disponují knihovny dalšími typy databází. Oborově zaměřenými databázemi sekundárních informací, databázemi faktografickými, plnotextovými. Případně produkují a zpřístupňují databáze obsahující kolekce digitálních dokumentů vytvořené digitalizací vlastního fondu.

30 Termín má přímou souvislost s programem eLib (Electronic Libraries Programme). V jeho rámci mělo za cíl vypracování modelu hybridní knihovny hned několik projektů.

Poslední významnou inovací, kterou v oblasti knihoven vyvolala výpočetní a telekomunikační technika, je zapojení knihoven do sítě sítí, do internetu, neboli pasivní či aktivní začlenění do bezhraničního celoplanetárního kyberprostoru, který vzájemně propojené počítače vytvářejí. Událost, která mimo jiné znamená opětovné navýšení nabídky, co do množství i co do rozmanitosti, digitálních informačních zdrojů.

Výpočetní a telekomunikační technika a technologie není využívána toliko knihovnami. Stejně tak v prostředí Internetu nejsou knihovny jedinými reprezentanty institucionalizovaného zprostředkování informací. Sekundární informační služby, sféra dokumentace, aplikovala výpočetní a telekomunikační techniku a technologii do svých činností, tyto činnosti jí přizpůsobila, modifikovala a v důsledku zdokonalila, dokonce dříve než-li tak učinila knihovnická oblast.

Lze říci, že od škály informačních zdrojů produkovaných a zpřístupňovaných sekundárními informačními službami, informačním průmyslem, podstatně záviselo a závisí spektrum informačních zdrojů, míněno především zdrojů digitálních, které jsou schopny svým uživatelům poskytnout knihovny. Stejně tak novodobé informační způsoby využívající informační a komunikační technologie, vypracované v oblasti dokumentace, pozitivně ovlivňují informační služby knihoven (techniky pořádání, vyhledávání informací, znalostí, rešeršní systémy). Lze dokonce říci, že s rozvojem moderních technologií šíření, uchovávání, zprostředkování informací, mnohdy již přímo znalostí, jsou to spíše knihovny, kdo se učí, čerpaje zkušenosti od dokumentační oblasti.

Další významná vývojová změna v nabídce informačních zdrojů a v postupech jejich zpřístupnění přišla v polovině 90. let se zvýšením paměťové kapacity a operační rychlosti výpočetní techniky, s dostatečně propustnými globálními sítěmi, s navýšením produkce digitálního obsahu. Přicházejí, jako další významný (nejen) zprostředkovatel informací, digitální knihovny, které poskytují své informační produkty a služby, jak na nekomerčním, tak na komerčním, který bude do budoucna patrně posilovat, základě.

Hybridní knihovna : současnost

Současné informační prostředí charakterizuje vzrůstající počet subjektů zabývajících se zprostředkováním informačních zdrojů, někdy současně s jejich tvorbou. Zejména mezi subjekty, které se soustřeďují na digitální dálkově dostupné zdroje, lze vysledovat množství těch, které se těmito činnostmi v tradičním prostředí nezabývaly, či zabývaly jen v míře omezené. Současně je toto prostředí tvořeno nesmírným a stále se zvětšujícím množstvím informačních zdrojů. Tradičních, tištěných, jejichž počet neklesá, ani co do kvantity ani co do rozmanitosti obsahu i formy, však právě naopak. A pochopitelně zdrojů digitálních. V případě digitálních zdrojů, pokud zjednodušíme a pomineme netextové informační zdroje, je možné sledovat zvyšování podílu plnotextových informačních zdrojů primárních v poměru ku zdrojům sekundárním. Jde zejména o časopiseckou produkci, ať již o produkci primárně digitální nebo o digitální verze či doplňky tištěných periodik. S tímto trendem souvisí požadavek, aby na konci informačního procesu byl k dispozici relevantní plný text, nikoli jen informace o jeho existenci. Mimořádně naléhavou se tak stává otázka zpřístupnění plných textů spolu s asociovanou otázkou vzájemné propojenosti informačních zdrojů: propojení databází A&I na plné texty, propojení prostřednictvím citací, propojení pevné (statické), propojení dynamické (kontextově citlivé) apod. Naléhavou se stává i spolupráce mezi jednotlivými informačními systémy, systémová interoperabilita.

Hybridní knihovnu je možno pokládat za projev pochopení tohoto trendu, této

nutnosti. Neboť pokud pro knihovny platí, a ono již minimálně dvě desetiletí nejen z finančních důvodů platí, že není ani tak podstatným informační zdroj vlastnit, ale mít k němu zajištěn přístup, potom jsou knihovny nuceny se do procesu integrace informačních zdrojů, do procesu propojování a vzájemně výhodné spolupráce mezi informačními systémy aktivně zapojit.

Hybridní knihovna, jako spojení konvenční knihovny, jejích zdrojů, jejích služeb se zdroji a službami novodobých systémů digitálních informací, působících v prostředí počítačových sítí, možná není ničím více, ale ani méně, nežli knihovna, která působí a poskytuje knihovnické a informační služby v současném informačním prostředí. V současném hybridním informačním prostředí.

Spolu s hybridní knihovnou o jednotnost zprostředkování informací usilují další integrující (hybridní) systémy, jacísi "metazprostředkovatelé". Příkladem těchto systémů, poskytujících především možnost vyhledání informací v různých autonomních a často heterogenních zdrojích prostřednictvím jednoho rozhraní, jsou tematické brány, portály, souborné katalogy metadat. V jejich případě jde o sjednocení ve fázi zpřístupnění informačního zdroje.

Na vyšší rovinu integrační úsilí posunují snahy sjednocovat nikoli až v etapě, kdy je informačně zpracovaný zdroj nabídnut uživateli, ale sjednocovat již v etapě vlastního informačního zpracování. Neboli docílit integrace, vzájemné propojitelnosti, snažší vyhledatelnosti, a tudíž dostupnosti jednotlivých informačních zdrojů, které plní fondy knihovnických a informačních institucí, unifikací jejich zpracování, standardizací jmenného a věcného popisu, tvorbou souborů autorit s co nejuniverzálnějším využitím. Standardy pro jmenný popis již svoji tradici mají, nově probíhají činnosti týkající se revize anglo-amerických katalogizačních pravidel a mezinárodních standardů pro bibliografický popis vzhledem k možnosti aplikace konceptu FRBR (Funkční požadavky na bibliografický popis) na tato pravidla. Standardizace věcného popisu je data mladšího. V souvztažnosti s ní jsou většinou citovány tzv. „4K“ neboli čtyři způsoby harmonizace selekčních jazyků. Konvergence - cíl postupného sblížování, vyrovnávání rozdílů, kompatibilita - převoditelnost spočívající v existenci ekvivalentního termínu v jiném jazyce pro každou lexikální jednotku, konvertibilita - schopnost jednoho informačního systému zpracovat výstupy tak, aby sloužily jako vstupy do systému jiného, konkordance - přiřazení významově shodných lexikálních jednotek porovnávaných selekčních jazyků. Harmonizace se týká pořádacích systémů verbálního typu, jakož i systémů klasifikačních, tj. systematických pořádacích soustav. A to jak uvnitř jednoho ze dvou základních typů věcných pořádacích soustav, tj. systematický – systematický selekční jazyk, tak vzájemně mezi sebou, tj. systematický – předmětový selekční jazyk. Požadavek harmonizace se vztahuje i na tvorbu autoritních souborů, jmenných i věcných, ani zde nejsou výjimkou projekty s rozměrem mezinárodním.

Nejnovějším výrazem unifikace ve zpracovávání informačních zdrojů je postupné sblížování postupů při vyhotovování sekundárních informací o zdroji, které jsou využívány v oblasti tradičního knihovnictví, s postupy, které uplatňují systémy soustředující se prioritně na zpracování síťových digitálních zdrojů. Unifikace zpracování fyzických a digitálních informačních zdrojů znamená, vedle snadnější výměny záznamů mezi knihovnami a oblastí informačních systémů působících v prostředí sítí, především velmi významný hodnotový posun – posun významu z formální stránky informačního zdroje na jeho stránku obsahovou.

Zde je třeba ocenit aktivity Mezinárodní asociace knihovnických organizací (IFLA). Konkrétně touto organizací vypracované „Funkční požadavky na bibliografický popis“

(Functional Requirements for Bibliographic Records, FRBR)³¹, jejichž koncept poskytuje velké možnosti propojování zdrojů již na úrovni popisu a zohledňuje intelektuální obsah zdroje. FRBR a jeho aplikace do pravidel bibliografického popisu, katalogizačních pravidel, formátů pro výměnu záznamů využívaných knihovnicí posunuje způsoby informačního zpracování blíže principům vyhotovování informačního popisu uplatňovaných v systémech digitálních informací, metadatovým schémátům a způsobům jejich propojování do vyšších celků (RDF), „formátům“ síťového prostředí - značkovacím jazykům (XML).

NAMÍSTO ZÁVĚRU

V úvodu bylo postulováno, že naplněním obecných rysů, pro knihovnu vždy typických, konkrétními údaji vyvstanou specifika, která jsou charakteristická pro konkrétní její typ, konkrétní vývojovou formu. Specifika, která umožňují mezi knihovnami rozlišovat. Je otázkou, kudy probíhá hlavní dělicí linie, respektive které klasifikační kritérium je nejpodstatnější.

Jednou z možností je klasifikace knihoven dle způsobu a míry využití výpočetní a telekomunikační techniky a technologie. Uplatněním tohoto spíše formálního hlediska jsou na první klasifikační úrovni knihovny rozčleněny na neautomatizované, automatizované, digitální apod. Zároveň jsou pod jeden zastřešující výraz, pod výraz „veřejná knihovna“, zařazeny knihovny státní, městské, vědecké, vysokoškolské. Pojaty jako veřejné knihovny jsou pojaty jako instituce ve větší či menší míře, minimálně teoreticky, přístupné širší, blíže neurčené, veřejnosti.

Jinou možností je i v případě knihoven vyjít z obdobné zásady, jaká se začíná prosazovat při hodnocení a následné diferenciaci mezi informačními zdroji. Ze zásady většího ocenění obsahu než formy.

Poté primární třídění vychází z uživatelského zaměření knihovny, ze skladby, profilace fondu, z rozsahu poskytovaných informačních služeb. Výsledkem jsou dvě hlavní skupiny knihoven: knihovny veřejné v plném významu slova „veřejný“ a knihovny sice veřejně přístupné, ale primárně určené vědecké, odborné veřejnosti.

Veřejné knihovny, u nás dříve nazývané knihovny lidové, jsou všeobecně přístupnými knihovnami správních jednotek: obcí, měst, regionů. Ve většině demokratických států se pokládají za základ knihovní sítě země. Jde o knihovny, jejichž služby a fondy jsou určeny široké občanské veřejnosti, všem občanům bez rozdílu věku, úrovně dosaženého vzdělání. Jde o instituce univerzální, které garantují možnost přístupu k informacím v první řadě pro obyvatelstvo dané lokality.

Univerzalita a regionální působnost veřejných knihoven je v protikladu ke specializaci a mezinárodnímu působení knihoven určených pro vědeckou a odbornou uživatelskou komunitu. Knihovny vědecké, technické, akademické, podnikové, jinak odborně zaměřené slouží primárně uzavřené komunitě konkrétní instituce a podléhají zcela jiným nárokům na profilaci fondu, na kvalitu služeb, na vybavení moderními informačními a komunikačními technologiemi, než knihovny určené všemu obyvatelstvu určité lokality. Informační potřeby vysoké školy, výzkumného ústavu, podniku vyžadují zajištění hodnověrných odborných, vědeckých, ekonomických informací, ty jsou dostupné většinou pouze na základě licence;

31 Vedle FRBR lze z aktivit IFLA dále zmínit i „Prohlášení mezinárodních zásad katalogizace“ (Statement of International Cataloguing Principles), které má být východiskem pro mezinárodní katalogizační pravidla.

vyžadují nadstavbové služby nad službami knihovnickými: bibliografické, dokumentační, rešeršní. Odlišné nároky vyvolávají i odlišný stupeň a způsob využití výpočetní a telekomunikační techniky, kterou tento typ knihovnicko-informačních institucí započal využívat v předstihu před masovým rozšířením Internetu, v předstihu před veřejnými knihovnami. Odlišné informační potřeby mají odraz ve skladbě digitálních informačních zdrojů, od výpočetní a komunikační techniky odvislých; stručně nastíněný vývoj automatizace knihoven dává tušit, že nabídka oborových bibliografických databází, zdrojů faktografických, plnotextových, se týká především knihoven působících v oblasti vědy, techniky a hospodářství.

Dovedu-li vytyčit hlavní poslání knihoven vědeckých, odborných, v základu jde o zajištění komunikace informací a znalostí po linii věda – věda a zároveň po linii věda – ekonomika, hůře se mi představuje možný vývojový kurz veřejné knihovny. Např.: „jaká je budoucnost tradiční činnosti veřejných knihoven, činnosti kulturně–osvětové? Konkrétněji, jaké proměny očekávat v případě služby historicky nejstarší, služby půjčování beletrie, oddechové literatury?“ Tištěné knihy jsou bezpochyby vydávány v hojném počtu, možná až příliš hojném, veřejná knihovna se však nespécializuje, třeba na milovníky detektivního žánru, zabezpečuje širokou škálu čtenářských zájmů a činí tak s určitým finančním obnosem. Mohou knihovny pro posílení této své funkce využít rozvíjející se odvětví elektronických knih nebo jsou elektronické knihy pro knihovny dalším z konkurentů na čas a peněžní prostředky potenciálního návštěvníka knihovny? Není vyloučeno, že se veřejné knihovny svým posláním posunují od instituce, působící téměř výhradně v okruhu informací pro kulturu, směrem k instituci, zaručující dostupnost tzv. občanských informací a šanci nabýt co nejvyšší úroveň obecného vzdělání. K instituci zajišťující jedno za základních lidských práv, právo člověka na informace, k instituci usilující odstraňovat bariéry v dostupnosti informací z důvodů sociálního, fyzického handicapu, a tak zmenšovat nebezpečí vzniku propasti mezi informačně bohatými a chudými členy společnosti. Požadavky, které jsou na veřejné knihovny, jako na důležitý stavební prvek informační společnosti, který přispívá k sociální integrovanosti této společnosti, kladeny ze strany české vlády (informační politika), mezinárodních organizací (Manifest UNESCO o veřejných knihovnách), nadnárodních uskupení (projekt PULMAN Evropské unie) by tomuto posunu jejich poslání nasvědčovaly.

Závěrem lze zapochybovat o přiměřenosti začlenění vědeckých knihoven, specializovaných vědecko-informačních institucí a veřejných knihoven, všeobecných „občanských“ knihoven, do celku jednoho knihovnicko-informačního systému tak, jak to činí stávající knihovní zákon. Zejména jsou-li současně ponechány bokem vazby tohoto systému na hospodářskou oblast. Nebo lépe, je-li opomíjeno systémové propojení vědeckých, technických, akademických knihoven, ve své podstatě spíše vědecko-informačních středisek než knihoven a informačních středisek podniků, firem. Tyto informační instituce, zabezpečují informační potřeby vědy, techniky a ekonomiky, tudíž zabezpečují informační potřeby oblastí, které jsou ve společenské praxi neoddělitelně propojeny. Již tímto vytvářejí přirozený a logický systém. Systém neporovnatelně logičtější, než-li je systém současný.

Literatura :

BRATKOVÁ, E. Vyhledávání informací z digitálních knihoven : studijní materiál. Praha : Ústav informačních studií a knihovnictví, 2002.

DROBÍKOVÁ, L. Nový model bibliografického univerza podle FRBR a česká katalogizační praxe. In Automatizace knihovnických procesů, květen 15.-16., 2003 [online]. Praha :

Výpočetní a informační centrum ČVUT; Liberec : Krajská vědecká knihovna; Technická univerzita, 2003. [cit. 2005-03-05].

Dostupný z WWW: <<http://knihovny.cvut.cz/akp2003/>> .

KIMLIČKA, Š. Knižnično-informačné systémy internetovej éry. In INFORUM, květen 23.-25., 2000 [online]. Praha : Albertina Icome, 2000. [cit. 2005-03-05].

Dostupný z WWW: <<http://www.inforum.cz/inforum2000/>> .

VLASÁK, R. Vzdělávání knihovníků na Univerzitě Karlově. In Knihovny současnosti, září 14.-16., 1999. Brno : Sdružení knihoven, 1999, s.181-185.

VLASÁK, R. Základy informační politiky. Učební texty. In Informační studia a knihovnictví v elektronických textech. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví, 2001.

Historické knižnice v postmodernej kultúre

Igor Zmeták

Pre postmodernú kultúru je charakteristická pluralita ako jedna z preferovaných etických kategórií, irónia, hravosť, eklecticismus a hypertext. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že je to v principiálnom rozpore s historickými knihami a historickými knižnicami ako všeobecnou kategóriou. Ak Borgés stotožnil vesmír s knižnicou ako jedným veľkým labyrintom, platí to plne aj pre knižnice historické.

Postmoderna veľmi razantne a správne zrušila rozdiel medzi „vysokou“ a „nízkou“ kultúrou, medzi vážnosťou a vznešenosťou na jednej strane a hravosťou na strane druhej. Ak sa stretávame s odmietaním významu historických knižníc, vo väčšine prípadov to nie je preto, že by dnes už nemali čo ponúknuť, ale stáva sa to z obvyčajnej neznalosti. Je to presne ako s náhodným pozorovateľom nejakej hry, ktorú nepozná – ťažko v nej nájde všetko to, čo hra ponúka.

Tak ako platilo a stále prenesene platí, že je nebezpečný „čitateľ jednej knihy“, tak sa možno ľahko stratí v záplave ľahko dostupných a stručných informácií na internete. Prijímateľ informácií bez znalosti historických vývojových súvislostí sa ľahko stáva obeťou rozličných manipulácií – politických, náboženských, kultúrnych. V globálnom svete sa stáva ústrednou témou kultúrna identita. Tá sa však nedá upevňovať bez histórie – nie náhodou využívali sibírske národy pri výchove najlepších otrokov metódu zbavovania ich pamäti a minulosti.

Historické vedomie je predpokladom k tomu, aby sa človek jednak nestratil v záplave informácií, vedel si vybrať to podstatné a aby dokázal pochopiť jemné nuansy hypertextu. Hoci romány Umberta Eca sa dajú čítať v zjednodušenej forme, čitateľ je schopný hrať plnohodnotnú hru s autorom až na základe znalosti určitých dejinných faktov. História je aktuálnou súčasťou postmodernej kultúry, aj keď mnohí si to nechcú pripustiť. Minulosť bude vždy ovplyvňovať našu prítomnosť a navyše nám ponúka možnosť nájsť v nej poučenie.

Staršie stredoveké texty a dnešný internetový hypertext sú si veľmi podobné z hľadiska štruktúry. Pracovalo a pracuje sa s blokmi textov, ktoré neznámi i známi autori presúvali podľa potreby a vytvárali nové súbory informácií viac, či menej upravené. Na autorov pôvodných textov sa síce bolo (a je) zvykom odvolávať, ale text býval (aj býva) častokrát zmenený. Dnes sa dá stiahnuť z webových stránok čokoľvek, ale bez znalosti súvislostí nikdy nemožno vedieť, nakoľko a do akej miery sa mohol autor s textom zabávať a vložiť tam aj rôzne zavádzajúce údaje.

Historické knihy a knižnice ako súbory historických dokumentov majú okrem informačnej hodnoty aj hodnotu historickú, estetickú a kultúrnu. Počítačové technológie nám umožňujú a pomáhajú zachytávať informačnú stránku historických dokumentov. Samozrejme, že sa nedá zachytiť plnotextovo všetko, a teda nastupuje výber, ktorý je vždy viac, či menej subjektívny. Aby sme mohli vybrať, musíme najprv dôkladne poznať.

Historická, estetická a kultúrna hodnota historických knižníc je nenahraditeľná pri upevňovaní kultúrnej identity miest, regiónov alebo krajín. Analýza historickej knižnice dokáže poskytnúť zaujímavý obraz svojich majiteľov z mnohých hľadísk a odhaliť aj to, čo malo zostať skryté. Jednotlivé historické knihy zase sú dokladom estetických kritérií svojej

doby podľa väzby a vnútornej výzdoby, rukopisné poznámky a záznamy vypovedajú o tom, čo bolo pre majiteľa dôležité.

Na Slovensku sa začal systematický prístup k záchrane historických knižníc a kníh v roku 2000 prijatím nového zákona o knižniciach, ktorý historickým knižničným dokumentom venuje značnú pozornosť a vymedzuje ich legislatívnu ochranu. Zákon samozrejme nerieši praktickú stránku veci, ale pomohol naštartovať prípravu „Národného programu komplexnej ochrany historických knižničných dokumentov a fondov SR“. Ako prvý krok sa od roku 2002 začala aktualizovať celoslovenská pasportizácia – súpis nezaevidovaných historických fondov u všetkých vlastníkov (cirkevných, múzejných, archívnych, súkromných).

Komunistickým funkcionárom trvalo tri desaťročia, kým pochopili význam historických knižníc a dôležitosť ich záchrany. Dnešní funkcionári sa našťastie striedajú rýchlejšie, ale poskytujú prostriedky zväčša na tú oblasť, ktorá je verejnosťou sledovaná. Historické knihy majú na rozdiel od architektonických pamiatok tú smolu, že sa rozpadávajú pred verejnosťou skryté. Aby si širšia verejnosť dokázala uvedomiť význam historických knižníc, musí o ich obsahu a hodnote vedieť. Odborné spracovanie historických knižničných dokumentov nemôže zostať stáť iba na bibliografickej popisnosti 19-ého a 20-ého storočia. Knižní historici boli takí, aká bola doba. Moderná kultúra si pestovala elity, ktoré mohli mať pocit určitej výlučnosti a nepotrebovali hľadať cestu k mase „nezasvätených“. Situácia sa však zmenila, postmoderná (alebo jednoducho dnešná) kultúra sa otvorila verejnosti a odborní pracovníci sa ocitli v konkurenčnom prostredí. Je nevyhnutné sprístupňovať a dokazovať význam toho, čo chceme zachraňovať - „public relation“ je podmienkou úspechu.

Jedným z výstupov prebiehajúcej pasportizácie historických knižníc pre verejnosť je publikačný projekt „*Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku*“, ktorý stručnou a prehľadnou formou predstavuje zachované historické knižnice, uložené nielen v Slovenskej národnej knižnici, ale aj vo vedeckých knižniciach, v múzeách a u cirkevných vlastníkov.

„*Sprievodca ...*“ je prvým publikačným projektom určeným nie primárne pre odborníkov, ale aj pre širšiu verejnosť. Cieľom autorského kolektívu okolo Petra Sabova bolo jednak sprostredkovať všetkým záujemcom o kultúrne dedičstvo základné informácie o historických knižniciach, ich obsahu a význame, pripraviť pomôcku na orientáciu medzi nimi, možnosti štúdia pre bádateľov, kontakty, doplňujúcu literatúru. So zreteľom na prijímateľa – teda aj bežného čitateľa - boli aj jednotlivé analýzy koncipované.

Prvý zväzok priniesol prehľad najznámejších zachránených súborov – napr. šľachtické knižnice - Oponickú, Zayovskú, z kaštieľa Betliar, osobné knižnice Michala Rešetku, Vavrinca Čaploviča, cirkevné – diecéznu v Nitre, lyceálne z Kežmarku a z Bratislavy.

Druhý zväzok bol zameraný špeciálne na doteraz odborne nespracované historické knižnice, ale súvisiace s významnými osobnosťami – Andrejom Kmeťom, Adamom Chalupkom, Gabrielom Zerdahelyiom, A.H. Krčmerym, Danielom Krmanom, M.R. Štefánikom. Zo šľachtických knižníc je analyzovaná napr. knižnica rodiny Príleských alebo Edelsheim-Gyulai, z cirkevných Lyceálna knižnica z Banskej Štiavnice, františkánov z Levoče, Nižnej Šebastovej a iné.

Publikačný projekt „*Sprievodcu po historických knižniciach*“ je rozplánovaný do cca. 10 zväzkov, ktoré by mali vychádzať približne každé dva roky, podľa toho, ako bude postupovať proces pasportizácie. Projekt si zaslúži pozornosť hlavne kvôli zameraniu na širšiu verejnosť - je to pokus o presadenie témy historických knižníc v postmodernej kultúre

na Slovensku.

V súvislosti s postmodernou kultúrou možno počuť názory, že postmoderna je koncom histórie. Áno, môže byť koncom histórie čisto lineárne chápanej, aj „vznešenej“ histórie elít a víťazov. Ale história je aj príbeh ľudí a krajiny, kontinuita so svetom predkov a kostra kultúry. Múdrosť indiánskeho kmeňa Navaho hovorí : „Ak si pamätá človek prastaré príbehy, ktoré sa odovzdávajú z generácie na generáciu, dajú mu tieto príbehy silu. Stačí i malá časť týchto príbehov, aby ste vy i vaše deti zostali silní a dokázali čeliť všetkému, čo vás čaká v budúcnosti“.

Etika a estetika současné typografie

aneb Grafikův pláč nad běžnou současnou grafickou úpravou

Jana Krejčová

Hned na úvod svých poznámek z praxe zodpovědně prohlašuji, že kniha, na níž nepracoval dobrý grafik-výtvarník, je totéž jako člověk bez duše.

To si jistě dobře uvědomila řada kvalitních a dnes prosperujících nakladatelství (ostatně několik z těch nejlepších založili etablovaní pražští grafici pro své potomky). Větší část nakladatelů ovšem zůstala se svou produkcí na okraji a plní svůj úkol na bázi amatérismu v tom horším slova smyslu. Důvodem toho může být jejich neinformovanost v grafických či tiskařských pravidlech. Někteří z nich sice spolupracují s grafickými studií, ale vzhledem k ušetření finančních prostředků se obrací jen na ta nejlevnější, a to v praxi mnohdy znamená na ta nejméně kvalifikovaná. Celou práci na knize pak dokončí v tiskárně, kterou vyberou na základě nejnižší kalkulace. Lze se setkat i s publikacemi, jejichž nakladatel ohromen svými vlastními schopnostmi, si knihu graficky upraví(!) a sám ilustruje(!). Své jméno si také v tiráži několikrát pyšně uvede, ač ke všem uvedeným odbornostem má hodně daleko. V tomto případě máme skutečně co dělat s kvalitním kutilem.

A najednou je vše jinak, než bychom si přáli. Ale kniha je na světě! A bohužel, i produkce těch horších nakladatelů je v mnoha případech čtenářem akceptována. Mnohdy po ní čtenář sáhne i z nouze, protože čeká na novinku ze svého oboru či na nové vědecké nebo literární dílo a ostatní znaky, které dělají dobrou knihu dobrou knihou, musí oželeť. Běžný čtenář v grafické úpravě a typografii nepostřehne nedokonalosti a chyby. Jen málokterý zjistí, že žádná grafická úprava ani provedena nebyla. To vše ale nemůže být důvodem k tomu, aby se grafická úprava nedělala a nemůže to být ani omluvou nekvalitní nakladatelovy produkce.

Ta nemohá nakladatelství, která nešetřila a s grafikou dále spolupracovala, ta na nich jistě neprodělala a drží dnes ve své produkci vyšší úroveň. Navíc tyto nakladatelé mají potěšení nejen ze svých tržeb, ale ze svých výsledků. Jsou to ti, kteří dbají také na svou vnější čitelnost, kteří vědí, že styl dobrého nakladatele má být stejně rozpoznatelný, jako styl jeho grafiků, kteří nakladatelovo vnější image vytvářejí. Mnozí nakladatelé ovšem o existenci potřeby nakladatelského stylu neví, a co je horší, jeho absenci ani nepocítují.

Na tomto místě je třeba připomenout, že každou knihu reprezentuje její obálka. Kultura „výroby“ současných knižních obálek v praxi je v současnosti velmi zjednodušená. Nakladatel zadá DTP studiu zpracování obálky, aniž by poskytl návrhovateli rukopis. Takovou práci by mělo oslovené studio odmítnout! Vytvoření obálky totiž logicky navazuje na celkovou grafickou úpravu díla, a ta zase musí odpovídat jeho typu a obsahu. Rukopis je nutné mít dobře přečtený, mít ho tak říkajíc v krvi, a to ještě před tím, než práci na grafické úpravě započneme. Teprve celý proces je završen prací na obálce, při níž grafik bere na vědomí námět díla, výsledek však nemá postrádat jistou dávku expresivnosti, jednoduchosti, barev a čistoty vyjádření.

Práce na dobré knize vyžaduje soustředěnou odbornou práci a čas. Čas redaktorů, čas

grafiků (typografů) a čas korektorů. Žádný článek tohoto soukolí se nedá nahradit či vypustit.

Bohužel, není výjimkou, že dokonce i některé současné tisky, které jsou vydávány za bibliofilie, mají typografickou úroveň, kterou můžeme řadit k té nejhorší. Ze zamýšleného krásného tisku pak zůstává jen jedno rozlišovací znamení, a to číslování výtisků. Protože náklady bývají tradičně nízké, lze konstatovat, že pořízením si takového tisku se zase až tolik sběratelů nezkaží.

Mezistupněm mezi nakladatelem a čtenářem mohou být knižní soutěže. V jejich komisích, hodnotících kvalitu přihlášené produkce, jsou grafici zastoupeni v menšině nebo vůbec a jejich členy jsou „jen“ knihovníci, knihkupci či nakladatelé a tak se stává, že předkládané knihy nejsou hodnoceny podle všech kritérií. Na první místa se pak dostávají tituly nepůvodní, přejaté i s grafickou úpravou, která většinou bývá spíše líbivá než vkusná a nápaditá. Především při zalomení české sazby se totiž počítačová grafika nevyhne zásadním typografickým chybám. Na první neodborníkův pohled sice výsledek vypadá přitažlivě, ale ve skutečnosti jen vyhlíží jinak, než jak u nás bylo zvykem grafické úpravy dělat, tj. graficky čistě, jednoduše a výrazně. Díky skvělým grafikům, se kterými nakladatelství spolupracovala, jsme bývali na tomto poli ještě nedávno světovou velmocí. Totéž se týkalo i filmových, divadelních aj. plakátů. Naše grafika měla národní výraz a v celosvětové produkci byla na první pohled dobře rozeznatelná. A přesto kvalitní český plakát z našich ulic zmizel.

Při dnešním masovém užívání počítačů může kdokoliv namítnout, že si knihu udělá sám, stejně jako logo, svatební oznámení a podobně. Doma si skutečně může dělat, co chce. Jiná je situace ve studiích, které pracují za úplatu. A za úplatu má právo zákazník žádat dobrou práci. Jakýkoliv grafický software, se kterým neumí dobrými vědomostmi o typografii vybavený počítačový grafik pracovat, je k ničemu. Využije sice možností nejnáročnějších grafických programů, ale vytvoří něco, nad čím žasne jen on sám, s typografií a grafickou úpravou jeho výplod nemá nic společného. Právě největším nedostatkem v současné grafické úpravě publikací je absence kvalifikované, typograficky čisté úpravy textu, díky které se dostává obsah do souladu s formou.

Před invazí počítačů do našeho života byla po staletí příprava a provedení jakékoliv tiskoviny vysoce odbornou (a dobře placenou) záležitostí odborníků. „Černé umění“ kvetlo, sazba se kultivovala a s ní se kultivovalo i povědomí o estetických aspektech tiskoviny. Klasičtí sazeči vymřeli, zmizely i termíny, o kterých ale i v dnešní době je třeba vědět, jako např. bod, cicero, pata strany, mezislovní mezery, východové řádky, řeka apod., neboť jejich platnost trvá. Znalost významu těchto záhadných slov nás naučí rozlišovat, co je v dnešní polygrafické produkci krásné a co ne. Některým už dokonce nic neříká ani slovo korektura. O časování slovesa korigovat ani nemluví.

Prohřešky proti ustáleným základním typografickým pravidlům nelze vydávat za úmysl úpravce textu. Nelze zaměňovat např. smysl pomlček, z nichž dlouhá odděluje význam a sází se proto s malými mezerami a krátká, čili divis, význam slov spojuje a sází se proto bez mezer. Záměna těchto znaků způsobí zkušenému oku zadrnutí při čtení, protože smysl věty se náhle změní. Nerespektuje se, že za interpunkčními znaménky se zásadně dělá mezera, a to jen jedna! A nedělá se mezera před znaménkem. Stalo se módou užívat různé uvozovky, aniž by se vědělo, že k naší kultuře patří tzv. devítky a šestky, a to bez mezer od slova, které do uvozovek vkládáme. Data se nyní mylně píše dle cizího vzoru, program je nabídnou, a sazeč je bez váhání a citu použije. Normu psaní telefonních čísel v návaznosti na úzus zavedl Telecom, tudíž čísla píšeme po trojčíslicích, ne jinak. Čas od času v textu ještě vidíme literu velké O namísto nuly, či malé l místo jedničky. V příkladech by se dalo pokračovat. Tyto „drobné“ prohřešky spolu s nejrůznějšími mezerami v textu způsobí také stránku opticky neurovnanou, tudíž nepořádnou. Nad mezerami v textu, které jsou způsobeny zarovnaním pravého okraje, a

se kterými není v grafických programech dále pracováno, lze jen kroutit hlavou. Popsaným způsobem se chovají nejen ti, co si píšou jen pro sebe, nebo případně úředníci, kteří takto upravené, resp. neupravené, dopisy rozešlou, ale i mnohá DTP studia, která pracují např. i pro nakladatelství. Neuvědomují si, že pokud je dílo, ať kvalitní či nekvalitní, rozšiřováno masově, infikuje, ovlivňuje, a tudíž vychovává.

Popsané nešvary se vyskytují nejen v lacinější produkci, ale bohužel velmi často v publikacích, jejichž cena se pohybuje v nejvyšších kategoriích, nejčastěji pak u již zmíněných edic přejetých ze zahraničí. Nepřítomnost grafiků ve vydavatelském procesu se nahrazuje vlastním výtvarným nebo spíše nevýtvarným cítěním či dokonce tím, že se úprava připravované knihy provede podle knihy již vydané, a to mnohdy ještě špatně, tj. s dalšími chybami. V prvním případě se úprava řeší použitím nadbytku zdobných prvků, které mají nalákat čtenáře. Nevkus pak doplňuje neurovnaná sazba nerespektující typografická pravidla. V případě silné a neodolatelné inspirace grafickou úpravou již vydané publikace (či jiného díla) jde o zcizení myšlenky, a tudíž i o vážný prohřešek proti autorskému právu.

Mluvíme do této chvíle o produkci knižní, ovšem s problémem estetiky (a potažmo i etiky) v typografii se setkáváme denně na každém kroku. Na letácích, plakátech, navštívenkách, pozvánkách či různých oznámeních. Na nich též bývá vidět necitlivost, nedostatek kultury a nevzdělanost v oboru, a ta má zpětný dopad na ty, kdo takové tiskoviny dostanou do ruky. Výtvarný vliv tiskoviny skutečně nelze zpochybňovat. V praxi se ale setkáváme i s nabídkami (ať už tištěnými nebo nabízenými třeba na plazmových obrazovkách), ve kterých reklamní agentury nabízejí své práce v širokých technických možnostech, ovšem v podprůměrné grafické a typografické úpravě a mnohdy i s gramatickými chybami. Některé agentury se snaží bezhlavě napodobit něco, co někde viděly. Výsledkem je pak patvar. Odborník se jen diví, jak si mohla taková firma vydělat svou neobornou práci na svou moderní techniku. Pouhým napodobováním bez uměleckého či dobrého řemeslného základu ztrácí jejich práce smysl. Klasický sazeč byl školen i k tomu, aby při své práci přemýšlel. Měl právo upozornit zákazníka na nevhodně sestavený text tam, kde to přispělo k větší srozumitelnosti, např. reklamy, tiskopisu apod. Nechci konstatovat, že dnes agentury vyhoví kdejakému přání objednavatele, ale mnohdy to tak vyhlíží.

Amatérismus či kutilství se projevuje téměř na všech druzích grafických informačních médií, kde se setkáváme s písmem, např. na firemních štítech obchodů. Pravda, některé z nich pamatují ještě minulý režim, některé zase každý nový majitel přelepí další vrstvou fólie tak, že při rozsvícení obchodu je zvenčí možné si přečíst rodokmen objektu za posledních 15 let. Jen nemnozí volí jednoduchost. V tom případě pak z čitelnosti interiéru mluví k vnějšku čistě graficky provedený nápis, se kterým ladně koresponduje nemnoho zaplněná výloha. A tak by to mohlo vypadat všude, jednoduše, vkusně a čistě. Balastu je přece kolem dost.

O vkusu či nevkusu majitelů firem vypovídají i jejich značky (loga). Ostatně lépe na tom nejsou ani mnohé organizace, společnosti, spolky, akce apod. S nevkusem a s gramatickými chybami se setkáváme na letácích nabízejících zboží, na zákazech a příkazech, kterými jsou polepené zdi a dveře našich pošt a úřadů. Za povšimnutí stojí i grafické řešení dopravního značení.

Kutilství v grafické úpravě a typografii nás doprovází až do hrobu. Parte, která nám nabízejí firmy zabývající se pohřebními službami, jsou z pohledu grafické úpravy tak ubohá, že je můžeme zařadit k nejhůře vyhlížejícím současným tiskovinám.

Potěšení chci vyslovit nad tím, že se poněkud zjednodušila a přitom i zkvalitnila možnost reprodukce obrazových aj. dokumentů, které autoři vzhledem ke své profesi či zájmu získávají z archivů a muzeí. Při současné možnosti užít digitální fotoaparáty při dokumentaci obrazových dokumentů odpadá do nynějška praktikované reprodukování xerokopii, které

snižovaly úroveň reprodukcí a potažmo i publikací, ve kterých byly užity. Bylo to způsobeno nařízením správců dokumentů, získávání jejich kopií bylo poskytováno za úplatu a především bylo, i vzhledem k nutnému poskytování souhlasu ke kopírování, časově velmi náročné.

Když se vrátíme ke knižní produkci, lze poděkovat těm nakladatelům, kteří vydávaný kvalitní text podtrhnou kvalitním grafickým a typografickým zpracováním a v návaznosti odpovídajícím polygrafickému zpracování. Dále lze konstatovat, že kvalitní text v kombinaci s neodborným či žádným grafickým zpracováním (a případně ilustrací) znamená znesvěcení myšlenek autora a plýtvání lidskou energií, papírem a polygrafickým materiálem.

Závěrem prosba: Věnujte prosím péči vzniku jakékoliv tiskoviny. Vše, co od nás odejde směrem k adresátovi, má vysokou vypovídací hodnotu, to vše poskytuje vnímavému adresátovi obraz o nás samých. Nejde jen o slova, styl a gramatiku, ale i o slušnou grafickou úpravu. Nedbalost může adresáta i ranit.

Poznámka:

Mé zkušenosti i postřehy jsou podloženy mnohaletou zkušeností. Pracovala jsem v olomoucké tiskárně, pak v knihovně a nakonec ve Vydavatelství Univerzity Palackého. Zároveň jsem nepřestala být výtvarnicí. Z knižní produkce posledních desíti – patnácti let mne, pokud se týče grafické úpravy díla, zaujalo jen máloco.

Sázím na čistotu, jednoduchost, barvy, nápaditost a původnost návrhu a jeho výraznost. To se týká každé tištěné publikace, malé i velké, lacinější i drahé.

O etike politiky v rozprávkovej knihe Daniela Pastirčáka *Čintet alebo more na konci sveta*

Anton Lauček

Po roku 1990 sa v slovenskej literatúre pre deti objavuje okrem modernej rozprávky, charakterizovanej postmodernou dezintegráciou textu, aj rozprávka tradičnejšie ponímaná, nesúca religiózne črty. Pritom sa táto rozprávka vôbec nebráni stigme nonsensu, symboliky, mýtu a mytológie – nájdeme v nej tiež pasáže inšpirované predkresťanskými predstavami, Bibliou, stredovekou legendistikou a mystikou. Východiskom a konečnou hranicou je paradigma kresťanstva. Viera, ktorú jej autori sami precitujú a recipientovi sprostredkujú, sa stáva pre ich diela nevšedným prínosom. V rozprávkach s religióznym podtónom sa skutočnosť nerozrušuje, ale skôr dopĺňa. V neustále sa meniacom svete sa tak vytvára pre deti (ale aj pre staršiu generáciu) nemalý časopriestor na to, aby sa čítajúci zamyslel a porozhliadol. Týmto textom je cudzie povrchné, pragmatické a okamžité riešenie bežných životných situácií – snažia sa o hĺbku, dať podnet na zamyslenie sa. Práve v menovanom type rozprávky nachádzame významný etický a duchovný náboj, nesporne obohacujúci aj dospelých čitateľov.

Najvýraznejším predstaviteľom rozprávky, religiózne akcentovanej, sa v slovenskej literatúre pre deti stal Daniel Pastirčák. Je básnikom, prozaikom, esejistom, výtvarníkom – svoje diela si aj sám ilustruje. Knižne debutoval rozprávkami *Damianova rieka* s podtitulom rozprávky o láske a večnosti. Jeho ďalšie dielo *Čintet alebo more na konci sveta* je vlastne syntézou doterajších snáh tohto autora. Ide o knihu rozprávkových príbehov so zabudovaným klasickým princípom boja medzi dobrom a zlom, knihu s výrazným etickým, filozofickým a religióznym posolstvom, označovanú aj ako jedno z najkultivovanejších diel slovenskej fantasy literatúry. *Čintet* je hra, ktorej pravidlá čitateľ spolu s detskými protagonistami knihy postupne objavuje. Malí hrdinovia sa dostávajú do sveta nakresleného dievčatkou Deborou, stanú sa jeho súčasťou, sú nútení ním putovať a na tejto púti prekonávať samých seba. V príbehoch plných fantázie, hry, nonsensu, mýtov a symboliky si postmoderná odkazovosť nachádza svoju priamu realizáciu. Deti v nich charakterovo dozrievajú, záporné stránky ich povahy sa protagonistom knihy pripomínajú v hyperbolizovanej a zveličenej podobe. Učia sa vzájomnej úcte, porozumeniu, mravnej a morálnej čistote, etike medziľudských vzťahov. Na svojej ceste surrealizmom poznačenými fantastickými svetmi sa stretávajú s pokušením bohatstva, kráľovskou korunou prinášajúcou nešťastie, aroganciou, krutosťou, lenivosťou, ale aj s nesmiernou túžbou po moci, po ovládaní druhých. Práve k týmto pasážam knihy autora viditeľne inšpirovali nedemokratické spôsoby vládnucich predstaviteľov v rokoch 1994 až 1998 na Slovensku. Od alúzie na bývalý komunistický režim sa Pastirčák odrazil k vtedajšiemu premiérovi, k jeho spôsobu narábania mocou a k jeho permanentnému používaniu lži ako pracovnej metódy. Spoločenské podnety aj v tomto prípade autor netradične absorbuje a spracováva. Súčasník ihneď odhalí, kto sa skrýva za postavou Doktora a Veľotcosudcu, známa mu je aj „zásuvková Anička“ zo sekretariátu bývalého ministerského predsedu. „Doktor“ sa objavuje v jednom z príbehov „taký dôstojný, mocný ako dub“,

všetkým rozdávať rady, mali ho za nezištného a spravodlivého sudcu - právnika. Do úradu sa nastáhoval iba s kufrom, žil, ako prostí občania tvrdili, skromne. Potom mu postavili dom, krásny, prepychový, sám si ho navrhol. Vydával nariadenia, dojímavu dokázal rečnú, rozhodoval o každom a o všetkom. Spolu so svojimi plánovačmi vytvoril mesto s názvom Bezchybný Súlad. Zásadový bol podľa neho ten, kto mu neprotirečil. Ináč zmýšľajúcich vyhlásil za nepriateľov a záškodníkov. Tí, ktorí sa mu neprotivili, dostávali pri delení viac hmotných pôžitkov, tzv. bezzásadoví dostávali menej alebo vôbec nič. Povaľáčov a zlodejov naverboval za strážcov – za to mu oddane slúžili. Keď ľudí morálne a hmotne zbadačil, vyhlásil „konečné riešenie“ Bezchybného Súladu: on a národ budú jedno, vôle zbavení obyvatelia sa stanú súčasťou obrovskej (a obludnej) mašinerie – tá ich pohltí všetkých. Konkrétnejšie situovanie v časopriestore tu recipient nenájde. No známeho politika autor približuje čitateľovi aj fyzicky ako človeka so „sadlovitou hlavou“, „krátkou býčiou šijou“ s boxerskou rukavicou, pripomínajúceho „bok slaniny navlečený do kostolného saka“. Čitateľ sa stretáva priamo i obrazne s množstvom praktík násilníckej moci: zo strachu a najmä kvôli plnému válovu hlasujú všetci „jednomyselne“, kto nesúhlasí, je zlikvidovaný. Voči nesúhlasiacim diktátor používa násilie. Neštíti sa ani vraždy - na špinavú prácu má svojich oddaných lokajov. (Tento akt štátneho terorizmu, ktorý sa na Slovensku naozaj uskutočnil, je síce vyšetrený, ale doteraz nepotrestaný.) Vyžaduje bezhraničnú poslušnosť a úctu, potrpí si na pochlebovanie, oslavy vlastnej osoby, gratulácie. Demagogicky tvrdí, údajne vždy koná v záujme ľudu a Bezchybného Súladu. Jeho filantropia, pompézne demonštrovaná, nie je nikdy nezištná. Žoviálne sa predvádza na verejnosti, verných poslucháčov na zhromaždení podpláca minerálkou a párkami. Občanom sa upiera právo na slobodný pohyb a život, ich činy a reči sleduje vševidiace oko a všepočujúce ucho. Portrét politika, ktorý bol pre jeho nekriticky a „jednoducho“ zmýšľajúcich obdivovateľov Bohom, visí aj na oltári – je zobrazený ako dobrodinca rozdávať chlieb národu. Neporiadok a zdevastované životné prostredie tvorí semioticky orientovanú kulisu spoločenského poriadku, ktorý zaviedol. Vládca Bezchybného Súladu koná neférovu, svojich protivníkov, hoci stoja morálne a mravne vysoko nad ním, ničí aj za pomoci ním ovládanej a zmanipulovanej masy. Dovolím si zacitovať krátku ukážku.

„Vytiahneme porazeného.“ Slaninový pristúpil k rumpálu na ľavom boku a začal točiť kľukou. Zarinčala reťaz. Slaninový vytiahol na palubu vyciveného premočeného chlapa. Muž bol oblečený v obleku a podobne ako slaninový, na bielej košeli mal uviazanú červenú kravatu. Koženým obojkom bol pripútaný k reťazi. Kašľal a vyplúval bahnitú vodu. Tvorila sa pod ním mláka.

„Vzpriam sa a nekašli!“ zrukol slaninový na premočeného „Budú vyhlásení víťazi.“ „Akí víťazi? Veď sme hrali iba dvaja,“ povedal premočený opatrne. „Ja som vyhral, ty si prehral,“ pokračoval. „Ak počítam dobre... jeden víťaz, jeden porazený...“ „To je váš názor, vážený. My chceme byť nestranní. Nechajme rozhodnúť ľud. Anička,“ slaninový sa obrátil k zásuvkovej žene, „nebuďme panovační, nevnucujme svoj názor, nechajme hlasovať.“

Anička sa postavila a kladivkom, aké používajú sudcovia, udrela po rečníckom pulte.

Prvý úder:

Dvierka chlievikov sa rozleteli a do vrátok sa vteperili prasačie hlavy. Presne štyridsať. Každé malo na čele vypálené svoje číslo.

Druhý úder:

„Porota pripravená,“ vyhlásila.

„Stoj rovno!“ zrukol slaninový na premočeného.

Tretí úder:

„Hlasujeme,“ zvolala Anička, „každý slobodne, podľa najlepšieho svedomia. Šéf nemá rád neserióznosť,“ dodala.

„Zvíťazil šéf,“ vyhlásila po významnej odmlke. „Kto je za?“

Z chlievokov sa zdvihlo tridsaťtri pololudských, poloprasačích rúk s tridsiatimi troma zástavkami.

„Tridsaťtri,“ skonštatovala Anička sucho.

„Je niekto proti?“ opýtala sa. „Šéf nemá rád nejasnosti.“ Z chlievokov sa nezdvihla ani ruka.

„Zdržal sa niekto hlasovania?“ Anička zagánila na prasce vykúkajúce z chlievokov. „Sedem hlasov chýba, vážení! Šéf nemá rád nepresnosti.“

Neochotne, ruka za rukou, sa zdvihlo šesť zástaviek.

V Bezchybnom Súlade sa čitateľovi predvádza moc, šíriaca strach, deformujúca ovládaných. Robí z nich poslušné, na všetko prikyvujúce stádo, vdáčné za okovy. Citujem: „Ja chcem svoje okovy, pomáhajú mi pracovať... pomáhajú mi zostať celej veci verný... Taká vec... taká nehoráznosť, rozbiť okovy... tie reťaze mi pomohli, zmenili ma. Nič mi nie je drahšie, ako starať sa o spoločnú vec.“ (Pastirčák, 2000, s. 284). Najmä obyvatelia „jednoduchšie“ mysliaci a príslušníci najstaršej generácie Veľotcosudcu bezhranične obdivujú, nechajú sa ním komandovať a manipulovať. Myslia, že „keby dohoreli ohne a Jeho oko... by vyhaslo, všetko by sa prepadlo do chaosu... do nesúladu, neporiadku, bez disciplíny a harmónie“ (Pastirčák, 2000, s. 286). Prívrženci Otcaotcov, Najvyššieho, Veľmajstra Bezchybného Súladu, Veľotca sa agresívne chovajú ku každému, kto má výhrady k jeho spôsobu narábania mocou. Výstavbou dialógov sa Pastirčák priblížil k realizmu, voľba motívov a tém mu slúži k alegorickému vyjadrovaniu sa. Aj pomocou fantastického príbehu deformujúceho realitu autor upozorňuje na vládu istého politika a istej strany, vtedy „valcujúcu“ štát, politika, ktorého bežnou pracovnou metódou sa stala lož. A tak aj rozprávkový priestor a krajina tu zostávajú kontaminované klamstvom - pravda nie je pravdou, sloboda skutočnou slobodou, vodou sa nedá uhasiť smäd, nariadené pravidlá spôsobujú v dušiach zúčastnených chaos a utrpenie. Bezchybný Súlad a jeho vládca vlastne rozmetali základné práva človeka. Pastirčákova kniha má hlboký všeludský rozmer – vypovedá tiež o ustavičnom boji človeka proti zotročovaniu, lži a násiliu. Život občanov štátu závisí aj od dodržiavania etických a mravných noriem politikmi stojacimi v čele štátu a povinnosťou umenia je, aby na prechmaty upozorňovalo. Sužet o nespravodlivosti a nenásytnosti moci, toľkokrát variovaný v rozprávkach, Pastirčák originálne a svojsky stvárnjuje, využíva pritom aj parodizujúce a ironizujúce prvky. Jeho podobenstvá, metafory, citácie, alúzie a narážky, ich sémantické vrstvenie, tu tvoria viacmenej kompaktný systém významov dokazujúci totalistické maniere vtedajšej moci. Klasický rozprávkový didaktizmus premáhania zla a víťazstva dobrého sa v knihe realizuje najmä v duši samotných postáv, ktoré v sebe zlo objavujú a sú schopné vlastnými silami ho premôcť. Detskí protagonisti knihy neputujú fantastickými svetmi zbytočne. Hľadajú a napokon aj nachádzajú cestu vedúcu k chrámu poznania, ľudskej spolupatričnosti, k porozumeniu a lásky k blížnemu. Na vlastnej koži spoznávajú negatíva totalitnej moci a temné praktiky jej predstaviteľov a aj cez rozprávku sa učia schopnosti toto nebezpečenstvo v živote, ktorý sa pred nimi otvára, zavčas identifikovať a odhaliť.

Literatúra:

JENČÍKOVÁ, E.: *Doslov*. In Pastirčák, D. *Čintet alebo more na konci sveta*. Bratislava: Návrat domov, 2000, s. 345 – 346.

PASTIRČÁK, D. *Čintet alebo more na konci sveta*. Bratislava: Návrat domov, 2000. 346 s.

O poetickom význame knihy

(Aleksander Dovženko: *Začarovaná Desna*).

Xénia Činčurová

„Predstavte si, že sedíte v prítmí čajovne nad šálkou dobrého čaju. Okolo vás je atmosféra kludu a mieru, cítite sa uvoľnení. Znie tlmená hudba a vy ste vzdialení od svojich starostí a problémov. Čaj vám pomáha vnímať samých seba, uvoľniť sa a odpočinúť si.“ (SANNY TEA 2004 – 2005, s. 1) Takto sa začína reklamná brožúrka Čaje z celého sveta, ktorej ambíciou je viac, než len rozšíriť rady svojich zákazníkov. V skutočnosti vôbec nemieri k nim, ale sama sa vo svojom produkte kochá. Evokuje jeho atmosféru a nenápadne nás do nej vtáhuje.

Jej autor sa v ďalších riadkoch nebojí rozprávať o banalite zberu či dokonca spomenúť proces uvádania čajových lístkov, aby nás vzápätí pozdvihol k ich priam čarodejným schopnostiam: prostredníctvom nápoja, ktorý ponúkajú, možno kultivovať samého seba a získať dar lepšieho pozorovania a vnímania. „Uvedomíme si krásu každého okamihu, ktorú by sme skôr prešli bez povšimnutia, a dosiahneme stavu dokonalej bdelosti.“ Pretože „kto pije čaj, ten zabúda na hluk a nepokoj každodenného života.“ (SANNY TEA 2004 – 2005, s. 5) Je to svedectvo o poznaní, že aj v najvšednejších veciach sú ukryté hodnoty, ktoré nám v zhone každodenného diania unikajú. Autor brožúrky odhalil čaro toho, čo iní robia z čisto pragmatických dôvodov: z potreby zapíť jedlo teplým nápojom. Podobne rozprávkový Popolvár objavuje neviditeľného tátoša tam, kde iní vidia len prašivého koníka. Podstatou významu vecí nebýva na prvý pohľad zrejmé, ale skôr náhle zjavené.

Napriek jasnej forme brožúrky máme v skutočnosti pred sebou text do značnej miery poetický. Ak v citovanom úryvku zameníme čaj slovom kniha, zistíme, že na jeho pravdivosti sa nič nezmení. Autor uzrel v obyčajnom nápoji báseň, a preto mohol konštatovať: „Čaj je substancia meniaci naše vedomie.“ (SANNY TEA 2004 – 2005, s. 2). A my pochopíme, že sme sa dozvedeli viac, než sme mohli predpokladať.

Tak ako dokáže reklamná brožúrka prerásť význam daný účelom a prekvapiť čitateľa poetickosťou príznačnou pre umelecké diela, existujú naopak knihy, ktoré nenapĺňajú naše očakávania. Zmysel totiž nemožno zaručiť ničím vonkajším, ani ak to povznesieme na piedestál. Uskutočňuje sa iba konkrétnym vzťahom jednotlivca k tomu, čo ho obklopuje. A nie je až také dôležité, či sú to knihy alebo len jedna z nich, či je to text alebo jeho fragment, či dokonca ľubovoľný predmet. V tomto zmysle má výpovednú schopnosť všetko, čomu dokážeme venovať dostatočnú pozornosť. Nech je to čaj, prašivý koník či nenápadná knižka.

Práve k takým patrí poviedka Oleksandra Dovženka *Začarovaná Desna* (1956), ktorá sa môže stať pre čitateľa malou senzáciou. Nielen tým, že v nej nečakane objaví esenciu magického realizmu či korene fascinujúceho ukrajinského národného „ducha“, ale aj poéziu toho, čo dosiaľ vnímal ako výlučne prozaické. Hovoriť o knihe znamená v prípade tej

Dovženkovej rozprávať o rastlinách, kašli, nadávkach či brúsení kopy. Teda o veciach, ktoré možno nájsť aj v bežnom živote, ale bez potreby venovať im zvláštnu pozornosť. Akonáhle tieto banality vstúpia do sveta literatúry, zistíme, že sme objavili niečo, okolo čoho denne chodíme so zatvorenými očami. Zmysel kníh spočíva v ich schopnosti vytvárať odstup od skutočnosti a umožňovať zhliadnutie. Rámcovanie fragmentov sveta novým kontextom prináša premenu prostej predmetnosti v obraznosť, ktorá obnažuje význam zaznamenaného. Je pritom zaujímavé, že vizualizáciu možno dosiahnuť ľahšie sprostredkované – podobnosťou skutočnosti, než priamym zrakovým kontaktom. Stvárnením oživa forma umožňujúca vyhranenie a zviditeľnenie významu. Nie objekt samotný, ale skôr spôsob jeho zobrazenia je tým, čo priťahuje našu pozornosť. A ten dovženkovský je naozaj pozoruhodný. V jeho poviedke takmer niet miesta, ktoré by čitateľa neprekvapilo. Už úvodný obraz záhrady sa prieči tomu, na čo sme zvyknutí. Rastliny v nej rastú jedna na druhej, vzájomne sa dusia, preplietajú, plazia a škriabu na strechu, plot aj ulicu. Životnou energiou popierajú hranice stanovené ľudskou kultúrou. Tá túži usporadúvať, triediť, zväzovať účelom a uhládzať dokonalosťou formy. A predsa detský rozprávač tejto poviedky konštatuje: „Krásne a veselo bolo v našej záhrade!“ (Dovženko, 1960, s. 7). Kritériom krásy sa stala pokrivená forma a zdrojom veselosti bezstarosť, prekvapivo prináležiaci nielen malému hrdinovi, ale aj jeho matke kochajúcej sa v sadení a v raste. Ťažko si predstaviť presnejšie vyjadrenie tejto ženskej roly, ktorá sa v účelovom svete už dávno zredukovala na pragmatický význam starostlivosti. Na činnosť, ktorá má jasne vymedzený objekt a cieľ – postaviť malého človečika na vlastné nohy. U Dovženka materstvo oživa v poetickom obraze preplnenosti, ktorá pobáda k dávaniu. Je to svedectvo nevyčerpatelného bohatstva, ktoré si môže dovoliť veľkorysosť „nepodmienenej lásky“, tak ako o nej hovorí E. Fromm (1997, s. 43). „Dávať je nejvyšší výraz moci. Samým aktem dávaní prožívam svoju silu, své bohatství, svou moc. Tento zážitek zvýšenej vitality a mohutnosti mě naplňuje radostí. ...Dávať je radostnější než přijímat, ne proto, že je to odříkání, ale proto, že v aktu dávaní je výraz mé životnosti.“ (1997, s. 29). V rovnakom duchu L. N. Tolstoj opisuje tehotnú kňažnú Bolkonskú: „Všetkých tešil pohľad na pôvabnú budúcu matku, plnú zdravia a života... Starcom a znudeným zamračeným mladíkom sa pri pohľade na ňu zdalo, že aj oni sú jej podobní... Kto sa s ňou zhováral a videl pri každom slove žiarivý úsmevček..., myslel si, že aj on je teraz neobyčajne milý... akoby všetko, čokoľvek by robila, bolo potešením pre ňu i pre celé okolie.“ (1964, I., s. 15). Táto postava dokáže naplňať ľudí životnou energiou, pretože ňou sama prekypuje. Poézia nevie o ohraničeníach. Jej čaro spočíva v tajomnej vitalite, ktorá nemá cieľ, a predsa stále trvá. Pragmatický svet to nazýva plytvaním či hrozbou poriadku, možno v tom však vidieť aj princíp veľkorysosti. Poézia ponúka viac než je nutné, dokonca viac, než možno predpokladať, preto je pre nás jej dotyk zjavením. Svojou optikou zviditeľňuje skryté. Podstatou materstva nie je ani tak postarať sa o dieťa, pretože to môže urobiť aj niekto iný, ale neustále ho ubezpečovať vo vedomí nevyčerpatelného bohatstva. Paralelu materskej roly možno nájsť aj v úlohe vzdelávaco-výchovných inštitúcií sformulovanej v poeticky ladenej waldorfskej didaktike: poslaním jednotlivých stupňov škôl je ubezpečovať dieťa postupne o tom, že svet je dobrý (materská škola), krásny (základná škola) a pravdivý (stredná škola). (Magdošková, 2002, s. 7). Jednoducho, nachádza sa v ňom viac, než je nutné na prežitie.

Dovženkova matka odmieta tradičné poslanie - byť starostlivou oporou celej rodiny. Naopak, považuje sa za mučeníčku, pretože musí živiť a obsluhovať otca, deda i babku (s. 21). Táto postava akoby sa vyčerpávala v jedinom význame, akoby ním bola naplnená po okraj. Môže sa rozlievať, ale nie dopĺňať ničím ďalším – rolou manželky či dcéry. Pripomína strom ako prírodný objekt, ktorý vo svojej totalite nemôže byť ničím iným než tým, čo je jeho podstatou. Cenou za alternatívny význam by bola strata pôvodného - premena na drevo, ktoré

už nie je stromom. Takýto obraz materstva nevie o kultúrnom univerzalizme umožňujúcom odstup od vlastnej jedinečnosti. Podobá sa skôr na rozprávkový hrnček var, dokonalý za cenu poetickkej jednostrannosti.

Prekvapivý je aj Dovženkov obraz deda. Jeho najobľúbenejšie miesto odpočinku bolo nad pivnicou, kde „zaváňala plieseň, skákali žaby, v ktorej boli istotne aj hady“ a „tma aj vo dne“ (s. 9). Nad týmto „peklom“ kludne spáva človek povznesený nad všetko, zahĺbený v „rozprávkových zákutiach minulosti,“ o ktorej dokáže tak rozprávať, že deti zabudnú dýchať a zabíjať komárov (s. 11), premnožených v povodí Desny. A tak vnuk, modliaci sa pred ikonou, vidí na nej obraz deda. Dovženko však nie je ani chvíľu patetický. Okamžite spomenie nedel'nú lampku horiacu v posvätnnej blízkosti ikon, „do ktorej vždy napadalo plno múch.“ (s. 9). Aj záľubu starého otca čítavať v nedel'u slávnostným hlasom zo žaltára, dopĺňa informáciou: „Ani on, ani my sme nič nerozumeli, a to nás vždy veľmi vzrušovalo, bolo v tom akési tajomné čaro, ktoré dávalo slovám zvláštny, nevšedný zmysel.“ (s. 10). Závan transcencie prináša nielen posvätný žaltár, ale aj úbohý kašeľ. „Starý otec rád kašlal.“ Bolo ho „počuť široko-d'aleko. Starí ľudia aj počasie predpovedali podľa neho. Niekedy, keď slnko tuhšie pripekalo, až obelasel od kašľa, reval ako vlk alebo lev a obidvoma rukami sa chytal za nohavice, kde mal tú prietrž, a vyhadzoval nohy do výšky, celkom ako malé dieťa.“ (s. 12). Ak vďaka tajomnosti pred nami dedo vyrástol najprv do nedosiahnuteľnej výšky, mocou kašľa z nej spadol do nížin bezbrannej pochabosti. A my spoznáваме, že podstatou božstva nie je ani tak moc, ako skôr mágia osobnosti. Postrachom domu totiž nie je starý otec, kúzelník, ktorému aj ryby samé plávajú do rúk (s. 11), ale najstaršia, z pragmatického hľadiska najzbytočnejšia členka rodiny, o ktorej by to na prvý pohľad nikto nepredpokladal.

„Prababka bola maličká, ale taká šikovná a zrak mala taký prenikavý a bystrý, že sa nič na svete nemohlo pred ňou skryť. Bez jedla vydržala aj tri dni, ale bez preklínania nemohla žiť ani deň... To bola tvorivá činnosť jej ohnivej, temnej, zostarnutej duše“ (s. 16). „Matka božia, kráľovná nebeská,“ kričala babka obrátená k nebu, po tom, čo jej pravnuke pri hľadaní zrelej zeleniny z detskej nevedomosti zničí celú hriadku, „...potresci ho, galgana, svojou svätou štólou! Tak ako vytrhal z čerstvej zeme túto mrkvičku, tak mu, kráľovná milosrdná, povytŕhaj a povykrúcaj ručičky aj nožičky, polám mu, svätá vládkyňa, prstíky aj kĺbiky... aby už nikdy nejedol z tej mrkvičky, aby ho vredy a boľáčky zožierali, aby ho črvotočina hrýzla.“ (s. 16). Tento výlev duše, pripomínajúci bezbrehú vitalitu rozprávkového hrnčeka var, netuší o zábranách, ktoré pred človeka stavia kultúra. Milosrdnosť matky božej sa v kliatbach starenky plynulo spája s brutalitou trestu a tá s deminutívnymi označeniami častí tela, ktoré má postihnúť. A tak napriek hrozivému významu pôsobí tento slovný prejav bezbranne veselo. Zbližuje to, čo sa navzájom vylučuje, čím stráca intenciu slepej nenávisť. Vo svojej paradoxnosti spája spontánny hnev s láskou k tomu istému objektu a umožňuje splynutie oboch citov v ľudskej prirodzenosti.

Po smrti vyše storočnej starenky, ktorá skonala s úsmevom na tvári, pravnuke vyhlási: „Och keby ste videli, aká je to radosť, keď v starých chalupách umierajú prababky, najmä v zime!... Chalupa je hneď väčšia, vzduch sa vyčistí a svetlo je ako v raji“ (1960, s. 39). Tam, kde neexistuje vedomie plurality, môže jediný aspekt dosiahnuť neúčelnú dokonalosť, ktorú nazývame poéziou. Slová malého hrdinu sú neobmedzeným rozvíjaním izolovaného hľadiska, ktoré v relativizujúcom kontexte kultúry vyznieva rovnako absurdne ako ničím nekorigovaná živelnosť dovženkovskej záhrady, prababičkiných kliatob či neobmedzená produkcia čarodejného hrnčeka. Zároveň je to úprimný prejav schopnosti človeka nachádzať aj v jednoznačne negatívnych udalostiach pozitívne aspekty, svedectvo o jeho životnej sile vyrovnávať sa s traumami bez vnútornej deštrukcie. Epizódna postava poľovníka Tichona

Bobyra má takúto charakteristiku: „Bol to človek chudobný a aby neplytval zbytočne strelivom, musel sa stať výborným strelcom.“ Keďže ho však podľa krivajúcej chôdze všetko vtáctvo poznalo, skrylo sa a on toho veľa neuložil. „Takým činom aj krivá noha niekedy slúžila prírodnej harmónii, jej rovnováhe.“ (s. 69). V Dovženkovom poetickom svete akoby neexistovala myslením vytvorená diferenciácia medzi dobrom a zlom, správnym a nesprávnym konaním či postojom. Jeho postavy žijú v súlade s prírodným prostredím.

„V zime sme mrzli, v lete sa piekli na slnku, v jeseni sme sa miesili v blate a na jar nás zaplavovala voda – kto to nepoznal, nevie, čo je to radosť a plnosť života“ (s. 45). V tomto harmonickom vesmírnom celku je si všetko rovnocenné, nenachádzame v ňom účelovú hierarchiu ani zdôvodniteľnú logiku. Poetické videnie, zdá sa, stojí v protiklade k ideovému, nech je akéhokoľvek druhu. Každý zmysel totiž nevyhnutne vytvára myšlienkovú líniu, ktorá býva popretím nepredvídateľnej spontánnosti poézie.

Tej u Dovženka nestoja v ceste ani bytostne systémové rodinné vzťahy. Žena, ochrankyňa rodinného krbu, považuje za svojich úhlavných nepriateľov otca, babku a deda (s. 19). „Matka nemala rada starého otca a považovala ho za čiernokňažníka. My sme matke neverili a zastávali sme sa starého otca, lebo žaltár nebol vnútri čierny, ale biely a hrubá kožená väzba bola hnedá ako pohánkový med alebo stará sára z čižmy“ (1960, s. 10). Obvinenie z nepriateľstva a bosoráctva v intímne blízkych rodinných vzťahoch sa prelína s priam hriешnou nedôverou detí voči vlastnej matke. Tam, kde zaslepená žena vníma ideu pekla, vidia deti poéziu prostoty. Pohánkový med vzbudzuje ich dôveru, beloba strán a analógia so starou čižmou ubezpečujú o neškodnosti toho, čo matka vníma ako nebezpečenstvo.

Čaro Dovženkovej poetiky spočíva v prekvapivom spájaní veľkolepého s prízemným: kašeľ sa mení na magickú silu a svätý Mikuláš pripomína hriешneho deda, najmä vtedy, keď si ten „vypije za pohárik pálenky“ (s. 9). Výsledkom je ich vzájomná harmónia na rovine ľudskosti. Pirát je autorovými slovami „psím umelcom“, kým o koňoch, považovaných tradične za ušľachtilé zvieratá, je podľa detského rozprávača hanba písať. „Kone sme mávali všelijaké... Niekedy... aj prešibané a zlé... Inokedy zase to boli zakríknutí, nešťastní, vyplašení alebo naveky zakliati konskí hriешnici. Ale všetci sa odlišovali od nás, boli nenávratne a navždy odsúdení k útlaku“ (s. 77). To, čo diferencuje tieto zvieratá od ich majiteľov, je absencia vnútornej dôstojnosti, ktorá nechýba nikomu v rodine, napriek tomu, že všetci žijú v biede, v hriechu, v neporiadku, že majú záľubu v ostrých slovách a bijú sa medzi sebou až do krvi o majetok.

„Videl som veľa pekných ľudí, ale takého, ako bol otec, som nikdy nevidel.“ (s. 36). „Či kosil alebo sial, či kričal na matku alebo starého otca, či sa usmieval na deti alebo mlátil koňa, či jeho samého neľútostne bili policajti – vždy bol rovnako krásny“ (s. 37). Byť sám sebou za každých okolností je v Dovženkovej poetike estetickou kategóriou. Zmysel krásy spočíva v jej schopnosti zviditeľňovať, obnažovať jedinečnosť. Evokuje dôstojnosť objektu, na ktorý sa vzťahuje, a má charakter totality. Keď Tolstoj porovnáva krásnu Héléne Kuraginovú s jej škaredým bratom Ippolitom konštatuje: „Črty tváre mal také ako sestra, ale u nej boli ožiarené radostným, pokojným, nemeniacim sa úsmevom života a osľňujúcou antickou krásou tela; brat mal tie isté črty zahmlené idiotizmom a nemeniacim sa výrazom opovržlivej nadutosti a Ippolitovo telo bolo chudé a slabé.“ (s. 19). O kráse nerozhoduje dokonalosť črt, ale celok, do ktorého sú vsadené, ten si podriaďuje jednotlivé. Okolnosti sú v područí krásy. Jej prevaha nad ľuďmi môže byť hrozivá. Dokonalosť formy akoby si Heléne podmaňovala: „...akoby sa až hanbila za svoju nespornú, primocnú a triumfálnu krásu.“ Akokoľvek by bola chcela zmenšiť jej účinok, bola voči nej bezmocná. (s. 18). Krása odsudzuje svojho nositeľa k triumfu. Jej konfrontácia s okolím končí jeho pokorením.

V tomto zmysle je Hélenin účinok na ľudí opačný ako vplyv tehotnej kňažnej. Šťastie ako prejav životnej energie sa rodí zvnútra, je produktívne, kvantitatívne, umožňuje obohacovanie druhých. Krása je dar zvonku, forma, ktorá je vo svojej jedinečnosti nemnožitelná. Nepotrebuje obnovovanie, pretože trvá. Je konštantou, ktorú životné okolnosti nemôžu zmeniť ani pokoriť. Fragmenty sôch či literárnych textov majú rovnakú estetickú hodnotu ako ich pôvodná celistvosť. Krása Dovženkovho otca pretrváva navzdory času, udalostiam či mizernému oblečeniu. „Jediné, čo na otcovi nebolo pekné, bol jeho odev. Také nepekné, bezfarebné, chatrné háby nosil! Akoby nejaké zlé netvory chceli zneuctiť ľudskú podobu a – antickú sochu obliekli do špinavých handár“ (s. 36 –7). Nadčasovej hodnote krásy, naznačenej otcovým i Héleniným vzťahnutím k antike, nemôže ublížiť ani biedne oblečenie, pretože je na rozdiel od nej prázdnu formou bez vzťahu k celku osobnosti. Krása nepozlacuje, ale vyjadruje. Tak ako záhrada pôvabnou preplnenosťou len potvrdzuje vlastnú podstatu, prírodnú energiu vymykajúcu sa hraniciam účelu.

Dovženkov umelecký postup spočíva v estetizácii banality, čo je vlastne proces objavovania krásy vo všetkom. Stretávame sa s ním aj pri zobrazovaní bežných činností. „Keby sa ma niekto spýtal, akú hudbu som mal rád v ranom detstve, aké nástroje, akých hudobníkov, povedal by som, že najradšej zo všetkého som počúval kovanie kosy“ (s. 30). Autor nepriraduje hodnotu zvonku, neháľ dedinský život do vznešeného odevu, ale doluje jeho krásu prostou vnímavosťou. Zapozerá sa do záhrady, započúva do zvuku kosy, ohmata ročné obdobia vlastným telom. Zafantazíruje si a život mu dá zapravdu: „Ryba, vyhoď sa, pomyslí si – ryba sa hneď vyhodí. Pozriem na nebo: hviezdička spadni dolu – už aj padá. Voňajú lúky nad vodou. Prihovorím sa im: ozvite sa lúky – zašebocú prepelice“ (s. 71). Ten, kto sa dokáže dívať, zisťuje, že svet netreba vylepšovať, že mu niet čo pridávať. Je plný bohatstva, stačí len otvoriť oči.

V Dovženkovom svete dochádza k poetizácii všetkého. Počnúc rastlinami a zvieratami, pokračujúc ľuďmi, ich vzájomnými vzťahmi, prácou až po ich potrebu dôstojnosti a samotnú vieru. Práve v tomto bode dochádza k stretu ideológie a poézie, teda toho, čo sa, nazdávam, navzájom vylučuje. Ale Dovženko si poradil aj s týmto paradoxom „...u nás na Ukrajne prostí ľudia v boha veľmi neverili. Jednotlivci verili viacej v Matku božiu a v svätých... Verili aj v nečistú silu. Samého boha nie že by nevyznávali, ale... zo skromnosti nepokladali svoje každodenné záujmy za hodné božieho zasahovania. Preto sa s modlitbami obracali k nižším inštanciam, ako k Mikulášovi, Petrovi a iným. ... Verili v sviatky. Spomínam si, že mi babka často hovorievala: „Aby ťa sväté Vianoce skárali“, alebo „Stresci ho svätá Veľká noc“ (s. 14 – 15). V tomto postoji cítiť vedomie vzdialenosti medzi vznešenosťou idey a prostotou života, vedomie abstraktnosti Boha a potrebu jeho priblíženia k človeku. Svätí sú konkrétnejší vďaka svojej ľudskosti, nečistá sila je paralelou intímnej skúsenosti bolesti a sviatky zážitkom radosti. Takisto rozloženie jediného Boha na niekoľko uctievaných osôb je prekonaním abstrakcie bodu, ktorý nemá plošnú ani priestorovú dimenziu a je preto pre človeka nepochopiteľným (Dethlefsen, s. 38). Rozkladom sa môže jednota konkretizovať. U Dovženka život víťazí nad ideou, poézia nad prózou. Keď jeho detský rozprávač hľadá na nebo, nemá pred očami nehybnú klenbu ani všedné mraky, ale boj obrov a prorokov (s. 32).

„Nepokoj, pohyb a zápas som videl všade – v dubovej a vrbovej kôre, v starých pňoch... na ošarpaných stenách. Na čo mi len oko padlo, vždy a všade som videl niečo, čo sa podobalo ľuďom, koňom, vlkom, hadom, svätým... Všetko žilo v mojich očiach dvojakým životom. Všetko sa núkalo na prirovnanie, všetko sa niečomu podobalo, akoby som všetko už dávno kdesi videl, predstavoval si, prežil.“ (s. 32). Neohraničené dianie nie je len súčasťou živej prírody stelesnenej kôrou, ale aj mŕtveho pňa a steny. Ide o svedectvo vnímania času,

jeho tajomnej prítomnosti aj tam, kde máme tendenciu nachádzať len mŕtvu hmotu zbavenú akéhokoľvek pohybu, a tým aj prítomnosti. Poetické videnie o nej vie, pretože venuje pozornosť prežívaniu okamihu. Nepotrebuje ubezpečenie o existencii cieľa, ako ideológia, ktorá mu obetuje čokoľvek vymykajúce sa z vopred stanovenej línie. Poézia, naopak, prijíma všetko. Zrovnoprávňuje človeka, hada aj svätca. V optike rozprávača niet kauzality, len rovnomerný pulz času, nerozlišujúci minulosť a budúcnosť. V poetickom svete vládne princíp podobnosti, nie kontrastu. Tam, kde je v neohraničenom priestore jedno ako druhé, vzniká dojem bohatstva. A práve ten v Dovženkovvej próze dominuje. Keď musí otec priznať vlastnú chudobu, povie: „Moje bohatstvo mi nedovoľuje kúpiť si nové... čižmy“ (s. 44).

Vonkajší nedostatok vždy eliminuje nejaká forma množstva. „Otec sedel s veslom na korme – veselý a silný. Cítil sa záchrancom tonúcich, hrdinským moreplavcom, Vascom da Gama. A hoci mu život miesto oceánu dožičil iba kaluž, dušu mal ako oceán. A hádam práve pre túto širokú dušu Vasco da Gama občas nezniesol takú disproporciu a potápal svoje lode v krčme....aby sa malička kaluž jeho života aspoň niekedy, aspoň na chvíľu premenila na bezodné a nekonečné more.“ (s. 48). Princíp bohatstva je v texte natoľko zásadný, že sa vzťahuje aj na negatíva. Dedo posudzuje prítomnosť z hľadiska plnšej minulosti: „Všetko bolo lepšie... A tých komárov čo bolo!“ unášal sa spomienkami starý otec. „Ani dýchať sa nedalo pre ne, a vypasené boli ako medvede! A teraz, či sú to nejaké komáre?“ (s. 63). Čaro poézie totiž spočíva vo veľkorysosti, ktorá pristupuje k otravnému hmyzu či k uvädnutým čajovým lístkom s rovnakou úctou ako k tým najväčším pokladom.

Literatúra:

- Čaje z celého sveta. SANNY TEA, 2004 – 2005.
Dethlefsen, Th. Osud ako šanca. Aquamarin. Bratislava, 1993.
Dovženko, O. Začarovaná Desna. Bratislava: SVKL, 1960.
Fromm, E. Umění milovat. Praha: SIMON AND SIMON PUBLISHERS, 1997.
Magdošková, A. Uplatnenie prvkov pedagogiky R. Steinera v materskej škole. Metodické centrum. Prešov, 2002, neknižná podoba.
Tolstoj, L.N. Vojna a mier I. Bratislava: SVKL, 1964.

Étos 21. století: dědictví raného humanismu?

Jaroslav Bakala

Patrně zavání až banalitou, když zahajuji výrokem, že 21. století neodděluje od předchozích epoch železná opona nebo berlínská zeď či jakékoliv metaforické vyjádření pro nepřekonatelnou bariéru. Obracím pozornost na některé postřehy k epoše raného humanismu a jeho případné přerůstající odezvy v naší současnosti. Primárním nositelem invencí a podnětů z humanistického myšlení a vědění zůstává stále kniha. Protože pro taxony ze sféry, kterou označujeme jako proudy charakterizující ideově profil některého dějinného prostředí, nemáme taková přesná diferenční kritéria, jakými disponuje biologická taxologie, považuji za povinnost vymežit termín „raný humanismus“ pro užití v tomto textu. Celkem pochopitelně by totiž aplikace takového výrazu s neurčitým pojmovým vymezením mohla vyvolávat sémiotická či historiografická zamyšlení s rozlišnými i kontroverzními pojetími. Spokojme se, že zde chápou raný humanismus v podstatě se záměrným zjednodušením jako etapu humanistických a renesančních aktivit ze 14. a 15. stol.

Obraťme naši pozornost na otázku, kterou jistou zkratkou obsahuje i dotaz formulovaný názvem tohoto příspěvku. Víceméně běžně se setkáváme s tezí, podle níž humanistické myšlenky a přístupy vytvářely prvotní rozhodující kroky k dovršené genezi moderního myšlení, včetně toho proudu, který charakterizujeme jako postmodernistický. Mohli bychom tedy předpokládat, že uznávání a poznávání spojitosti dnešního světa s podmínkami a tendencemi, které vedly k humanistickým pohledům na étos lidí a lidstva, nevystupuje před námi s otazníkem. Ovšem leckteré knihy z konce 20. a nastupujícího 21. stol. nám tuto dosti zjednodušující představu posunou někam jinam od představového prostoru vytvořeného učebnicovými texty.

Impulz k zamyšlení nad tematickými okrsky, spjatými s komponenty obsažnými v otázce titulu mého příspěvku, zejména nabízí nedávno vydaná publikace s filozoficko-historickým nábojem a tou se zabývám v značném dílu dalšího mého sdělení. V roce 1993 vyšla kniha anglo-australského sociologa Johna Carrola s titulem *Humanism*. Již za tři roky poté vydalo překlad této knihy, pořízený Pavlem Pejšou, brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury s názvem *Humanismus a s podtitulem Zánik západní kultury*.¹ Je pochopitelné, že by pro pedantsky přesnou analýzu Carrollových sentencí byl přiměřenější anglický originál, ale není mi naštěstí dostupný. Ono rádoby ironické "naštěstí" je vyvoláno, zejména skutečností, že prvotní prezentace tohoto příspěvku probíhá ústní formou a v duchu si představuji ty zděšené tváře posluchačů při mé výslovnosti anglických výrazů. Vycházím však z toho, že předložený překlad nijak nezkruskuje myšlenky prezentované onou knihou. Již uvedený podtitul narysoává pojetí, které stěží můžeme zvažovat ve výkladu vztahů mezi humanistickým a naším světem jako shodné s běžně akceptovaným plus pro humanismus. Carroll však předkládá již v úvodu své knihy zdrcující negaci humanistické prospěšnosti pro moderní kulturu.² Tento jeho pohled je názorně prozrazen několika vybranými větami. Úvod začíná slovy: "Žijeme uprostřed trosek impozantní, půl tisíciletí éry humanismu. Všude, kam náš zrak dohlédne, panuje naprostá zkáza. Kultura, jež nás obklopovala, je rozbita na padr'."

Citované krátké věty vlastně ještě samy o sobě neobsahují záporný ortel nad vnosem humanismu do dějin. Mohly by být vlastně stejně formulovány, kdyby byly užity jako vstup do výkladu o prospěšnosti humanistických idejí a lítosti nad údajným jejich rozdrčením antihumanistickým světem. Další Carrollova slova z úvodu však zpřesňují důvody pro jeho pesimistický náhled na stav současné kultury: "Cílem humanismu bylo potopit poklady obtěžkanou galeonu západní kultury. Nejenom to, humanismus se pokusil nahradit Boha člověkem, z něhož hodlal učinit střed vesmíru; ba co víc, hodlal učinit z něj Boha."

Právě v předpokládaném sklonu humanistů proti transcendentnímu demiurgovi spatřuje John Carroll příčiny degenerace kultury. Nehodlám tvrdit, že se svou koncepcí předstupuje k dialogu nějakým pouhým vyhlášením poučky. Pokouší se již i v úvodních slovech výběrem z myšlenkového profilu a z formulovaných postojů několika významných jedinců naskicovat konstrukci idejí s člověkem jako dominantním středem všeho i kritické výhrady k takovému ideovému sklonu. Jako nositele humanistické výzvy představuje v prologu Leona Albertiho, Pica della Mirandolu, Erasma Rotterdamského i Nietzscheho, toho jako prý posledního velkého filozofa humanismu. Jako jakýsi myšlenkový protihráč je tam představen zejména Martin Luther. Carrollův nelítostný rozsudek nad proklamovanou humanistickou destrukcí kultury však je propojen s kladnou kolaudací reálií vyvinutých v prostředí ovlivňovaném, ba vytvářeném humanistickými přínosy. Carroll sám upozorňuje na jistou paradoxnost svého přístupu: "Zánik humanistické kultury je v příkrém kontrastu s hmotnými výsledky, jichž bylo dosaženo díky humanistickému hladu po vědě, jeho propojení s vědou a různými technologiemi, a dále díky jeho následné aplikaci v praxi. Průmyslová civilizace a její skvělé vítězství nad chudobou, hladověním, hrubou prací a chorobami, které člověk musel pod odvěkou tíhou nutnosti snášet, je nesmrtelným úspěchem humanismu. Hmotný dostatek, jemuž se těší západní společnost dvacátého století, značí ohromný pokrok v historii lidstva."

Záporné v programu humanistů se projevovalo podle Carrollova již v jeho počáteční fázi. To vyjadřuje anglický autor slovy: "Avšak trhlina v konstrukci humanismu bylo možné vidět již od samého začátku. Malta mezi jeho základními kameny ještě ani nezaschla a již se objevovaly vlasově tenké pukliny." I na podkladě této výpovědi můžeme v Carrollově publikaci spatřovat spojitost jeho problematiky s otázkou, kterou předkládám názvem svého příspěvku, tedy zda jsme v knihách našeho věku a v publikovaných jimi myšlenkách alespoň v jisté míře dědici raného humanismu. Carroll nás tedy nabádá k otázce, zda se Bůh již tehdy nahrazoval člověkem jako strůjcem i účelem života. Anglický myslitel konstatuje s jistou mírou realistického přístupu: "Ti, kdo stáli u zrodu renesance, si však zpočátku nebyli vědomi rysující se nutnosti volby. Byli křesťany, a jako takoví nutně vycházeli ze své víry. Poučným příkladem je sám Erasmus, který se ji ve shodě s pro sebe vlastním umírněným křesťanským humanismem pokusil přizpůsobit metodám nového sekularismu."

V závěrečných slovech Carrollovy knihy zazní výroky s dalším tvrdým odsouzením humanismu: "Humanismus byl svůdnou, nebezpečnou šelmou, a my již nemáme v úmyslu se podruhé nadchnout jeho půvaby a podlehnout jeho kouzlu. Díky němu se v nás v průběhu mnoha generací rozvinula neukojitelná touha po vědě spojená s uplatňováním rozumu, jež se nám stalo drogou, již tu a tam podléháme - a to nás činí silně zranitelné. Rozum v nás vyvolal hromadný sebeklam, podle něhož nás vědění učiní lepšími a šťastnějšími a jenž nás vede k víře, že jsme svobodni a že nic nám nebrání pracovat na vlastním zdokonalení."³

K problémům, které předkládá John Carroll, bych mohl odpovídat v souladu s bezprostředně vyvolanými myšlenkovými impresemi i ustálenými pohledy na zásadní přínosy vstupu humanismu do dějin západní kulturně civilizační sféry, která vyrůstala ze středověké

křesťanské západoevropské kulturní oblasti podle Šustovy triady středověkého světa.⁴ V pomyslném dialogu s Carrollem by ten mohl odkázat na další slova z citovaného zde úvodu jeho knihy: "Sešli jsme se zde, abychom pohřbili mýtus, který zklamal." Mohl bych tedy být označen jako hlasatel mýtu, který mylně ztotožňuji s realitou. Vychován a připravován v jakémsi karteziánském přístupu k vyslovovaným tezím považuji za naukově nezbytné ptát se po důkazech, nebo příznacích, či hypotetických podnětech. To ovšem přivádí též k metodologické otázce, o jaké podklady se opírají pozoruhodné Carrolovy invence.

Anglický sociolog vypovídá v posledních odstavcích úvodu o použité metodě a sám ji hodnotí jako nekonvenční. Nepovažuje za potřebné zabývat se komplexními dějinami kultury a směřovat studium na všechny teoretiky a umělce sledované doby. Hodlá soustředit svou pozornost na několik málo uměleckých děl a přiznává, že ostatní ponechává stranou. Svůj postup zdůvodňuje slovy: "Volba této neobvyklé metody je založena na předpokladu, že velikost, k níž se kdy vzepjala nečetná mistrovská díla kultury, má své kořeny v pochopení skutečné podstaty své doby. Dotek té nejhlubší pravdy na nich zanechává svou stopu a díky němu tak tato díla získávají nadčasovou platnost a sdělnost. Jsou ukazateli, jež nás vedou historií naší kultury. Dokážeme-li je správně pochopit, najdeme s jejich pomocí cestu, po níž jsme se ubírali."

Již zamyšlení nad kardinální komponentou tohoto metodického přístupu přivádí k otázce, jak zajistit výběr těch uměleckých děl, která skutečně obsahují takovou podstatnou sdělnost. Další ovšem otázka je, zda vůbec existují díla, jímž můžeme přisoudit jakýsi průnik do hluboké všeobsahující pravdy. Rovněž se můžeme tázat, jak správně spolehlivě takovým dílům porozumět. Spekulatívni otázky nad principem Carrollem uplatňované metody tedy samy o sobě obsahují náběh ke skepsi.

Ponechejme však stranou nějaké racionalisticky zdůvodňované celkové vyjádření a pohledme na díla, která podle angloaustralského sociologa vyjadřují pochopení epochy raného humanismu či rané renesance. Jako takové představuje Donatellovy plastiky, a to sochu zvanou Gattamelata z r. 1447 a hlavní oltář baziliky sv. Antonína z r. 1450. Druhé z těchto děl však zaznamenává Carroll bez komentáře.⁵

Zatímco se anglický autor v textu nezmiňuje o obsahu a významu oltáře baziliky, dílu zvanému Gattameleta, což je jezdecká socha benátského condotiera Erasma de Narni (+1443), poskytuje několik málo vět. Donatello prý tímto dílem přivádí do dějin „nový rozměr lidské síly". Znázorněný vojevůdce je plastikou vystižen jako vyrovnaný, klidný a sebevědomý. Symbolický význam jednoho elementu vyjadřuje Carroll slovy: „Hůl v ruce Gattamelaty je mimo jiné připomínkou vědění, svazku listin, a také symbolem racionální lidské mysli, jež si podmaňuje vulkanický chaos přírody". Z dalších vět se dovídáme, že si Gattamelata uvědomuje správnost svého počínání, a to mu dává šarm a nenucenost, představuje člověka, kolem něhož se otáčí svět.

Poněkud jsem zestručnil Carrolova poetická vyjadřování o vlastnostech, které prý příslušely podle Donatellova díla člověku v starší éře humanismu. Nemá totiž smysl reprodukovat tato hodnocení v rozvinutější podobě. Nedočkáme se tam ani jednoho pokusu o racionální zdůvodnění shodnosti sochy s kvalitami údajně jí reprezentovanými a přisuzovanými nastupujícímu humanismu. Podle anglického autora Gattamelata tedy prokazoval charakter rané renesance a byl pro nás ukazatelem v historii tehdejší kultury. Pokud bych se hodlal omezit na lakonický soud Carrolovy výpovědi, a to v souladu s jeho přístupem bez argumentace, označil bych jeho slova za intelektuální bluf. Je mi však cizí takový postoj k rozboru názorů. Základní účel mého příspěvku nespočívá v recenzi Carrolova díla; v takové bych mohl poukázat na příliš mlhavé propojování Donatellovy profilového díla

se Shakespearovými dramaty.⁶

Jsem si vědom, že věty, v nichž upozorňuji na hlubokou propast mezi reálnými podstatnými znaky raného humanismu a Carrolova poeticko-symbolického vyličení, nemohou plnit úlohu intenzivního i široce pojímaného rozboru k obsahu a charakteristice humanistického proudu v jeho rané etapě. Přesto je možno zrekapitulovat některé jeho stěžejní rysy, které můžeme pro úvahy akceptovat jako nepopíratelné i v takových diskusích, v nichž jednotlivé postoje prostupuje i leckterá odlišnost.

Vysoce příznačným a pro badatele nezanedbatelným faktorem pro ranou humanistickou subepochu se stala zesílená působnost řeckého vzdělaneckého světa. Vyrostla z prohloubených kontaktů mezi osobnostmi byzantskými a osobnostmi se západoevropským prostředím. Setkáme se s řadou badatelů, kteří obraceli svou pozornost na toto prolnutí, podávali o něm řadu konkrétních informací a přesvědčivě spatřovali v něm podstatný rys nastupující renesance. Spokojme se zde jen s některými namátkově vybranými jmény. Belgický historik Charles Verlinden na stránkách syntetizujícího pojednání o počátcích atlantické civilizace v kapitole o renesanci má subkapitulu s příznačným názvem "La Renaissance européenne et la science grecque". Růžena Dostálová zahrnuje do závěrečného oddílu v přehledu o byzantské vzdělanosti nedlouhou kapitolu "Byzanc - učitelka Západu", v níž víceméně stručně zaznamenává vnosi byzantských vzdělanců do prostředí počínajícího západoevropského renesančního humanismu, což sleduje i na některých dalších stránkách onoho oddílu. Jacques Le Goff spatřuje spojitost mezi otevřením univerzit humanistickým naukám a jakousi erupcí helenismu spojenou s příchodem učených byzantských přistěhovalců. Friedrich Heer v syntéze duchovních dějin Evropy cituje výrok z jedné monografické práce: „Slovo renesance vymyslela v Itálii byzantská klika”.⁷

Taková byzantská úloha zůstává naprosto mimo Carrolův zájem, ač tvrdí čtenářům, že jeho metoda postihuje podstatu. Bylo by však možno zvažovat, že ona působnost byzantského světa i přes svůj nepochybný historický význam nenáleží k podstatným rysům raného humanismu. Pohleďme však na příznačnosti, jež tvoří stěžejní obsažnost humanistického pojetí a humanistických hodnot i aktivit. Jakési přibližné rovnítko mezi vlastnostmi predikovanými Carrollem Donatellově soše jako symbolu humanistické ideje a mezi reálnými stanovisky těch, jejichž invence ovlivňovaly svět rané renesance, lze najít v zdůrazňovaném individualismu. Leč tím vlastně je předložen čtenáři Carrolovy monografie jediný výrazný znak humanismu 15. stol., a to ještě sice téměř poetickou stylistikou, ale věcně nepřiliš zřetelně.

Vedle importu a akceptace byzantské vzdělanosti a vedle mocně prolínající náklonnosti humanistických myslitelů k význačnosti jedince spatřujeme již v éře nástupu tzv. velké renesance některé tendence pro ni obzvláštní nebo až mimořádně výrazné. V jakémsi heslovitém přehledu pokládejme za takové: návazba na antiku - negativní hodnocení ideového světa středověku - zavržení scholastiky - kroky k odpoutání filozofie od náboženství - novoplatonismus ve filozofii - probouzející se program svobody pro jednotlivé lidi a národní pospolitosti - zrod uvědomělé teorie politiky - mocná touha po poznávání - vytváření odraziště pro rozmach přírodních věd - nová kosmologie.⁸ Stěží, ba vůbec ne, bychom mohli takové podstatné rysy humanistického ideového proudu komplexně zjistit ve výkladu o Donatellově skulptuře. Nehodlám tím popírat jisté esteticky příjemné vnímání poetizujícího výkladu, ale s výpovědní kvalitou nanejvýše nějaké polopravdy.

Pozoruhodné, přesto však obsahově kontroverzní pojednání anglo-australského

historizujícího sociologa odpovídá na otázku formulovanou názvem mého příspěvku v podstatě kladně, tedy ve smyslu o převzetí humanistických koncepcí do současného myšlenkového horizontu. Je ovšem třeba vzít na vědomí fundamentální ideu knihy, tj. odsuzující ortel nad stěžejním vnosem humanismu do globální kultury našeho světa. Není namístě nějaká racionalistická polemika s jednotlivými stránkami a odstavci Carrollovy knihy. Problém soustředíme na jeden základní dotaz. Za podstatná si dovoluji stanovit etická kritéria nezávisle na tom, že se etické pohledy v lecčems liší podle jednotlivých zeměpisných i chronologických prostředí.

Nepřispívalo by reálnému přístupu, kdybychom všemu humanistickému udělili v pomyslném vysvědčení známku prvního stupně za chování. I bez odkazů na historické konkrétnosti byly spojeny humanistické úsilí o lepší poznání světa, postuláty svobody, odpor proti dogmatickému přijímání doktrín s postupným a poznenáhlym rozvojem lidských práv. Jde o elementy, které jsou literárně vyspěle proklamovány dílem Erasma Rotterdamského *Chvála bláznovství*, v níž najdeme mimo jiné peprnou kritiku upadlé pozdně středověké pověřivosti, ale i teologie a filozofie. Humanistické poselství této proslulé knihy můžeme spatřovat obzvláště v kritice intolerance.⁹

Advokát skeptického pohledu na účinnost takových idejí v reálných dějinách lidstva by mohl poukázat na četné a rozsáhlé krutosti a zločinnosti nedávné doby i současnosti. Ty však vyvěraly z praktického s leckdy i teoretického zamítání humanistických odkazů. Neztotožňuji se zcela s pesimistickým pohledem Stefana Zweiga, jenž ve své knize o Erasmově životě a působnosti spatřuje tragedii humanismu v rychlém poklesu humanistických idejí.¹⁰ Zápas toho světlého z humanismu s mnohdy škaředou realitou světa a s voluntaristickými pohledy spojenými s velmi nízkou morální hrází meprovozejí skutečně vždy vítězství, ale ani vždy porážky.

Pohlédneme-li na knihu poměrně nedávných dob, dovolím si k tomu uvést jedno porovnání. V minulém století byl otištěn Hitlerův *Mein Kampf*, ale na světlo se dostaly i Masarykovy Ideály humanitní. I komplexní pohled do etického profilu současnosti nám dovoluje konstatovat, že se v současnosti, byť s obtížemi a překážkami, rozvíjí onen vklad humanity a tolerance, který je spojen s raným humanismem, vyvstalým v křesťanském prostředí pozdně středověké západní Evropy.¹¹

Dovoluji si zakončit citací tentokrát slovy z poezie. Citace veršů téměř současného zpěváka supermoderní písňové tvorby Boba Dylana symbolicky rýsuje spojnicí mezi námi a raným humanismem:

Pak otevřela knihu: Petrarca, Sonety. Nikdy bych to nečekal, ale ty básně byly nevývrtné, pravdivé. Propalovaly se mi do paměti, ozařovaly každou obyčejnou věc v pokoji, až byla zázračná a věčná.¹²

POZNÁMKY

1/ CARROLL, J. Humanismus. Zánik západní kultury. Brno, 1996.

2/ Tamtéž, s. 7 - 13.

3/ Tamtéž, s. 194 - 195.

4/ Srov. ŠUSTA, J. Úvahy o všeobecných dějinách. Praha, 1999, s. 94 - 140.

5/ CARROLL, J. c. d., s. 15 - 16, 27 - 28, obraz. příl. za s. 80, s. 197. Roky těchto děl zaznamenány na s. 197. Socha Gattamelata byla vytvářena pro Padovu mezi roky 1446 - 1450. Srov.: CHAMBERS D. S., The Imperial Age od Venice 1380 - 1580. London, 1970, s. 141. P. Johnson sice klasifikuje tuto Donatellovu sochu jako vrcholné dílo, ale za velkolepější pokládá Verrocchiovu jezdeckou sochu kondotiera Bartolommea Colleoniho v Benátkách. Viz: JOHNSON, Paul, Dějiny renesance. Brno, 2004, s. 61. J. Carroll však toto dílo považuje nepřiliš jednoznačnou formulací za ztvárnění myšlenkového světa středověku.

6/ Viz CARROLL, J. c. d., s. 17 - 26.

7/ VERLINDEN, Ch. Les origines de la civilisation atlantique. Neuchatel, 1966, s. 68 - 72. - DOSTÁLOVÁ, R. Byzantská vzdělanost. Praha, 1990, s. 314 - 316, 319, 321, 326 - 328, 332 - 333. - LE GOFF, Jacques, Intelektuálové ve středověku. Praha, 1999, s. 130 - 131. - HEER, Friedrich, Evropské duchovní dějiny. Praha, 2000, s. 246.

8/ I souhrnný odkaz na literaturu, která by podávala byť jen zhuštěné informace o stěžejních symptomech humanistického myšlení, by zaváděl k neúnosnému rozsahu uvedených autorů a titulů. Víceméně lakonický přehled humanistických tendencí viz KRATOCHVÍL, Z. Mýtus, filosofie, věda I. a II. (Filosofie mezi Homérem a Descartem.) Praha, 1996, s. 234 - 236.

9/ ERASMUS ROTTERDAMSKÝ. Chvála bláznivosti. Praha, 1966, zejména s. 64 - 69, 86 - 99, 106 - 107, 120 - 121.

10/ ZWEIG, Stefan, Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam. Frankfurt a. M. 1992, s. 97 - 101.

11/ Srov. KÜNG, H. Světový étos. Zlín: Projekt, 1992, 158 s. Autor, katolický teolog,

zdůrazňuje úlohu náboženství ovšem s větší proporcionalitou ve srovnání s nástinem předloženým v textu.

12/ BOB DYLAN. V namodralém přísvisu.

K ediční činnosti polské národnostní menšiny českého Těšínska

Libor Martinek

Stat' navazuje na průzkum ediční činnosti polské národnostní menšiny českého Těšínska v Československu v letech 1945-1977, za který vděčíme Edmundu Rosnerovi³², na zmapování období 1990-1995, která je prací knihovnice polského oddělení Regionální knihovny v Karviné Heleny Legowiczové³³, a na historii polského časopisectví v Československu a v České republice, již věnoval pozornost Stanisław Zahradnik³⁴. Detailněji se soustředíme především na knižní literárně orientovanou produkci v období let osmdesátých a devadesátých.

Pro pochopení kulturně-společenského kontextu ediční činnosti polské národnostní menšiny je třeba se vrátit do doby po druhé světové válce, kdy svou činnost obnovily některé polské soukromé tiskárny, které tiskly i knižní publikace v polském jazyce. Několik jich vydal týdeník *Głos Ludu* (Hlas lidu). Sbírkou poezie Gustawa Przewzka (1913-1974) *Pamiętajcie!* (Pamatujte!, 1945) publikoval jako svou přílohu a redakce *Głosu Ludu* se ujala i knižních vydání Przewzkovy sbírky *Serce na kolczastych drutach* (Srdce na ostnatých drátech, 1946) a souboru vzpomínkových próz z koncentračního tábora Kamienna Golgota (Kamenná Golgota, 1948). Kromě toho *Głos Ludu* vydával v letech 1946-1953 vlastním nákladem kalendáře (celkem osm ročníků). S ohledem na živý náboženský život obyvatel českého Těšínska, jenž se tradičně vyznačuje silnější příslušností věřících k místní evangelické církvi, než je tomu v jiných regionech Slezska, je pochopitelné, že Slezská církev evangelická augsburského vyznání – *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania*, jejíž administrativa i bohoslužby jsou dvojjazyčné, vydává od roku 1953 dodnes česko-polský Evangelický

32 Rosner, E. *Polski ruch wydawniczy w Czechosłowacji (1945-1977)*. In *Literatura polska z czeskiego Śląska (1945-1977)*. Cieszyn: Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, 1995, s. 88-89.

33 Legowicz, H. *Wydawnictwa Zaolziańskie po roku 1990*. In *Watra*. Red. E. Rosner. Bielsko-Biała – Cieszyn, Urząd Wojewódzki w Bielsku-Białej – Uniwersytet Śląski – Filia w Cieszynie, 1997, s. 103-115.

34 Zahradnik, S. *Vydavatelská činnost a sdělovací prostředky*. In *Karol Daniel Kadłubiec a kol. Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920-1995)*, Ostrava: FF OU, 1997, s. 121-148 (podkapitola *Časopisy*, s. 141-145).

kalendář – Kalendarz Ewangelicki.³⁵

V roce 1948 došlo k téměř úplnému sjednocení silně redukované polské menšinové ediční činnosti. V letech 1948-1959 plnila závazky ediční činnosti Literárně-umělecká sekce při PZKO (Sekcja Literacko-Artystyczna Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego), která vydala 16 knižních publikací. V letech 1954-1961 byly vydávány kalendáře měsíčníku *Zwrot – Kalendarz Zwrotu*. SLA PZKO vydala pro potřeby lidových divadelních scén komedii Adama Wawrosze (1913-1971) *Co po nogle* (Práce kvapná, 1948) a drama Gustawa Przewyżby *Złota wolność* (Zlatá svoboda, 1947) jako rozmnoženiny. Výtvarná sekce PZKO do roku 1970 rovněž připravovala výtvarné katalogy reprezentující tvorbu místních polských výtvarníků Tadeusze Bergera, Władysława Cejnara, Gustawa Fierly, Dominika Figurného, Gustawa Nowaka, Oskara Pawlase, Władysława Pasze, Karola Piegzy, Franciszka Świdera a dalších. Zajímavým počinem je knižně vydaný soubor ex libris uměleckých osobností českého Těšínska Ekslibrisy. *Czarno-białe Zaolzie* (Ex libris. Černo-bílé Zálží, 1993), který pro Hlavní výbor PZKO připravil orlovský výtvarník Zbigniew Kubiczka. Ex libris doprovázejí básně polských menšinových autorů.

V roce 1960 vznikla Polská ediční rada (Polska Rada Edycyjna – PRE), jejíž složení navrhoval HV PZKO a schvaloval je ředitel nakladatelství. PRE spolupracovala s autory, přijímala rukopisy, zajišťovala lektorské posudky, redaktora publikace, svěřovala péči o jazykovou a literární redakci polonistům, navrhovala náklad a spoluurčovala distribuci polských knih.

Na základě smlouvy s HV PZKO převzalo na začátku roku 1960 závazek publikovat tvorbu spisovatelů „píšících polsky“, jak se tehdy oficiálně uvádělo, Krajské nakladatelství v Ostravě. Pokud jde o produkci v polském jazyce, pak během své existence Profil (tento název vydavatelství přijalo v roce 1965) vydal 31 kalendářů, 20 sbírek poezie, 20 knih prózy (včetně děl psaných v nářečí), reportáží a vzpomínek, 2 odborné publikace, 2 sbírky poezie pro děti, 2 publikace informativního charakteru prezentující činnost PZKO a 1 kuchařku. Některé publikace se dočkaly několika reedic.

V roce 1974 se v polském menšinovém literárním středisku vydavatelská politika polské edice Profilu stala předmětem diskuse. Spisovatel Janusz Gaudyn (1935-1984) protestoval na stránkách *Głosu Ludu* proti monopolizaci polské menšinové vydavatelské činnosti PRE a

35 Srov. Władysław J. Náboženský život. In Karol Daniel Kadłubiec a kol., *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920-1995)*, Ostrava: FF OU, 1997, s. 165-183.

Profilem, která podle něho vedla k omezení vydavatelských možností místních autorů. Podle jeho názoru PRE a Profil nebraly v úvahu výsledky tvůrčí práce spisovatelů sdružených v SLA PZKO a v třinecké Literární Skupině 63 (Grupa Literacka 63), ve vydavatelských plánech byla opomíjena tvorba střední a mladší generace autorů. Gaudyn se opíral o statistické údaje, z nichž vyplývalo, že do roku 1974 vyšly v Profilu jen tři samostatné sbírky autorů almanachu *Pierwszy lot* (První rozlet, 1959, Český Těšín, PZKO-SLA), v němž debutovalo devět polských spisovatelů. Připomněl, že po roce 1960 nebyl vydán žádný další literární almanach ani žádná prvotina.³⁶ S Gaudynem polemizoval jménem PRE Jan Korzenny (* 1925), který zdůraznil umělecká kritéria jako základní při výběru publikací do edičního plánu polské edice Profilu.³⁷ Situace se poněkud změnila o několik let později, kdy v Profilu vyšla antologie tří autorů *Światłocienie* (Světlo a stíny, 1976) –Kazimierza Kaszpera (* 1946), Tadeusze Wantuły (* 1950) a Jana Daniela Zolicha (* 1948), po níž v polovině 80. let 20. století následoval almanach poezie a prózy *Spotkanie* (Setkání, 1985), v němž dostala publikační příležitost další generace mladších autorů.

Ne všichni polští spisovatelé z českého Těšínska však měli možnost v Profilu tisknout, a to nejen z důvodů ryze uměleckých, ale především politických. Přesto je třeba ocenit vydavatelskou aktivitu Profilu, který dbal i o velmi dobrou výtvarnou úroveň publikací. Ilustrace a projekt obálky polské edice byly většinou svěřovány polským umělcům českého Těšínska z Literárně umělecké sekce PZKO, mj. Tadeuszi Bergerovi, Bronisławu Firlovi a Bronisławu Liberdovi. Na polské edici Profilu spolupracovali i čeští grafikové, například Vojtěch Berka, Svatoslav Böhm, Anna Grmelová, Zdeněk Kučera, Jaroslav Rusek a jiní. Posledním titulem polské edice Profilu (s číslem 78) se stal *Kalendarz Śląski* (Slezský kalendář, 1991) na rok 1992.

Odborné publikace nebo publikace z oblasti folkloru (Pawła Kubisze, Józefa Ondrusze, Karola Piegzy, Adama Wawrosze) vydávané Profilem redigoval po textové stránce odborník – folklorista nebo etnograf. Publikace tohoto druhu byly většinou doplněny odborným úvodem, doslovem, komentářem, nářečním slovníkem apod., jejich autory byli Karol Daniel Kadłubiec a Robert Danel.

Nezávisle na Profilu pokračoval ve vydavatelské činnosti PZKO prostřednictvím redakce měsíčníku *Zwrot*, případně své sekce folkloristické i dalších. V 90. letech 20. století

36 Gaudyn, J. O naszej poezji i prozie, *Głos Ludu*, 30. 11. 1974, č. 140, s. 6.

37 Korzenny, J. Kłopoty z literaturą, czyli w sprawie polityki wydawniczej Edycji Polskiej Profilu, *Głos Ludu*, 14. 12. 1974, č. 148, s. 4.

Folkloristická sekce HV PZKO vydala několik publikací z oblasti folkloristiky a etnografie.³⁸ Kromě toho se objevovaly publikace vydané příležitostně například Kulturním domem Třineckých železáren, sdruženími rodičů a přátel místních polských škol i různými kulturními institucemi, jejichž úplný přehled dosud není k dispozici.

Na českém Těšínsku se neobjevil ani samizdat v té podobě, jak je znám ze samizdatových edic jinde v Československu. A už vůbec nelze uvažovat o podobě „druhého oběhu“ (drugi obieg) publikací a tiskovin, jaký vznikl koncem 70. a masově se rozšířil v 80. letech 20. století v Polsku. „Menšinová“ autoři také nepřispívali do českých a slovenských samizdatových sborníků a časopisů, ani nepublikovali v druhém oběhu v Polsku.³⁹ Taková forma publikování nebyla nutná, když zde fungoval systém vydávání příležitostných publikací různými kulturními a osvětovými institucemi, což představovalo maximálně – ujmeme-li termín Vladimíra Novotného – „samizdat mimo samizdat“. Kromě toho autoři zejména z generace almanachu *Pierwszy lot*, kteří se ocitli po roce 1968 tzv. na indexu, vydávali své knihy v Polsku.

Po zániku Profilu převzal vydávání tradičního *Kalendarze Śląskiego* (Slezského kalendáře) HV PZKO. Vydal i významnou knihu historika Mečislava Boráka *Symbol Katynia* (*Symbol Katyň*, 1991), obsahující dokumentaci týkající se obětí táborů a vězení v SSSR z řad obyvatel českého Těšínska. Folklorista Karol Daniel Kadłubiec ve spolupráci s Ilonou Frydovou připravili k vydání sbírku dětských říkanek *Raz, dwa, trzy, wychodź ty!* (*Jeden, dva, tři, vyjdi ty!*, 1993). SLA připravila k vydání dvě beletristické publikace – prózu Kazimierza Jaworského (* 1940) *Granice* (*Hranice*, 1990) a soubor poezie *Pojednanie* (*Smír*, 1994), sestavený z básní oceněných v tzv. soutěžích jedné básně (*Konkursy Jednego Wiersza*) organizovaných SLA v letech 1988-1993.

Náklady publikací PZKO se po roce 1990 pohybují od 500 do 1000 kusů, pouze

38 Szymik, J. *A gdy będzie słońce i pogoda* (Ludowe prognostyki pogody ze Śląska Cieszyńskiego), Český Těšín: SF ZG PZKO, 1989; Antoni Szpyrc, *Współczesna plastyka ludowa Zaolzia*, Český Těšín: SF ZG PZKO, 1992; Antoni Szpyrc – Jan Szymik, *O rzemiośle na Śląsku Cieszyńskim*, Český Těšín: SF ZG PZKO, 1993.

39 V polském druhém oběhu se však objevily některé dokumenty polské cenzury, týkající se politických událostí na českém Těšínsku. Například šlo o zákaz publikační činnosti Henryka Jasiczka v Polsku, který posléze vyšel v Niezależnej Oficynie Wydawniczej a v nezávislém časopise *Zapis*. Tato skutečnost byla citována v dopise bývalého konzula Polské lidové republiky v Ostravě Stefana Wengierowa těšínskému historikovi Janu Rusnokovi z 16. 1. 1978, Srov. Leszek Arkadiusz Geratowski, *Szkic do portretu Henryka Jasiczka (1919-1976) – pisarza zaolziańskiego*, Uniwersytet Śląski, Pedagogika Pracy Kulturalno-Oświatowej, 1988, s. 105.

Slezské kalendáře vycházejí v počtu do 5000 kusů.⁴⁰

Z iniciativy Rady Poláků v ČR vzniklo roku 1992 v Českém Těšíně soukromé vydavatelství OLZA. Nezabývalo se pouze vydáváním tvorby autorů z českého Těšínska píšících polsky a publikací tematicky spojených s tímto regionem, ale také knih pro různé instituce (například školní příručky). Kromě toho OLZA do svého zániku v roce 2002 zajišťovala také vydávání novin v polském jazyce *Głos Ludu* a časopisu pro děti *Nasza Gazetka* (Naše malé noviny). Z prózy vyšel soubor povídek Wilhelma Przeczka *Bluszcz* (Břečťan, 1995), z populárně vědeckých titulů práce Oswalda Guziura a Mieczysława *Starczewského Lido i Stragan* (1992), v níž byla poprvé popsána účast těšínských Slezanů v polské Zemské armádě (Armii Krajowej). Z poezie se jako první dočkala vydání v OLZE sbírka veršů někdejšího ředitele Základní školy v Mostech u Jablunkova Gustawa Pyszka (1931-1988) *Oddaję ciszę światu* (Daruji světu ticho, 1992), následovaly sbírky *Tam za pozornie przezrocystym powietrzem* (Tam za zdánlivě průzračným vzduchem, 1993) a *Czas i obecność* (Čas a přítomnost, 1994) Franciszka Nastulczyka (*1957), *Ziemia albo-albo* (Země buď-anebo, 1993) Renaty Putzlacherové (* 1966), *Biało-białe* (Bílo-bílé, 1994) Aniely Cieślárové-Róžańské (* 1957), *Cztery pory miłości* (Čtyři období lásky, 1994) Lucyny Przeczek-Waszkové (* 1964). V OLZE vyšel sborník poezie a prózy *Nocne latarnie* (Noční lampy, 1995) Janusza Klimszy (* 1961) a Jacka Sikory (* 1964). Tvorba pro děti byla v produkci OLZY zastoupena verši Gustawa Sajdoka *Na podwórku* (Na dvorku, 1995) a Piotra Horzyka *Bajki Piotrusa* (Petríkovy pohádky, 1998). OLZA vydala i beletristické publikace polských autorů z Polska, např. aforismy Wiesława Malického *Słowa pod wiatr – Slova proti větru*⁴¹, 1996. Značnou část produkce představovaly příležitostné publikace – Klub Polski w Pradze (Polský klub v Praze, 1992), *Z kart dziejów Bukowca* (Ze stránek dějin Bukovce, 1995) Antoniho Szpyrce a turistický průvodce polského Towarzystwa Turystyczno-Sportowego „*Beskid Śląski*“ (Sportovně turistického sdružení „slezské Beskydy“) *Książeczka turystyczna* (Turistická knížka, 1993). Z odborných publikací nelze přehlédnout česko-polskou knihu historika Jaroslava Pánka *Češi a Poláci v tisíciletých dějinách – Czesi i Polacy w tysiącletniej historii* (2002, Český Těšín)⁴² a dvě geografické práce Jaroslava Vencálka a kol. *Severní Morava a české Slezsko* (1995) a *Haná a Horní Pošumaví* (1997). V nákladu

40 Srov. Legowicz, H. op. cit., s. 104.

41 Přel. Libor Martinek a Wilhelm Przeczek.

42 Do polštiny přeložila Elżbieta Baronová.

1000 kusů vyšel i *Czechosłowacki kodeks handlowy ważny w Republice Czeskiej i Republice Słowackiej* (Československý obchodní zákoník platný v ČR i v SR, 1994, přel. Tadeusz Siwek).

Náklady sbírek poezie v OLZE se pohybovaly od 300 do 800 kusů, jiné publikace populárněnaučného charakteru nepřekračovaly 1000 kusů, pouze slovník „záolžských“ spisovatelů s připojenou antologií ukázek z jejich tvorby *Pisarze Zaolzia* (Spisovatelé Záolží, resp. Polští spisovatelé českého Těšínska, 1992) a *Lido i Stragan Guziura a Starczewského* dosáhly nákladu 5000 kusů. Stejně vysoký náklad mělo *Zdrowie na talerzu* (Zdraví na talíři, 1993) *Jadwigi Oszeldové*. Ediční a grafická úroveň knih vydávaných OLZOU byla dána především objemem finančních prostředků.

Vlastní vydavatelskou činnost udržuje Grupa Literacka 63 (Literární skupina 63), která až do roku 1996 vydávala své publikace pod vedením a s finanční podporou Kulturního domu Třineckých železáren.⁴³ Většinou vycházela vydávána poezie, v nevelkém rozsahu od 250 do 350 kusů⁴⁴, jednotlivé tituly většinou nepřesahovaly dva vydavatelské archy, neměly pevnou vazbu. Často byly ilustrovány grafiky z Těšínska. Redakční práce se zprvu ujímal především Janusz Gaudyn (1935-1984), po jeho smrti ho nahradil Piotr Horzyk (* 1946). Vyšly sbírky poezie i drobné tisky básní Janusza Gaudyna, Piotra Horzyka, Gabriela Palowského (1921-1999), Renaty Puzlacherové (* 1966), Jana Pyszka (* 1925), Władysława Sikory (* 1933).

K významnějším publikacím Literární skupiny 63 patří almanach polské poezie a prózy *Profile* (*Profily*, 1966)⁴⁵, almanach *Z tej ziemi*, *Debiuty GL 63* (*Z této země*, *Debuty GL 63*, 1983)⁴⁶, česko-polský básnický almanach *Městu – Miastu Třinec 50* (1981, Třinec)⁴⁷ k výročí padesáti let od povýšení obce Třinec na město, sborník polské poezie *Tobie ziemia*

43 Od roku 1996 vlastní Kulturní dům akciová společnost TRISIA, která však činnost Literární skupiny 63 nepodporuje.

44 Výtisky nebyly číslovány, v tiráži se počet výtisků neuváděl. Výši nákladů uvádíme podle sdělení Piotra Horzyka.

45 Ukázky z tvorby Bronisława Bielana, Janusza Gaudyna, Józefa Krzywoně, Alojzyho Mańky [později změnil příjmení na Mainka], Gabriela Palowského, Wilhelma Przczka, Jana Pyszka, Gustawa Sajdoka, Adama Wawrosze (red. Alojzy Mańka, Wilhelm Przczek, 28 s.).

46 Ukázky z tvorby Janiny Borowské, Franciszka Hennera, Haliny Klimszové, Lecha Nierostka, Lucyny Przczkové, Krystyny Szymonikové, Kazimierza Wojnara, Leszka Wronky, Jolanty Źabińskiej (red. Janusz Gaudyn, 14 s.).

47 Ukázky z tvorby Janusza Branného, Milana Czontaly, Janusza Gaudyna, Piotra Horzyka, Kazimíra Kawika, Jana R. Nogy, Gabriela Palowského, Gustawa Przczka, Gustawa Sajdoka, Adama Wawrosze (red. Grupa Literacka 63, 64 s.).

(Tobě, země, 1984)⁴⁸, almanachy polské poezie a prózy *Samosiewy I, II*, Almanach 25-lecia GL 63 (dosl. Samovýsevné stromy, 1988)⁴⁹, *Przemijanie dni* (Pomíjivost dnů, 1990)⁵⁰, Odnajdywanie siebie. 1963-2003 (Nalézání sebe..., 2003)⁵¹, sbírky poezie Janusza Gaudyna *Zdania* (Věty, 1969), *Tobie ziemio* (Tobě, zemi, 1984), poéma *List* (Dopis, 1980), soubor frašek *Z tej ziemi* (Z této země, 1983), sbírky veršů Piotra Horzyka *Czas brzozy* (Čas břízy, 1990) a *Marginesy pamięci* (Okraje paměti, 1992), sbírka veršů *Raczkowanie, czyli Wierszyki z kojca* (Po čtyřech. Básničky z dětské ohrádky, 1991) a *Dwa poematy* (Dvě poemy, 2002) *Kazimierza Kaszpera*, *Liryki* (Lyrické básně, 1980), *Miłość o zmierzchu* (Láska za soumraku, 1990), *Krzyk zielonej ciszy* (Křik zeleného ticha, 1992), *Dlaně* (1994)⁵², *Zakola pamięci* (Zákruty paměti, 1996) a *Przed progiem* (Před prahem, 1999) *Gabriela Palowského*, básnická sbírka *Renaty Putzlacherové* *Oczekiwanie* (Očekávání, 1992)⁵³, sbírka poezie *Jana Pyszka* *Strzałą zieloną po...* (Zelenou střelou po..., 2001, 2002)⁵⁴, básnická sbírka *Gustawa Sajdoka* *Kocham* (Miluji, 1991), básnická sbírka *Władysława Sikory* *Tercyny* (Tercíny,

48 Básně Anny Filipekové, Ewy Milerské, Gabriely Palowského a Jana Szymika (red. Piotr Horzyk, 68 s.). Jde o pokračování edice, v níž jako první část vyšla sbírka Janusza Gaudyna *Tobie ziemio* (Tobě, země, 1984).

49 Ukázky z tvorby Wiesława Adama Bergera, Janiny Borowské, Janusza Branného, Marie Chraścínové, Anny Filipekové, Barbary Glacové, Franciszka Hennera, Piotra Horzyka, Kazimierza Jaworského, Kazimierza Kaszpera, Aniely Kupiecové, Beaty Lotterové, Danuty Lotterové, Władysława Młynka, Gabriely Palowského, Lecha Przeczka, Lucyny Przeczkové, Wilhelma Przeczka, Renaty Putzlacherové, Jana Pyszka, Gustawa Sajdoka, Jacka Sikory, Władysława Sikory, Romana Strzyże, Jana Szymika, Kazimierza Wojnara, Leszka Wronky (red. Piotr Horzyk, 96 s.).

50 Ukázky z tvorby Wiesława Adama Bergera, Marie Chraścínové, Janusza Gaudyna, Anny Filipekové, Piotra Horzyka, Kazimierza Jaworského, Kazimierza Kaszpera, Gabriely Palowského, Gustawa Przeczka, Wilhelma Przeczka, Jana Pyszka, Władysława Sikory (red. Piotr Horzyk, 36 s.).

51 Ukázky z tvorby Wiesława Adama Bergera, Bronisława Bielana, Adolfa Dostala, Janusza Gaudyna, Piotra Horzyka, Marie Chraścínové, Kazimierza Jaworského, Kazimierza Kaszpera, Józefa Krzywone, Aniely Kupiecové, Alojzyho Mainky, Władysława Młynka, Gabriely Palowského, Gustawa Przeczka, Lecha Przeczka, Lucyny Przeczkové, Wilhelma Przeczka, Renaty Putzlacherové, Jana Pyszka, Gustawa Sajdoka, Jacka Sikory, Władysława Sikory, Jana Szymika, Adama Wawrosze (sestavil a úvodem opatřil Kazimierz Kaszper, redakce Piotr Horzyk, 96 s.)

52 Ze třinácti básní obsažených ve sbírce o 22 stranách je jedna v překladu Ericha Sojky, dvě v překladu Karla Vůjtky, zbytek napsal autor česky.

53 Publikace vyšla s podporou Związku Literatów Polskich (Svazu polských spisovatelů).

54 Vyšlo ve spolupráci s vydavatelstvím Kawiarenka pod Pegazem při PZKO Jablunkov.

1992)⁵⁵. Vyšly sborníky *Wiersze, Obecność* (Básně, Přítomnost, 1983) Piotra Horzyka a Gabriela Palowského, *Z tej ziemi* (Z této země, 1983) Piotra Horzyka, Gabriela Palowského a Jana Pyszka.

Trojice Kazimierz Jaworski (* 1940), Bronisław Liberda (* 1937) a Władysław Sikora (* 1933) vytvořila v časech normalizace neoficiální umělecké sdružení Trójkąt Bermudzki (Bermudský trojúhelník). Od roku 1995 vydává tematicky rozličně orientované literární sešity – od vzájemné korespondence (Władysław Sikora – Wiesław Adam Berger: *Korespondencja*, 15. 9. 1995), přes vzpomínky (Władysław Sikora: *O Henryku Jasiczku wspomnienie*, 10. 10. 1995; Wiesław Adam Berger: *Z Barcelony do Mieszkowic, Pamiętnik pisany dniem i nocą*, 3. 3. 1996) a eseje (Kazimierz Jaworski: *Czytając Kamienską*, 3. 12. 1996) až po poezii (Władysław Sikora: *Nim sady nas wyręcza*, 1996; Władysław Sikora: *Luto z podpłomykiem*.⁵⁶ PF 97, 24. 1. 1997; Władysław Sikora: *Bronkowi i kamratom*, 27. 9. 1997) a prózu (Władysław Sikora: *Sześciórka*, 1. 8. 1997; Wiesław Adam Berger: *Byłem żołnierzem*, 1997). Kazimierz Jaworski připravil k vydání dvojjazyčnou publikaci fotografií Karla Kalety *Slezsko můj domov – Śląsk moja ziemia rodzinna, Minulost v objektivu Karla Kalety* (1997, Třinec, HRAT).⁵⁷ Jaworski je také spoluautorem a překladatelem z češtiny publikace kolektivu autorů⁵⁸ *Olza od pramene po ujście* (Olza od pramene po ústí, 2000, Český Těšín, Nakladatelství Region Silesia). Vydavatelství SNOZA českotěšínského grafika Kazimierza Gajdzicy se kromě sbírek poezie současných polských autorů (mimo jiné Bogusława Żurakowského *Písně karlovarských pramenů*, 1999, Český Těšín) orientuje i na tvorbu současných polských menšinových spisovatelů (Lech Przeczek: *Przebhyski – Záblesky*, 1999). K dalším polským menšinovým vydavatelstvím s lokálním významem patří vydavatelství Kazimierza Santariuse SAK v Albrechticích u Českého Těšína (mimo jiné vydalo sbírku Lucyny Przeczek-Waszkové *Čtyři období lásky*, 1996). Několik beletristických publikací

55 Publikace vyšla s podporou Związku Literatów Polskich (Svazu polských spisovatelů).

56 Obtížně přeložitelný název sbírky: luto – žal (žal, lítost, bolest). Srov. Józef Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*, 3. vyd. vlastním nákladem autora, Cieszyn, 1995, s. 33; *Podpłomyk – podplamenice*. Srov. Karel Oliva a kol.: *Polsko-český slovník II. P-Ž*, Praha, Academia, 1995, s. 69; placka podávaná na zelném listu v horalských domácnostech [na základě ústního sdělení autora]. Překlad názvu sbírky: *Lítost s podplamenicí*.

57 Kazimierz Jaworski k publikaci *Slezsko můj domov – Śląsk moja ziemia rodzinna. Minulost v objektivu Karla Kalety* napsal úvod a zhotovil fotografie z negativů bystrického fotografa Karla Kalety.

58 Irena Cichá, Kazimierz Jaworski, Bronisław Ondraszek, Barbora Stalmachová, Jan Stalmach. Přel. Kazimierz Jaworski.

polských menšinových autorů (Lech Przeczek: Strach z modré trávy, 1996, aj.) se rovněž objevilo nákladem tiskárny Antonín Sochor junior.

Básnířka a dramaturgyně Renata Putzlacherová založila s přáteli z polské scény Těšínského divadla knižní edici AVION, v níž vyšla její dvojjazyčná sbírka *Malgorzata poszukuje Mistrza – Markétka hledá Mistra* (1996, Český Těšín). Nejnověji se v edici Avion prezentoval česko-polskou sbírkou prózy a poezie Pusto (2004, Český Těšín) *Darek Jedzok* (* 1981).

Kongres Poláků v ČR s přispěním Městského úřadu v Českém Těšíně vydal v roce 2002 v redakci několika redaktorů sborník referátů z vědecké konference Polacy na Zaolziu – Poláci na Těšínsku 1920-2000. Sborník referátů z konference vydaný pod jejím názvem v roce 2002 lektoroval Daniel Kadłubiec. Příspěvky ve sborníku mají převážně historické zaměření, součástí knihy však jsou i statě Władysława Sikory na téma polského menšinového literárně-uměleckého života na českém Těšínsku a Danuty Branné o společenském životě polské národnostní menšiny v posledním desetiletí 20. století.

Jako už bylo řečeno, některé knihy spisovatelů polské národnostní menšiny v ČR vycházely a vycházejí v Polsku. Tradice je staršího data, velký význam tato praxe nabyla především v 70. a 80. letech, kdy se někteří spisovatelé českého Těšínska píšící polsky ocitli u nás na indexu. Polská vydavatelství vydala v letech 1979-1989 na dvacet titulů těchto autorů, ale neobešlo se to bez komplikací, jak o tom vydává svědectví Wilhelm Przeczek: „Dvacet let jsem nemohl v Československu vydat knihu. Až konečně v roce 1989 vyšla v ostravském Profilu má sbírka *Przeczenie kształtu*. Během té doby jsem vydával knihy v polských vydavatelstvích v Krakově, Opolí, Varšavě a Katovicích. Je pro mě dodnes záhadou, že se cenzura netýkala polských oficiálních vydavatelství. Vydavatelské smlouvy musely být uzavírány mezi oběma ministerstvy kultury, protože šlo o zahraničního autora. A tak v roce 1986, když v krakovském Literárním vydavatelství vyšla má sbírka *Księga urodzaju*, se znovu projevil problém indexu zakázaných autorů. Z Prahy mi tehdy přišel dopis, že sbírka je vlastnictvím státu, protože její autor, i když je polským spisovatelem, má československé státní občanství.“⁵⁹

V Polsku vyšly také vzpomínky kněze Andrzeje Buzka *Z ziemi piastowskiej, Wspomnienia* (Z piastovské země, Vzpomínky, Warszawa, 1963) i několik odborných

59 Wilhelm Przeczek, Marzenia o wspólnocie odrębnej, rukopis referátu předneseného v březnu 1998 na konferenci Culture of Time of Transformation – Kultura Czasu Przełomu v Poznani a uloženého v osobním archivu autora.

publikací týkajících se českého Těšínska nebo těšínského Slezska, například historické práce Józefa Chlebowczyka *Nad Olzą, Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX* (Nad Olzou. Těšínské Slezsko v 18., 19. a 20. století, 1971, Katowice), Stanisława Zahradnika *Zaolziańskie ofiary okupacji hitlerowskiej* (w byłych powiatach czeskokocieszyńskim i frysztackim) 1939-1945 (Záolžské oběti hitlerovské okupace /v bývalých okresech Český Těšín a Fryštát/ 1939-1945, 1988, Opole) a *Czasopiśmiennictwo w języku polskim na terenach Czechosłowacji w latach 1848-1938* (Časopisectví v polském jazyce na území Československa v letech 1848-1938, 1989, Opole).⁶⁰ Po roce 1990 sledujeme zájem polských vydavatelství o tvorbu Wiesława Adama Bergera, Henryka Jasiczka, Jana Kubisze, Władysława Młynka, Lecha Przeczka, Wilhelma Przeczka, Renaty Putzlacherové a Jana Pyszka.⁶¹

Rada Poláků v ČR sponzorovala vydání českého výboru z poezie Renaty Putzlacherové *Mezi řádky* (2003, Brno, Host). Renata Putzlacherová s Jaromírem Nohavicou vydali vlastním nákladem soubor Nohavicových písní s překlady do polštiny *Pisně – Pieśni* (1994, 1995, Český Těšín) a soubor textů písní *Igraszki z diabłem* (1996, Český Těšín) napsaných Putzlacherovou pro polskou adaptaci divadelní hry Jana Drdy *Hrátky s čertem*. Zájem o tvorbu polské menšiny v ČR neustal ani po roce 1990, často je založen na osobních kontaktech autorů s editory a nakladateli. V Polsku vyšlo v 90. letech přes dvacet titulů, mezi nimiž je nejčastěji zastoupena poezie. Na objednávku Polské informační agentury připravili historik Stanisław Zahradnik a pracovník zmíněné agentury Marek Ryczkowski historicko-populární knihu *Korzenie Zaolzia* (Kořeny Záolží, 1992). V literární tvorbě polských autorů českého Těšínska se tak objevilo tematicky specifikované dílo v podobě zakázky konkrétním osobám. (Podobně bylo tomu i v případě vydání obsáhlé odborné publikace *Polská národní menšina na Těšínsku a v České republice (1920 – 1995)* svěřené kolektivu autorů pod vedením Karola Daniela Kadłubce, kterou vydala Ostravská univerzita v roce 1997.) K populárním knižním titulům pak náleží *Cudowny chleb i inne godki śląskie*⁶² (Zázračný chléb a jiné slezské povídky, 1. vyd., 1984, Varšava, 2. vyd., 1996, Karviná) Józefa Ondrusze (1918-

60 Podrobněji k publikacím polské menšiny vydaných v Polsku viz Helena Legowicz, op. cit., s. 108-110.

61 Tamtéž, s. 108-110.

62 Godka – mowa; gawęda (povídání, povídka), srov. Józef Golec, *Cieszyński słownik gwarowy*, 3. vyd. vlastním nákladem autora, Cieszyn, 1995, s. 33; srov. rovněž: gawęda – gavenda, in: Ludvík Štěpán a kol., *Slovník polských spisovatelů*, Praha, Libri, 2000, s. 156 [autorem hesla je Krystyna Kardyni-Pelikánová].

1996), sestavený z těšínských povídek, pohádek a pověstí. Kniha vyšla v Polsku dokonce v edici vydané Braillovým písmem. V Polsku vyšla i reedice Kubiszova Pamiętnika starego nauczyciela (Zápisník starého učitele; 2. vyd., 1994), a to zásluhou lékaře Jana Pyszka⁶³, žijícího od poloviny 50. let ve Švýcarsku. Kniha měla náklad 3000 kusů v měkké obálce, 300 kusů v tvrdé obálce a 30 kusů vázaných v kůži.

Kromě toho polští autoři vydávají své knihy také v českých soukromých vydavatelstvích v ČR. V roce 1992 vydala Česká národní rada v Praze knihu v české a polské verzi Přehled dějin těšínského Slezska – Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego z prací českých historiků, doplněných o kritický komentář historiků z českého Těšínska Jana Rusnoka (1927-2003) a Stanisława Zahradnika, který napsal také stať Struktura narodowościowa na Zaolziu według wyników spisów ludności (1880 – 1991) (Národnostní struktura na Záolží podle sčítání lidu /1880-1991/), jež byla před tím samostatně zveřejněna v Třinci v roce 1991.

Po roce 1990 se v ediční praxi často objevují knihy vydávané vlastním nákladem autora, případně se sponzorskou účastí. Jejich počet, náklady a ediční úroveň jsou rozdílné. Umělecky závažnějším počinem je vydání povídky Marienbad (Mariánské Lázně, 1995) polsky pišícího ostravského spisovatele Wiesława Adama Bergera (1926-1998) za sponzorské účasti Polského domu v Ostravě. Berger měl v té době za sebou již vydání několika souborů povídek. Urszula Czudeková vydala v reedici prózu svého otce Adama Wawrosze (1913-1971) Z Adamowej dzichty (Z Adamovy nůše, 1977, 1994), psanou v nářečí. Jerzy Nikodem vydal v OLZE na svůj vlastní náklad kroniku svého rodu pod titulem Kronika XX wieku Rodziny Nikodemów (Kronika 20. století rodiny Nikodémů, 1993), na kterou navazuje publikace Rodowód rodziny Nikodemów (Rodokmen rodiny Nikodémů, 2002). Povídky v nářečí si vydala podporou Kongresu Poláků v ČR také aktivní propagátorka beskydské lidové kultury Aniela Kupcowa (* 1920) Połotane żywobyci (Zaplátované živobyty, 1997). Folkloristicky zaměřené edice vycházely již dříve prostřednictvím folkloristické sekce PZKO, z novějších edic nelze opomenout Młynkův sběr povídek z okolí beskydské osady Kamenité Śpiewające zbocza (Zpívající úbočí, 1989, Ostrava, Profil).

Vlastním nákladem vydává své verše Franciszek Henner (* 1950), jehož verše vyšly pod názvem Tichý svědek (1995, Albrechtice u Českého Těšína) v překladu Lecha a Wilhelma Przekzových. Franciszek Henner je původním povoláním revizní technik, nyní je ředitelem společnosti HEGAs, s. r. o., Třinec a HEGAs – Anna, s. r. o. Je členem Literární skupiny 63 a

63 Jde o bratra básníka Gustawa Pyszka a o shodu jmen s básníkem Janem Pyszkem žijícím v Návsi u Jablunkova.

Literární sekce při HV PZKO. Básnickou tvorbu publikoval v řadě polských časopisů v ČR (Głos Ludu, Zwrot, Jutrzenka, Ogniu) i v Polsku (Świerszczyk, Varšava) a v literárních antologiích a almanaších Z tej ziemi, Spotkanie, Zaproszenie do źródła (Pozvání k prameni, 1987, Toruň), Samosiewy.⁶⁴ Władysław Sikora vydal v překladu skupiny překladatelů polsko-český výbor ze své poezie Gęste było życie – Hustý život býval (2002, Český Těšín)

Řadu publikací vydal vlastním nákladem básník a prozaik Jan Szymik (* 26. 4. 1930 v Karvině). Szymik je absolventem Pedagogické fakulty UP v Olomouci, členem Folkloristické sekce PZKO, Historické sekce HV PZKO, Literárně-umělecké sekce HV PZKO a Grupy Literackiej 63, v jejíchž almanaších publikoval⁶⁵, aktivním organizátorem společensko-kulturního života na českém Těšínsku. V letech 1990-1994 vydal sbírky poezie Sonety nadolzańskie (Nadolžské sonety, 1990, Český Těšín), Wiktor (1991, Český Těšín), Znad Olzy fal (Na vlnách Olzy, 1991, Český Těšín), Pacierz mój (Můj Otčenáš, 1994, Český Těšín), Kamienista droga (Kamenitá cesta, 1994, Český Těšín) a soubory povídek Powroty (Návraty, 2002, Český Těšín), Na granicy (Na hranici, 2002, Český Těšín). Je autorem folkloristické publikace Doroczne zwyczajy i obrzędy na Śląsku Cieszyńskim (Každoroční obřady a zvyky na těšínském Slezsku, 2001, Český Těšín), redaktorem řady publikací Folkloristické sekce HV PZKO i fotografických almanachů Karwina w starej fotografii (Karviná na starých fotografiích, 1994, Karviná), Stara Karwina w fotografii (Stará Karviná na fotografiích, 1999, Karviná).

Mimo literární skupiny působila Agnieszka Piegza-Łupińska (1918-1993)⁶⁶ z Jablunkova, z jejíž básnické tvorby sestavil posmrtný výbor Gdzie moje źródelko (Kde je můj pramínek, 1996, Třinec)⁶⁷ Karol Daniel Kadłubiec. Autorka působila od roku 1948 jako učitelka na Základní škole s polským jazykem vyučovacím v Jablunkově až do odchodu do důchodu v roce 1975. Byla kronikářkou a tajemnicí místní pobočky PZKO.⁶⁸

K žádné literární skupině nenáleží ani básník a folklorista Lech Nierostek (* 1984), autor sbírky Třeba je to jinak (1998).

64 Srov. Údaje na zadní straně obálky publikace Tichý svědek, Albrechtice u Českého Těšína: SAK, 1995.

65 Tobie ziemio (1985, Třinec), Samosiewy II. (1988, Třinec).

66 Agnieszka Piegza, rozená Łupińska, se v roce 1960 provdala za folkloristu Karola Piegzu, jemuž pomáhala ve sběratelské činnosti.

67 Výbor vyšel nákladem rodiny Łupińských (84 s.).

68 Srov. Daniel Kadłubiec, O autorce, in: Gdzie moje źródelko, Třinec, 1996, s. 3.

Celá řada příležitostných publikací průběžně vychází nákladem škol⁶⁹, obcí a jiných institucí u příležitosti nejrůznějších výročí nebo kulturně–osvětových událostí. Většinou mají omezený počet čtenářů. Za pozornost stojí za pozornost sbírky poezie vydávané Literárním vydavatelstvím kavárny U Pegasa (Oficyna Literacka Kawiarenki „Pod Pegazem“) PZKO v Jablunkově; vyšel tam výbor z poezie Wilhelma Przewyżskiego (* 1936) *Na ubitej ziemi* (Na umlčené zemi, 1994) i antologie autorů⁷⁰ polské poezie českého Těšínska, vycházejících ve své tvorbě z beskydského horalského folkloru a písničích v nářečí, pod názvem *Z miłości do ziemi i ludzi* (Z lásky k zemi a lidem, 2001), jež byla připravena u příležitosti 54. Horalského svátku v Jablunkově. Ve vydavatelství vyšel i sborník Kawiarenka pod Pegazem 1989-2002 (2003, Jablunkov) v redakci Jana Pyszka a Kazimierza Kaszpera. Výše nákladů publikací vydávaných Literárním vydavatelstvím kavárny U Pegasa se pohybuje vesměs do 300 kusů.

Po roce 1990 se zvyšuje počet překladů z tvorby polsky písničích spisovatelů českého Těšínska do češtiny. Prvenství zde má Wilhelm Przewyżscki⁷¹, kterému bylo vydáno česky deset knih – od sbírek poezie, souborů povídek až po román *Hudba z nebe* (1995, Opava) v překladech zejména Vlasty Dvořáčkové, Ericha Sojky, Heleny Stachové, Karla Vůjtky, Jindřicha Zogaty a Libora Martinka.

Přes množství vydavatelských aktivit na českém Těšínsku publikace většinou nepřesahují svým významem lokální recepční okruh. Soukromí vydavatelé po roce 1990 mají problémy s distribucí knih za hranicemi regionu a příležitostným vydavatelům chybí finanční prostředky na účinnější reklamu. Literární večery spojené se křty knížek menšinových autorů nepřekračují ohlasem a významem region, informace v médiích se – až na výjimky – omezuje na poznámky a recenze v *Głosu Ludu* a v kulturním měsíčníku *Zwrot*. Chybí jasná koncepce uvádění umělecky nebo odborně významnějších publikací na český a také na polský knižní trh, případně na knižní veletrhy. Výjimečně se ujímá vydání knihy polského autora z českého Těšínska některé ze zavedených českých nebo polských knižních vydavatelství – Host a

69 Například almanach Základní školy Stanisława Hadyny v Bystřici nad Olší Bo w Tobie obyczaj, nadzieja i wiara 1898-1998, Bystřice n. Ol., Polska Szkoła podstawowa im. Stanisława Hadyny, 1998, s básněmi Aniely Kupcové, Władysława Młynka, Franciszka Nastulczyka, Gustawa Przewyżskiego, Lecha Przewyżskiego, Lucyny Przewyżscka-Waszkové, Wilhelma Przewyżskiego, Jana Pyszka, Gustawa Sajdoka, Tadeusze Wantuły v redakci W. Przewyżskiego.

70 Adama Sikory (1819-1871), Karola Piegzy (1899-1988), Adama Wawrosze (1913-1971), Ewy Milerské (1915-1985), Agnieszki Piegzové (1918-1993), Aniely Kupiecové (* 1920), Władysława Młynka (1930-1997), Anny Filipekové (1950-1997).

71 O překladech Przewyżsckovy tvorby do češtiny podrobněji v kapitole Recepce literární tvorby spisovatelů polské národnostní menšiny českého Těšínska po roce 1990.

Větrné mlýny v Brně, IBiS ve Varšavě –, které dbají o širší distribuci a významnější reklamu v médiích. Vendryňský časopis *Weles*, v jehož ediční řadě vyšly publikace výhradně českých autorů, spolupracuje při vydávání knih a jejich distribuci s brněnským vydavatelstvím Host.

Pro lepší orientaci v současné knižní produkci z českého Těšínska existují aspoň bibliografické soupisy pořizované v pětiletých cyklech pracovníci polského oddělení regionální knihovny v Karviné Helenou Legowiczovou. Na českém území žijící polští spisovatelé, jak bylo zmíněno, publikují svou tvorbu často v Polsku. Informace o publikacích jsou k dispozici v databázi Biblioteki Narodowej ve Varšavě, u nás pak zejména v databázi Národní knihovny v Praze, a pokud jde o publikace, také ze slovníku *W górę doliny. Zaolziańscy ludzie pióra* (1992, ed. W. Sikora a J. Korzenny, Český Těšín, Olza). Regionální knihovna v Karviné vydala v roce 1992 příspěvky ze semináře *Polska książka na Śląsku Cieszyńskim* (Polská kniha na těšínském Slezsku), konaného v Karviné 31. 10. 2001.⁷² *Bibliografia książki cieszyńskiej 1990-2001* (Bibliografie knih Těšínska, 2002, Cieszyn) Małgorzaty Szelongové zahrnuje oblast těšínského Slezska – v pojetí autorky „od Białki po Ostrawicę“⁷³ (od Białky po Ostravici) – a uvádí také publikace vydané v Česku. Na třicet česky psaných hesel polských spisovatelů českého Těšínska (autorky Ireny Bogoczové aj.) je zařazeno do Literárního slovníku spisovatelů severní Moravy a Slezska 1945 – 2000 (2001, Olomouc – Ostrava, Votobia – Ústav pro regionální studia Ostravské univerzity) Ivy Málkové, Svatavy Urbanové a kolektivu. Jan Pyszko připravil k vydání sborník poezie a prózy s krátkými životopisy autorů *Kawiarenka Pod Pegazem 1989-2002* (2003, Jablunkov, PZKO v Jablunkově).

Ediční činnost na českém Těšínsku již od 20. let 20. století nepochybně reagovala na specifické a různorodé potřeby polské menšiny. Byla do značné míry určována jejími společenskými a tvůrčími aktivitami, je důkazem tvůrčího potenciálu polských umělců českého Těšínska. Byla a je důležitým elementem národnostní aktivity, prostředkem k udržování národnostního povědomí a identity. Z historického hlediska představuje dokumentaci snah polské menšiny pro další generace i pro odborníky, kteří se zabývají problematikou této národnostní menšiny. „Společenská a národní aktivita polské menšiny

72 S referáty Ewy Mrowcové *Polska książka na Śląsku Cieszyńskim* do podziału w roku 1920 (s. 2-11), Stanisława Zahradnika *Polska książka na Zaolziu w latach 1920-1945* (s. 12-17), Heleny Legowiczové *Druki zwarte wydawane na Zaolziu po roku 1945 do współczesności* (s. 18-24).

73 Małgorzata Szelong, *Bibliografia książki cieszyńskiej 1990-2001*, 2002, Cieszyn, Książnica Cieszyńska, s. 10.

v Československu (České republice) v oblasti vydavatelství značně převyšovala obdobné aktivity u místního obyvatelstva české, respektive německé národnosti. Rozhodující úlohu zde sehrála motivace, tradice a snaha udržet národní svébytnost.⁷⁴

74 Stanisław Zahradnik, op. cit., s. 129.

Práce s uživateli ve studovně elektronických zdrojů

(nevážná typologie)

Aleš Hrazdil

Jan Neruda v Povídkách malostranských vycházel z podrobných znalostí postaviček své čtvrti a vykreslil nám jejich osudy a charaktery. Troufám si tvrdit, že postavy a postavičky hodné pera klasika mají nejen města nebo jejich čtvrti, ale i knihovny a dokonce i jednotlivá místa obsluhy uživatelů. Myslím, že lze také souhlasit s tvrzením, knihovny vždy přitahovaly také podivíny (mnohdy slušně řečeno) všeho druhu. Zaslých jsem něco o tom, že tato tendence je stále zřetelnější a veřejné knihovny jsou čím dál více útočištěm nejen pro důchodce hledající teplo domova, ale snad i pro bezdomovce, leč také pro uživatele s poruchami osobnosti. Samozřejmě, že se v knihovnách vyskytují často i zloději informací (mám na mysli vytrhané stránky, vyřezané obrázky, načerno stažené soubory na diskety, ztracené, či nikdy nevrácené dokumenty) a také podvodníci různého kalibru.

Ctěné obecnstvo možná již tuší, kam tímto úvodem mířím. Ano, z mého příspěvku se sotva dovíte něco o tom, kterak pracovat s uživateli ve speciální studovně. Chci se na problém podívat z hlediska etického a navíc z jeho takříkajíc „odvrácené tváře“. Nechci tedy mluvit o etice knihovníka (informačního pracovníka), i když právě memento jeho etického kodexu mne k úvaze provokuje. IFLA mimo jiné varuje, aby osobní postoje a názory knihovníka neovlivňovaly poskytované informace a aby je vždy poskytl co nejúplněji a nejpřesněji. Obecněji se zase dovídám, že posláním knihovníka je sloužit uživatelům, podporovat tok informací, plnit závazky vůči zaměstnavateli a neposkytovat osobní údaje o uživateli. A co na to uživatel? Podepíše při přihlášení knihovní řád, jehož znalost ovšem použije jen a až tehdy, zdá-li se mu, že byl o nějaká svá práva ukrácen, a chce si stěžovat. A zde je ona etika naruby. Jistě, většina uživatelů jsou lidé slušní a zdvořilí, ve studovněch se chovají tiše a způsobně, někdy i ostýchavě; za poskytnuté informace jsou vděční a někdy svůj vděk dají i najevo slovem a výjimečně se pokusí i o drobný dárek. Pro ty knihovník rád hledá, vysvětluje, obsluhuje a má potěšení ze svého povolání. Je zde však i ona skupinka, kterou jsem svou úvahu začal.

Ne, nebudu se vracet k vyřezávaným textům a otrlým nevracečům. Moderní doba žádá své, máme zde loupežníky a kverulanty na bázi elektronické, virtuální. I takoví se vyskytují a s tím souvisejí etické problémy - co je povoleno a co již ne, a jak s takovými lidmi zacházet, aniž by knihovník svá etická pravidla porušil. S podobnými nesnázemi se můžeme setkat totiž i ve speciální studovně MSVK. Jde v ní především o studium elektronických zdrojů, ať tím máme na mysli síťově přístupné informace, elektronické informační databáze, internet jako takový, nebo informace na paměťových médiích od disket až po RW.

Prvním typem jsou „rušiči“ všeho druhu. Tedy uživatelé, kteří se snaží na sebe upoutat pozornost, nebo jim je alespoň studijní úsilí v okolí zcela lhostejné. Může to začínat uváděním bizarních titulů a povolání do knihy návštěv, pokračovat hlasitým hovorem se službou, ať už o svých informačních potřebách, nebo i zážitcích hodných barona Prášila. Jindy se rušič obrátí halasně na svého souseda (nutno přiznat, že někdy najde i spřízněnou uživatelskou dušičku a monolog přejde v jevištní dialog). Rušič se také s oblibou zabývá dotazy a potřebami jiných návštěvníků. Ty pak hlasitě komentuje, radí uživatelům, radí knihovníkovi a je samozřejmě nejmoudřejší. Neváhá knihovníka přezkoušet, poptá se na vzdělání a posoudí jeho využití v

praxi. Rušiči také s oblibou do studovny přinášejí nejen nápoje, ale i potraviny tuhé, voňavé, mastné, křupavé. Ty se snaží bezostyšně konzumovat smetající drobků do klávesnice a prskající na monitor. Zvláštní kategorií jsou rušiči dotěrové, kteří především v blízcím se podvečeru mají potřebu tulin se ke knihovnici (k mladé ještě naléhavěji), dotýkat se jejich ramen, kolen, cti apod.

Další kategorií jsou „kverulanti“ a lidé právní pomoci hledající, však právníkům se vyhýbající. Soudit se dá o ledacos - od sousedovy kozy sežravší dědečkovu hlávkou zelí až po dědictví typu „Guten Tag“. Sudiči, nebo prostě urputně protestující, chtějí nejen podrobné znění zákonů, judikatury a vyhlášek z báze ASPI, ale i jejich odborné komentování po knihovnici, ba dožadují se přímo právní rady. Nedbají, že by měla být „JUDr.“, berou vše – doktory filozofie, magistry i bakaláře a domáhají se toho, co u právníků nenalezli, nehledali, nebo našli ve svůj neprospěch. Knihovnice pak mnohdy marně vysvětluje, že ona hledá jen znění přepisů, ale nevyloží to, co právník. Sudič je toho názoru, že když je služba ve studovně bezplatná, tak ať se snaží, on prý si to přebere. Tón je stále naléhavější a ze sudiče či stěžovatele je též rušič.

Dalším typem je „bezmocný naiva“, který má různé srdceryvné podoby od pohádkové, leč již pokročile senilní babičky, přes vetchého staříka, dojemně pokorného a zapomnětlivého, až po siláka s partnerkou, který vysvětluje: „pani, ona psat neumí, enom podepsat a ja s tím kramem tady tež ne, ale napsat tu žadost potřebujem hned včil“. Neinformovaná stará dáma, typu veselý šotek a nepoučitelný popleta, je mezi nimi osvěžením. Naivové obvykle chtějí naučit psaní ve Wordu za pět minut, naučit se pracovat s elektronickou poštou, neboť vnučka je v Austrálii, „sáhnout“ si na internet, nebo aspoň zjistit, k čemu jsou ty klapky na klávesnici PC. Někdy jsou učenliví, ale jejich „vedení“ může být značně dlouhé a knihovník, místo aby zprostředkoval informace z dokumentů a o dokumentech, školí o používání výpočetní techniky, zakládá mailové schránky, pomáhá psát stránky. Někdy mu už září svatozář trpělivosti a další čekající mají nervózní tiky, ale bezmocný je stále tímto úsilím nedotčen a loudí – ještě!

Troufám si vyložit další kategorii, snad předposlední. Jsou to „vychytralci“. Ve studovně lze bezplatně využívat internet i mnohé databáze pro získávání věcných či faktografických informací. Tisk obsáhlých informací, či soupisů literatury je možný jen za režijní poplatek. Je také stanoveno, které soubory se smí stahovat, a to pouze na nové (nezavírované) diskety či jiná paměťová média. K elektronické poště a chatu slouží internet placený a umístěný mimo tuto studovnu. Vychytralec přijde a tvrdí, že jen maloučko se na výsluní informací ohřeje, jen jednu informaci ověří a hned zase půjde, jako ta jeskyňka v pohádce. Po hodné chvíli takto ukonejšená knihovnice vzhledne a na monitoru se skví nahá Kurniková v celé kráse a dokonce si ji onen nenápadný mladík barevně tiskne, či stahuje na starou nemocnou kašlající a chrochtající disketu! I po třetím napomenutí si jiný dobrák domlouvá již čtvrté rande po internetu a tvrdí, že pilně studoval, a jak tak hledal v ČNB, zmáčkł omylem jinou klapku a už se na něj ženské virtuálně jen lepily. Inu u této kategorie by bylo možno zůstat ještě dlouho, český uživatel vědecké knihovny je velmi vynalézavý!

Konečně je tu kategorie poslední a zdánlivě nevinná. Uživatel „protiva“. Jistě, není tak „eticky nebezpečný“, jako ti předchozí, leč dovede znepríjemnit život. Jsou to typy, kterým nic není po chuti, stále se tvářit dotčeně, je cos nutí, jak by pan Erben řekl. Protivná slečna může přijít se slzou v oku, ale vy záhy zjistíte, že slečna váhá mezi informační potřebou a hrobníkovou lopatou, tudíž nejen slzami, ale i jinými kapénkami šíří vehementně chřipku typu A. Na nesmělé připomenutí, že takto u jednoho počítače se službou ji může hravě nakazit, odtuší jen, no a ? Já tu seminárku musím zítra mít a dřív jsem čas neměla. Jiní protivové zase požadují naschvál věci neuskutečnitelné na počkání, knihovnice je pomalá,

počítač mizerný a vůbec, někde si vztek vybití musejí.

Tak, říkáte si, autor je také protiva, máme toho už dost, ještě že je ta škarohlídková typologie u konce.

Ale to není konec. Je tu ještě jeden typ uživatele, ten nejhorší, kombinace několika předešlých kategorií u člověka duševně vyšinutého. Tu je ovšem každá rada drahá. Ti tišší (tedy neagresivní, žel vzácnější) uvádí pouze sloužící knihovnici a někdy i celé okolí do světa svých představ a paranoí, takže sama začne po nějaké době ztrácet smysl pro okolní realitu. Častěji služba neví, přejde-li takový také uživatel ve fyzický útok, nebude-li mu vyhověno, ba dokonce, i když mu vyhověno bude. V lepším případě přejde přes chodbu a bude si stěžovat paní ředitelce na všechny a na všechno, dá to do novin, řekne to panu primáři. Jistě, tento typ je asi jakýmkoli etickým kodexem uživatele nepoučitelný, ale vyskytuje se, obtěžuje informačního pracovníka, obtěžuje a zdržuje ostatní uživatele. Zde pak knihovníkovi jeho etický kodex nepomůže, musí využít svůj takt, šarm, intuici a zkušenost. To může být daleko větší dřina než vykutat informace zdánlivě nedostupné, nebo neexistující. I z tohoto pohledu je nutno se před pracovníky ve styku se čtenářem sklonit.

Výchova uměním a veřejné knihovny v proměnách času

Eva Křivá

U zrodu evropských veřejných knihoven stála ušlechtilá snaha pozvednout duchovní úroveň lidu a úsilí realizovat heslo Velké francouzské revoluce „Volnost, rovnost, bratrství“. Myšlenka výchovy jednotlivce působením umění nebyla novověká, její kořeny sahají hluboko do minulosti, k samým počátkům evropské civilizace.

Jednou ze základních hodnot antické kultury byla KALOKAGATHIA, soulad těla a duše, krásy a dobra. Staří Řekové předpokládali, že tohoto harmonického vztahu je možno dosáhnout výchovou a sebevýchovou. Krása a dobro, estetické a etické, byly rubem a lícem téže mince, tvořily jednotlivý princip antického ideálu. Ten byl křesťanskou filozofií transformován do podoby krásy jako dokonalé formy směřující k dobru a bezvýhradně platil po řadu století.

Nástup novověku, spojený s rozvojem vědeckého poznání, kontakty s odlišnými civilizacemi, pronikáním kultur jiných světadílů, pozvolna paralyzovaly výklad světa na teologické bázi. Biblické poselství začínalo větou: „Na počátku bylo slovo a slovo bylo od Boha“. Nevyslovené neexistuje. Teprve pojmenováním se konkretizuje podoba jevu. Na počátku moderny v roce 1883 byla Fridrichem Nietzsche v díle *Tak pravil Zarathustra*. vyslovena památná věta „Bůh je mrtev“. Smrtí Boha popřel německý filozof existenci tradičních křesťanských hodnot a vyslovil předpoklad, že budou nahrazeny novými, odlišnými hodnotami vytvořenými pouze vůlí člověka.

Postuláty moderny v umělecké oblasti definoval jako první estetik italského původu Benedetto Croce, jenž popsal krásu jako pouhou formální dokonalost výrazových prostředků, jako projev umělcovy intuice a imaginace, jako oblast, která s dobrem vůbec nesouvisí. (Eliminací dobra je de facto popřeno výchovné poslání umění.) Croceho názory se staly inspirací pro četné avantgardní směry, které hledaly nové, neotřelé způsoby uměleckého vyjádření. Avšak záměrná snaha o zachycení reality neobvyklou formou ve svém konečné podobě vyžadovala kultivované publikum i hluboké znalosti z oblasti literárněvědné, uměnovědné i estetické. Lze říci, že posledním uměleckým směrem srozumitelným všem vrstvám publika byl impresionismus. Poté dochází ke vzniku dvou diametrálně odlišných uměleckých proudů, k odlišnému směřování moderního avantgardního umění a umění určeného širokým masám.

Typickým literárním žánrem určeným široké veřejnosti byla detektivka. Postava hlavního hrdiny postupuje podle zákonitostí, na jejichž základech je vybudována moderní průmyslová společnost. Pomocí analýzy, dedukce, přísně logicky skloubených faktů odhaluje detektiv objektivní, vědecky podloženou pravdu.

Průvodním jevem vzniku moderní průmyslové společnosti byl proces demokratizace, který vrcholil na přelomu 19. a 20. století. Součástí tohoto hnutí byl i rozvoj veřejných knihoven vznikajících z iniciativy vzdělců, spolků, sdružení i obcí. Knihovny – vzhledem bouřlivým proměnám etických hodnot uměleckých děl poněkud paradoxně – usilovaly

o zvýšení kulturní i duchovní úrovně prostého lidu.

Tyto pohnutky stály i u zrodu Zákona o veřejných knihovnách obecních, který vešel v platnost pouhý rok po vzniku samostatného Československa. První knihovnický zákon nečerpal pouze z domácích tradic, ale vycházel z „free public library“ anglo-amerických a skandinávských demokratických ideálů jako protiváhy německých a rakouských vzorů, z jejichž vlivu se chtěla nově vytvořená československá společnost vymanit. Výchovně vzdělávací politika státu byla v knihovnickém zákoně nejen proklamována, ale prakticky realizována pomocí vládního nařízení, které doporučovalo doplňovat knižní fondy umělecky hodnotnou literaturou, a naopak, zakazovalo literaturu pornografickou a díla podryvající národnostní cítění i existenci Československého státu.

Bohužel, již od 30. let je mladá republika sevřena mezi dvěma totalitními ideologiemi. V Německu je umění zneužíváno k šíření myšlenek nacismu a podněcování rasové nenávisti, v Sovětském Svazu je nástrojem převýchovy v prototyp člověka, který je obětí kolektivní zvěle. V roce 1939 Československo, usilující o realizaci plnohodnotných demokratických principů, zaniká.

Iluze, které vkládal český a slovenský národ do osvobození republiky od německého nacismu, se nenaplnily. Československo se stává součástí totalitního politického systému, veřejné knihovny jsou pouhým soukolím cílevědomé manipulace veřejným míněním. S jistou výjimkou let šedesátých jsou umělecká díla posuzována a hodnocena především z hlediska ideologické přesvědčivosti. Politicko-výchovný aspekt je legislativně zakotven i v Zákoně o jednotné soustavě knihoven z roku 1959. Doplnování knihovních fondů se odvíjí od státem řízené nakladatelské politiky. Navíc je usměrňováno předem vytypovanými tituly angažovaných literárních děl a naopak, literatura, která neslouží dobové propagandě je jako nevhodná vyřazována.

V západoevropských zemích, mimo období 2. světové války, nebyl vývoj umění přerušeno. Dále vznikají nové moderní umělecké směry a pro běžné publikum pokračuje umění srozumitelné širokým masám. Zatímco v Československu 70. let sílí represivní normalizační opatření a uskutečňuje se doktrína reálného socialismu, dochází v západním světě k výrazné změně. V rámci literární tvorby vzniká nový umělecký směr – postmodernismus. Za jeho tvůrce jsou pokládáni Jacques Derrida, Michel Foucault a Richard Rorty, kteří z teorie struktury textů a mnohoznačnosti výkladu jejich významů odvodili, že neexistuje žádná univerzální pravda, nýbrž jen nekonečné množství pravd subjektivních, které jsou závislé na společenství, do kterého patříme. Postmoderní chápání světa je útok na realismus ve jménu rozumu. Umělecká díla tohoto nového směru se vyznačují odlišnými rovinami. Dějová složka je prvoplánově určena nenáročným konzumentům, kultivovanému publiku se nabízejí další vrstvy, kaleidoskopicky složené z textů, myšlenek, citátů, čerpajících z odkazu evropské vzdělanosti. Vzhledem k preferenci subjektivního výkladu textu dochází při hodnocení kvality uměleckého díla k rozostření hranice mezi krásou a ošklivostí, mezi velkým a pokleslým uměním.

Charakteristickými literárními žánry postmoderní informační společnosti jsou špionážní román, sci-fi a fantasy literatura, které neobsahují nadčasové, všeobecně platné pravdy. Subjektivní svět hrdinů se výrazně liší od vnějšího světa, jehož skutečná podoba je pro aktéry nepoznatelná. Paralelní existence dvou světů udržuje čtenáře v trvalém stavu nejistoty. Na otázku, jaká je pravá tvář skutečnosti a jaké síly ji ovlivňují, čtenář zpravidla nenachází odpověď.

Postmoderní pohled na svět velmi rychle pronikl z umělecké oblasti do společenských věd i filozofie. Proto byl v roce 1979 francouzský filozof Jean-Francois Lyotard požádán, aby formuloval základní postuláty nového pohledu na nejrozvinutější společnosti. V díle

nazvaném *Postmoderní situace* byl popřen jednotný světový názor osvícenství a ztratil svoji platnost. Postmoderní éra v Lyotardově pojetí znamená konec univerzálního světa směřujícího k lepším zítřkům, konec ideálů, konec principů a konec hodnot moderny. Osvícenská idea o cestě k blahu lidstva byla roztříštěna do řady subjektivních názorů, poznání bylo nahrazeno výkladem. Objektivní svět definovaný logickým řádem byl nahrazen nespočetným množstvím pluralitních výkladů, které nelze spojit v jediný celek. Lyotard očekával, že postmoderní doba nebude pouhým předáváním poznatků, ale především příležitostí pro velké objevy. Mnozí intelektuálové se však domnívají, že zdrojem postmoderního pohledu na svět je podvědomý strach, úzkost a obavy z totalitních politických systémů a jejich nelidských důsledků, jakými byly koncentrační tábory nacistického Německa nebo gulagy Stalinova Ruska.

Po politických změnách v roce 1989 vstoupily české veřejné knihovny do západního světa nedostatečně připraveny na mnohoznačnost, subjektivitu, pluralitu poznatků. Snad tato skutečnost byla příčinou, že se veřejnost dočkala nové knihovnické legislativy až v roce 2002, kdy vešel v platnost Zákon o knihovnách a podmínkách provozování knihovnických a informačních služeb.

Z obsahové náplně definovaných služeb je patrný důraz na pragmatické, instrumentální a utilitární poslání veřejných knihoven. V souladu s postmoderním popřením univerzálních hodnot neobsahuje zákon žádná doporučení limitující charakter knihovních fondů, což v konečných důsledcích vede k preferenci literárních děl, která slouží pouze k relaxační a únikové funkci četby.

Zatím co v počátcích přijala intelektuální elita postmoderní trendy téměř bezvýhradně, v uplynulém desetiletí začaly sílit kritické hlasy jak ve Spojených státech amerických, tak v Evropě.

Za všechny můžeme citovat z díla Denise McQuaila Úvod do teorie masové komunikace: „... žijeme v čase, kdy neplatí pevná víra či přesvědčení ani žádná daná pravidla. Je to doba uvolnění, hédonizmu, individualizmu, života v přítomnosti (zvláště pokud neexistuje žádná vize budoucnosti, pro kterou by stálo za to strádat a obětovat se.) ... Mezi jiným například zcela mizí jakékoliv východisko k rozlišování „vyšší“ a „masové“ kultury neboli k vyvozování použitelných etických rozdílů mezi kulturními obsahy. Není obtížné vyvodit z takové situace politické a mravní důsledky. Všeobecný trend směřuje k apolitičnosti a absenci mravních kritérií. Politický vývoj již nemá žádné pevné cíle, snad jedině vytvářet stále více zábavy, pro stále více lidí.“

Toto vědomí ještě více zesílilo po teroristických útocích 11. září 2001, které jsou dokonce někdy označovány za konec postmoderny. Největší nebezpečí je spatřováno v tom, že postmoderní sekularizovaný svět postrádá stmelující ideje, jež by dokázaly vytvořit protiváhu zfanatizovaným davům třetího světa, ochotným obětovat pro svou víru to jediné co mají – své životy.

A nám knihovníkům, stejně jako ostatní kulturní veřejnosti západního světa, asi nezbývá, než povzdechnout slovy filozofa Martina Heideggera :

„Není již nic z bohů, kteří zmizeli a nejsou ještě bohové, kteří by mohli přijít. Během tohoto čekání básníci bloudí. ... Co při tom dělat a říkat?“

Použitá literatura:

CEJPEK, J. a HLAVÁČEK, I. a KNEIDL, P. Dějiny knihoven a knihovnictví. Praha : Karolinum, 1995.

GRENZ, S. J. Úvod do postmodernismu. Praha : Návrat domů, 1997.

GILBERTOVÁ, H. E. a KHUN, H. Dějiny estetiky. Praha : SNKLU, 1965.

MATUŠÍK, M. B. Náboženství bez náboženství. Literární noviny, 2004, č. 52-53.
McQUAIL, D. Úvod do teorie masové komunikace. Praha : Portál, 2002.
MORPURGO-TAGLIABUE, G. Současná estetika. Praha : Odeon, 1985.
NIETZSCHE, F. Tak pravil Zarathustra. Praha : Odeon, 1967.
NEUDORFLOVÁ, M. L. Postmodernismus, mýty a širší souvislosti. Literární noviny, 2004, č.14.
STARÝ, R. Velký malý příběh. Literární noviny, 1994, č.10.
Knihovní zákon č. 257/2001 Sb., o knihovnách a podmínkách provozování knihovnických a informačních služeb.

Nad formativními záměry školních literárních textů

Lenka Müllerová

Školní soubory literárních textů (zde čítanky) jsou mnohdy nejčtenějšími knihami dětskou populací. Jsou žánrově různorodé, pro dětské čtenáře atraktivní (doba omezujících ideologických měřítek je již minulostí), jsou dostatečně textově početné, takže uspokojí jak didaktický záměr učitele, tak i individuální čtenářský zájem žáka. Zároveň všechny vybrané texty mají i nespornou uměleckou hodnotu.

Jaká kritéria by měla čítanková ukázka splňovat, řeší odborná didaktická literatura již desetiletí(1). Lze říci, že je hledána rovnováha mezi literární výchovou a literárním vzděláním.

Čítanka by měla výběrem textů či případně úryvků z nich, jejich uspořádáním, doprovodnými metatexty, obrazovým materiálem, ilustracemi i grafickou úpravou pomáhat hledat odpovědi na životní otázky a problémy, měla by přispívat k vytváření estetických norem čtenáře, obohacovat psychický vývoj jedince a rozvíjet jeho poznávací procesy. Čítanky by však také měly – a to především – pěstovat cit pro estetično a pro uvědomování si hranice mezi uměleckým textem a jeho pokleslými formami. Ideálem je tedy jednota pedagogické a estetické komunikace. Zároveň by ukázky měly splňovat požadavek reprezentativnosti literárních, stylistických i jazykových konvencí ve vztahu k celku textu a k ostatním dílům autora i ve vztahu k literárnímu kontextu. Měly by však být i dostatečně zajímavé, a tím i motivující k další četbě (knihy, autora, podobných témat apod.). (2)

Mezi kritérii, jež jsou přítomna při výběru a tváření čítankových textů, patří i kritérium formativních záměrů, které sleduje, zda texty svými potenciálními obsahy působí na citovou složku osobnosti žáka a na jeho mravní postoje a aby učitel mohl tyto významy využít ve výchově rodinné, vlastenecké, občanské, ekologické a mravní. (3) Problém hodnoty by měl být textem nastolen, ne však vyřešen. Tento příspěvek analyzuje čtyři nejpoužívanější čítanky určené pro 8. ročník základních a občanských škol či příslušný ročník víceletého gymnázia (Alter, Fortuna, Fragment, Jinan) z pohledu přítomnosti hodnot v jednotlivých textech. (4)

Pojem hodnota však nabízí několik možných přístupů. Hodnota ve filozofickém pojetí (5) je založena na vztahu mezi člověkem a jevy, věcmi a skutečnostmi. Hodnota není vlastností jevů nebo statků, nýbrž výsledkem vztahování se, je vyjádřením míry významu jakéhokoliv objektu pro člověka. Hodnota se tedy jeví jako moment emocionálního zaujetí stanoviska (postoje) subjektu, který vede k hierarchizaci hodnotových představ člověka a je výsledkem interpretace při vnímání světa, který je vyhodnocován jako dobrý a zlý, krásný a ošklivý, posvátná nebo profánní, užitečný nebo neužitečný, životu prospívající nebo škodící. (6)

Hodnota v sociálně psychologickém pojetí je subjektivní ocenění nebo míra důležitosti, kterou jedinec přisuzuje určitým věcem, jevům, symbolům, jiným lidem apod. V oblasti axiologického myšlení lze rozlišit hodnoty subjektivní (projekty lidských potřeb) a objektivní (vlastnosti předmětného světa), individuální (vznikající z individuálního osvojování světa a osobních prožitků a zkušeností) a skupinové i všelidské (související s konkrétní společensko-historickou situací). Určité hodnoty mají trvalou, „absolutní“ platnost, jiné jsou proměnlivé a mají krátkodobé trvání. Z pedagogického hlediska jsou důležité hodnotové systémy mládeže,

kteře představují hierarchicky uspořádaný seznam hodnot, který odráží reálné pořadí hodnot sdílených určitou skupinou populace v určitém období. (7)

Z literárně estetického pohledu vnímá Mukařovského pojetí hodnoty (8) otázku hodnoty jako neoddělitelnou souvislost s estetickou funkcí. Hodnota v podstatě závisí na funkci, neboť je vykládána jako důsledek estetické funkce, pak je tedy jednou z forem hodnoty užité. Podstatou této funkce je proces oslabování věcného vztahu jako předpoklad aktualizace potenciálních vztahů hodnotových. Obsah estetické funkce a hodnoty pak tvoří svébytná organizace mimoestetických, životních hodnot. Umělecké dílo je tak chápáno jako soubor mimoestetických hodnot. (9) Toto pojetí estetické hodnoty jako souhrnu hodnot mimoestetických lze aplikovat jako východisko i pro hodnocení specificky (účelově) vyselektovaných textů ve školním prostředí. (10)

Vztah vnímatele k uměleckému dílu je v současné době chápán jako vztah komunikativní (recepce díla – apercepce, interpretace, aplikace). Pokud tedy čtenář přistupuje k uměleckému literárnímu dílu jako k prostému řečovému projevu, který plní funkci informativní, apelativní či emocionálně expresivní, pak samozřejmě se mívá smyslem uměleckého sdělení, uniká mu jeho specifická. To znamená, že umělec o hodnotách tvořících náplň jeho sdělení výslovně nemluví, nepojednává o nich (jako to činí třeba filozof), nýbrž je přítomně znázorňuje, názorně zpřítomňuje ve funkčních kvalitách výtvaru. Umělecké dílo jako prostředník specifického sdělení nabývá povahy znakové, materiální složku tvoří artefakt, významovou pak imaginární estetický objekt.

Zvláště důležitou fází interpretace literárního textu je aplikace, tj. začlenění díla do kontextu, a to jak literárního, tak i životního. Čtenář zapojuje text do své osobní situace, do svého personálního hodnotového systému. Texty v čítankách jsou selektovány tak, aby poskytovaly specifickému vnímateli (specifická dítěte po stránce biologické, psychologické, čtenářské i zkušenostní) co nejucelenější a nejrozmantější průřez literární tvorbou, a to jak z pohledu literárního (literární druhy, žánry, formy, autorské), tak i po stránce hodnotové.

Čtenářský rozvoj dítěte determinují zásadní vývojové trendy a proměny jeho psychiky. (11) Úroveň dětských čtenářů se však individuálně značně diferencuje a vůbec se nemusí shodovat s jejich věkem biologickým. Ve vývoji dětského čtenářství můžeme zřetelně rozlišit vyhraněnější stadium mladšího a staršího školního věku, jimž zhruba odpovídá věkové období prepubescence (děti sedmi až jedenáctileté) a pubescence (děti dvanácti až patnáctileté). Mezi jednotlivými vývojovými etapami dětského čtenářství nelze vést ostrou hranici, jejich přechod je pozvolný a projevuje se spíše jako stále výraznější tendence s nesčetnými přesahy do vyššího i nižšího stadia čtenářského vývoje. (12)

Sledovaným materiálem jsou tedy čítanky pro 8. ročník, a to právě pro střet biologické, sociální a literárně recepční změny vnímatele díla. Bohatost a různorodost jednotlivých složek nabízí nalézt řadu hodnotových a postojových aspektů a tendencí či jen dílčích jevů, jež se navzájem doplňují a kříží. Příspěvek se tedy soustředí pouze na dominantní hodnotové okruhy (13) a případnou komparaci s výsledky zkoumání hodnotových preferencí v čítankách pro primární školu J. Zítkové (14) a předchozí analýzou čítanek pro 7. ročník. (15)

Výrazně nejzastoupenější oblastí je kategorie duchovní, konkrétně morální hodnoty a člověk – hrdina. V tom se sledované soubory textů zásadně odlišují od čítanek pro primární školu, kde nejčastěji zastoupenými hodnotovými oblastmi byly příroda, život a vztah k přírodě, i čítankami pro 7. ročník, v nichž oblast příroda – život byla mnohem dominantnější. Především jsou přítomny morální hodnoty, a to převážně ty pozitivní (dobro, trpělivost, poctivá práce, smysl pro povinnost, odvaha, užitečnost a obětavost pro druhé, přátelství, tolerance, skromnost), které se projektují do nejrůznějších vyjádření žánrově i tematicky různorodých (z žánrů např. do poezie, povídky či balady). Některé z čítanek

jsou dokonce takto explicitně strukturovány (Např. V povídkách poznáváme život – Fortuna, Příběhy psané životem – Fragment či Vesele i vážně o tom, jak jde život – Jinan), v jiných nalezneme konkrétní životní osudy významných osobností naší historie (Karel IV. – Fortuna, Jinan, B. Smetana, A. Dvořák, V. Havel – Jinan, J. Hus – Fragment apod.). Podobně (dokonce důsledněji), jako v čítankách pro 7. ročník je opouštěna elementární rovina pohledu typická pro předchozí čtenářský stupeň a pozornost recipientů je upřena, plně v souladu se socializací pubescentů, na závažnější hodnotová pojmenování jevů.

Podobně dominantně jsou zobrazovány další výše dosud nejmenované pozitivní hodnoty – láska (partnerská, mateřská i rodičovská a mezilidské vztahy vůbec) a odvaha či statečnost (v hodnotové rovině člověk – hrdina). Podobně jako předchozí oblasti jsou přítomny v textech tematicky sdružených (např. Fortuna – Čteme o jiných zemích, lidech a záhadách, Fragment – Hrdinové dávných dob, Pro tebe, má lásko apod.). Žánrově je tato oblast nejčastěji zachycena v poezii a dramatu (láska) a v cestopisných povídkách, mýtech, eposech a legendách (statečnost, odvaha). Význam uvedených hodnot je charakterizován přesahem do dalších hodnotových okruhů (např. vztah k rodné krajině, vztah k přírodě a zvířatům) či participací dalších kritérií čítanek (poznávací charakter cestopisů či historických období apod.). Oblast člověk – hrdina zprostředkovává často rovněž pohledy do náboženství a počátku existence lidstva, reflektuje otázku moci v historii společnosti i průhledy do odlišných kultur (zvláště Fragment a Fortuna).

Významnou úlohu zastávají i zobrazované negativní morální hodnoty , jako je např. zlo, chamtivost, zrada, podvod, hloupost, chamelovství (16), ošklivost, hřích, vychloubání se, které jsou nejčastěji vyjádřeny v povídkách, dramatu a poezii s minimální přítomností antropomorfizovaných zvířecích postav, jako je tomu často v čítankách při primární škole.

Zcela nově a zatím ojediněle- se v textech (především Alter) objevuje problematika smrti a pomíjivosti lidského života.

Dříve dominantní hodnotová oblast přírody kvantitativně výrazně ustoupila ve srovnání s dřívějším pojetím čítanek (byla nahrazena právě výše uvedou oblastí zobrazení lidského já a hledání orientace ve světě lidí), a to především v rovině člověk – zvíře a člověk – ekologie (přítomnost textů pouze v čítankách Fragment a Jinan). Obraz přírody zůstal sice dominantním vyjádřením, často se však stává pozadím pro vyjádření výše uvedených hodnot vztahových (láska partnerská , mateřská či rodičovská) a pozitivních vlastností (především statečnost, pokora a přátelství). Specifickou skupinou je zobrazení přírody ve vztahu k dětství, lásce k vlasti a domovu.

Právě vědomí národní příslušnosti mnohdy přesahuje do ostatních hodnotových oblastí . Nejčastěji je spojeno s texty o domově a krajině dětství, frekventovaně i s konkrétním obrazem např. jižních Čech či Prahy (Fragment), dále pak s cestopisy a vyprávěním o významných postavách české historie či ukázkami lidové slovesnosti.

Hodnotový okruh humor, vtíp je zastoupen ve všech čítankách. Vedle roviny jazykové a tematické se v některých čítankách vymezuje i kompozičně (samostatné oddíly např. v čítance Fragment – Zasmějte se, smáči apod.).

Další hodnoty – rozum, chytrost , vtíp, štěstí, všímavost ke světu, krása jsou součástí vyjádření výše uvedených dominantních hodnotových oblastí a jsou v různém spektru přítomny ve všech čítankách, ať už v primárním záměru autora, nebo jako sekundární kvalita textu, vyjadřující třeba jeden z možných přístupů k životu. Žánrově je tato oblast zastoupena podobně jako v čítankách pro 7. ročník kratšími epickými útvary.

Mezi jednotlivými čítankami lze zaznamenat různé hodnotové preference. Zatímco vydavatelství Alter a Fortuna se zaměřují především na zachycení člověka v celém jeho spektru, Fragment a Jinan zařazují texty i předchozí dominantní oblasti přírody. V rovině

kvantitativní je nejméně textově početný Jinan, po stránce kompoziční je odlišný Alter.

Hodnotová analýza čítanek poukázala na širší sledované kategorie přítomné ve školním textu, určeném pro žáky 8. ročníků či příslušných tříd víceletých gymnázií, který je doporučen pro práci obou subjektů školní literární komunikace. A právě vývojová úroveň dětského příjemce (psychosociální bytosti), jež má oproti předchozím recipientům sledovaných čítanek jiné čtenářské i životní zkušenosti, předurčuje zřetelný posun nalézáných hodnot ve školním literárním textu. Od konkrétních a elementárních, snadno aplikovatelných se vyjádření hodnot posouvá k obecnějšímu, myšlenkově náročnějšímu a tematicky závažnějšímu. Kvalitní identifikace čtenáře s textem a estetičnost textu je však stále zásadním požadavkem. Lze říci, že výběr školních literárních textů pro žáky tohoto věkového rozmezí umožňuje nejen kvalitní literární komunikaci, ale poskytuje i významný a přirozený prostor pro etickou výchovu ve škole.

O kritériích výběru čítankových textů pojednává příspěvek L.Lederbuchové. Viz Lederbuchová, L. *K čítankám na 2. stupni základní školy (se zaměřením na čítanky pro 6. ročník)*. Český jazyk a literatura. Roč. 54, (2003-2004), č. 1.
Bartůňková, J, Zeman, J. *Co a jak do čítanek (K otázce výběru a funkce čítankových ukázek)*. Český jazyk a literatura. Roč. 43, (1992-93), č. 5-6, s. 97.
Lederbuchová, L. *K čítankám na 2. stupni základní školy (se zaměřením na čítanky pro 6. ročník)*. Český jazyk a literatura. Roč. 54, (2003-2004), č. 1, s. 5.

Jedná se o tyto čítanky:

Horáčková, M a Reztuková, H. *Čítanka pro 8. ročník ZŠ a příslušné ročníky víceletých gymnázií*. Praha: Alter, 2000.

Čeňková, J. a Janáková, A. a Marinková H. *Čítanka pro 8. ročník základní školy*. Praha: Fortuna, 1998.

Hanzová, M. a Žáček, J. *Čítanka pro 8. ročník základní školy a tercie víceletého gymnázia*. Praha: Fragment, 1998.

Pokorná, H. a Synecká, Z. *Čítanka pro 8. ročník základní školy*. Úvaly: Jinan, 1996.
Dále jen Alter, Fortuna, Fragment a Jinan.

5) Etika je filozofická disciplína, jejímž předmětem jsou hodnotící soudy, které se týkají rozlišování dobrého a zlého. Jako součást tradiční filozofie usiluje poskytnout pravidla a normy lidského chování a jednání. Reflektuje tedy morálku, klade si otázky typu: „Co je dobré, jaký je smysl mého konání? Jak mám jednat? Co je ctnost? Co je spravedlnost? Proč mám jednat tak a tak?“ Obsahuje také řadu hypotéz o člověku a jeho povaze.

S etikou souvisí i problematika hodnoty jako výsledku rozličných způsobů interpretace světa. In: *Filosofický slovník*. Olomouc 1998, s. 68.

6) tamtéž, s. 171.

7) *Pedagogický slovník*. Praha 1995, s. 77.

8) Mukařovský, J. *Problémy estetické hodnoty*. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha, 1971, s. 27.

9) Kubínová, M. K Mukařovského pojetí uměleckého literárního díla. In: *Studie o Janu Mukařovském*. Praha, 1991, s. 61.

10) Rozhodující aktivita textu vyplývá z energetického rázu estetické funkce a z jejího účinku na „celý soubor významů, které může umělecké dílo sdělovat.“ Viz Jankovič, M. *Nesamozřejmost smyslu*. Praha: Československý spisovatel, Praha 1991, s. 62.

Energetický ráz této funkce se projevuje v ozvláštňování, neboli upoutávání pozornosti

samoúčelně na výrazovou i obsahovou stránku výpovědi, dále v integrování různých složek do záměrně uspořádaného celku a posléze vystupuje jako transcendence, kdy dostředivé působení otvírá cestu novému vztahu ke skutečnosti a naznačuje možný jednotící smysl literárního díla. Viz Poslední, P. *Dynamické struktury*. Čestínář. Roč. 13, (2002-2003), č. 3, s. 60.

11) Toman, J. *Dětské čtenářství a literární výchova*. Brno, 1999, s. 7.

12) Petr Macek člení adolescenci na ranou, střední a pozdní. Tomanovo pojetí pubescence se tedy kryje s první a druhou fází a je na rozdíl od Mackova úzce spjata se systémem školní docházky.

Pubescence (období recipientů sledovaných čítanek) se tedy časově částečně překrývá s druhou dekadou života, v níž jde především o přípravu na dospělé role. V časně adolescenci, v současnosti obvykle datované od deseti (jedenácti) do třinácti let, dominují pubertální změny. Projev prvních biologických a fyzických změn otvírá tedy průchod z dětství do adolescence. Typické je např. zvýšení zájmu o vrstevníky opačného pohlaví, jenž je posilován právě projeveným pohlavním pudem a výskytem sekundárních pohlavních znaků. Některé změny jsou determinovány především společenskými podmínkami a nejsou zapříčiněny biologickým dozráváním. V období střední adolescence je vlastní dospívání nejčastěji objektem úvah a hodnocení. V psychologickém slova smyslu je toto období hledání osobní identity, tj. vlastní jedinečnosti a autentičnosti. Viz Macek, P. *Adolescence*. Praha, 1999.

V kontrastu ke změnám v časně adolescenci, v níž není tak typická regulace vlastního chování, je střední adolescence charakterizována změnami, které si způsobují adolescenti sami. Proces socializace v adolescenci tedy představuje souhrn čtyř aspektů – hodnotově normativní složka je tvořena deklaracemi společnosti o vlastních hodnotách, normách a ideálech, složka mezilidsky vztahová obsahuje konkrétní interakce mezi lidmi, kooperativní činnosti se projektují v rezultativní složce systému a reflexe předchozích tří složek socializace samotným subjektem je složkou osobnostní. In: Haman, A. *Východiska a výhledy*. Praha, 2002, s. 59.

13) Pro komparaci převzata typologie J. Zítkové.

14) Zítková, J. *Hodnotové preference v čítankách pro primární školu*. Viz *Cesty současné literatury pro děti a mládež: tradice a inovace*. Brno, 2003.

15) Viz příspěvek na semináři *Etika, škola, učitelé a rozvojově preventivní programy na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové* dne 3. prosince 2004.

16) Zajímavé dimenze poskytuje komparace textů A.P. Čechova v čítance *Fortuny* a M. Macourka v čítance *Jinanu*.

Umelecký text v role objektu estetickej a subjektu etickej výchovy a poznania

Viera Žemberová

Prvoradou úlohou knižnice z hľadiska verejnosti je zodpovedať individuálne otázky jednotlivca, uspokojiť jeho individuálne informačné a kultúrne potreby. Objasniť čitateľovi veci nepoznané. Ved' v knižničných zbierkach človek nachádza ukrytú múdrosť generácií a materiál, ktorý ešte nepoznal a hľadá.

Renáta Havlíková¹

Všetko, čo súvisí s človekom a jeho životom v tom najširšom význame vzťahov a ich prepojení, súvisí s kvalitou poznania, pracovne ho označíme za výraz na syntézu o celku „vedenia“ a s informáciami, ktoré s tým istým zámerom budeme považovať za aktuálne, no iba parciálne, dopĺňané, prehlbované, zanikajúce časti z pripomenutej syntézy, pretože nami exponované poznanie vzniká ako následok reálnej komunikácie človeka s jeho dobou, spoločnosťou a jej kultúrou v čase a priestore predovšetkým jeho života a ním vykonávanej činnosti vo vymedzenom sociálnom spoločenstve (profesia, sociálna a veková skupina atď.).

Knižnica a kniha, alebo kniha a knižnica vznikli ako nástroj a prostriedok, ktorým sa človek identifikoval so sebou samým, čím vyjadroval príčiny, pomenoval následky a uvádzal do spoločenskej aj kultúrnej praxe hodnoty svojho jestvovania. S knihou a knižnicou je úzko spätý jazyk, teda aj „mágia“ slova. Akosi práve od nej, od mágie slova, očakávame vo vzťahu k umeleckej literatúre to, aby dokázala presvedčivo vytvoriť a naplniť také (poznávacie, kultúrne) obsahy, ktoré sú v konkrétnom texte uložené do sémantiky nesenej slovami múdrosť, pravda, spravodlivosť, krása, zážitok, skutočnosť a do ďalších, nimi motivovaných.

Azda vznikne účelové zjednodušenie pre naznačené prepojenia javov umenia, knihy, knižnice a spoločnosti, ale výraz a funkcia slova v textovom celku znamenajú aj príležitosť pre (istý) typ umenia, pre tomu zodpovedajúce estetické, filozofujúce, etické postupy rozpracované do druhej či žánrovej, ale aj „synkretickej komunikačnej“ možnosti medzi umeleckou literatúrou a inými typmi umenia, ale súčasne aj ako podnetnú výzvu pre umenovedu a literárnu vedu. Skutočnosť, že knižnica a kniha dovoľujú „dohovoriť sa“ jednotlivcovi alebo viacerým individualitám s kultúrnou minulosťou či budúcnosťou v čase, ktorý „nepoznajú“, ale ho za pomoci (archívny, umelecký) dokumentu, vedy a jej vedenia v súčinnosti s individuálnym darom tvorivosti umelca i vedca podnecujú a udržiavajú, potom vzniká, a týmto činom sa formuje aj (monohovýznamovo pochopený) špecifický komunikačný priestor pre spoločnosť, kultúru, vedu, ale aj pre autora, čitateľa a knihu.

Knihy a knižnice majú svoje skúsenosti s dejinným človekom a jeho rozhodnutiami, ale nech ich osudy boli už žičlivé či ničivé voči nim samým, vždy sa s nimi spájalo želanie spoločnosti, aby uchovávali a sprístupňovali pamäť, poznanie, kultúru, „ducha“ doby a zastupovali kultúru v jej členitosti a celostnosti. V takých to súvislostiach sa do vzťahu kniha a knižnica prirodzene dostávajú aj ich ďalšie „mocnosti“, tými sú tradícia, trvanie, duchovné bohatstvo, talent, jazyk, národ, jednotlivec, a to všetko v pohyboch (plynúceho) času a (premenlivého) priestoru.

Jestvujú rozličné knižnice: sú také, ktoré sa stali miestom pre umelecké texty, no a ony majú svoj nevyhnutným protipólom, ním sú „knižnice“ pre vedcov, literárnych vedcov. To v nich sa uchováva „pozabudnutá“ časť života konkrétneho autora či umeleckého textu. Bez

tohto jedinečného typu knižnice - literárneho archívu - by „univerzálny“ život umenia, teda aj umeleckej literatúry nebol celistvý.

II.Svät literatúry je univerzum, v němž nelze dělat testy, abychom určili, zda má čtenář smysl pro realitu nebo je obětí svých halucinací. Čtení literárních děl nás nutí k věrnosti a respektování ve svobodě interpretace.

Umbeto Eco²

Autor s výrazne filozofujúcimi zámermi smeruje k otázkam z univerza človeka, k jeho podstatám ohraničeným časom a priestorom jeho jestvovania. Autor skeptik na tento zámer „využije“ body tradične zvýšenej citlivosti v mravnom a sociálnom vedomí spoločnosti, čím – v našom prípade – bude rodina so svetom detí a ich rodičov. Spojenectvo rodiča a dieťaťa patrí k „chráneným“ zónam citového a mravného kliše v umení, čomu možno rozumieť i tak, že ide o schému v role mýtu aj drámy, ale ide aj o priestor, v ktorom sa v umeleckej literatúre pohybujeme výklad tohto najužšieho spoločenského vzťahu od pragmatického didaktizmu (Rehor Uram-Podtatranský), cez ilustovaný mravný, citový a estetický návod (Ľudmila Podjavorinská, Jozef Čiger-Hronský) a pôvab hry so slovom, významom, situáciou (Ľubomír Feldek, Daniel Hevier, Ján Uličiansky, Dušan Dušek) až po absurditu (všetko naopak, Dušan Taragel) vzájomnej „manipulácie“ vzťahu v konštantnej role, hoci látka, téma, problém zostávajú v genologickom výraze (rozprávka, próza, dráma s dominanciou detskej postavy) kanonicky ukotvené v jasnom vzťahu rodiča a jeho dieťa, vychovávajúci a vychovávaný, objekt záujmu a subjekt záujmu.

Zámer sledovať možnosti umeleckého textu v role objektu estetickej a subjektu etickej výchovy a poznania znamená odlišovať, no nie oddeľovať na počiatku jednotlivý jav a potom ním podnecované vzťahy, aké navodia zážitkovosť a noetika textu v individuálnych alebo riadených recepčných operáciách vykonávaných čitateľom pri kontakte s knihou a autorským textom. No zámer hľadať sémantické „dotyky“ a kompozičné „spojenia“ medzi zážitkovosťou a noetikou umeleckého textu, navyše pre mladého čitateľa, znamená súčasne vytvárať „pôdorysné“ miesto pre estetické línie textu v ich horizontálnom účinkovaní na vnem a emotívnu reakcia (okamih spontánneho prejavu kontaktu), ale aj filozofické, mravné, psychologické a sociologické napojenie javu aj slova a ich viacnásobné významy v neliterárnom prostredí, teda mať danosť vyzvať čitateľa na domýšľanie vertikálneho dosahy získaného z „nového“ poznania a nasmerovať dotyky čitateľa s textom na zvnútenie či prehĺbenie už jestvujúceho vedenia (okamih ozveny) v subjekte (štruktúrovaného typu) detského čitateľovi.

Práca s umeleckým textom v spoločnosti detského a mladého čitateľa predpokladá, že sa s textom pracuje na hodine literárnej výchovy, ale i to, že sa konkrétny text stal objektom osobného výberu, prejavom záujmu mladého čitateľa. Ak uvažujeme o prvej situácii, premýšľame o spojení detského čitateľa s textom, ktorý pre neho vybrali iní (učebné osnovy, pedagóg, rodičia atď.), myslíme na formy, ktoré využívajú „riadenú prácu s umeleckým textom, odvolávame sa na čítanku, „odporúčané“ čítanie, literárny seminár, literárnu besedu či literárny rozhovor v konkrétnom ročníku a konkrétnom type vzdelávacej inštitúcie. Vtedy, keď si umelecký text na čítanie vyberá sám detský čitateľ, nazdávame sa, že vstupujeme do vyššieho stupňa systému literárneho vzdelania, ktoré si detský čitateľ riadi v kooperácii s literárnou výchovou (tam získava od pedagóga, pripusťme aj od spolužiakov, z médií informácie o situácii v literatúre, literárnom živote, literárnej „móde,“ o „aktuálnych“ i tradičných hodnotách, ktoré čitateľ prirodzene vyhľadáva atď.) Názorným a reklamne využitým príkladom za všetky by malo byť uvedenie do predaja piateho zväzku Harryho Pottera na „celom“ svete v ten istý deň a hodinu, navyše aj v prekladových variantoch.

Spolupráca s detským čitateľom (škola, knižnica, autorský krúžok, literárna výchova a jej formy atď.) pri rozvoji jeho čitateľských zručností (návyk čítať, technika čítania, kvalita čítania) a čitateľských návykov (zážitkové čítanie, komunikácia umeleckým textom, čítanie ako priestor profilovania a kultivovania sa osobnosti čitateľa, prognózovanie jeho talentovej a profesijnej budúcnosti) si žiada, aby záujem detského čitateľa o čítanie sprevádzali aj ostatné spoločenské, kultúrne a vedecké súčasti, ktorými sa on ako subjekt kultúry a kultúrnosti vyhraňuje, ale ony ho takmer paralelne s jeho záujmom dokážu objektívne poznávať, jeho vyhraňovanie sa v jeho najužšej sociéte (rodina, trieda) odlišovať o normy v rámci jeho vývinovej vzorky (talent, kultivovaný záujem, podnecovaný návyk, ale aj záujem). V tejto súvislosti vstupujú do rozvoja čítania a čitateľského vyhraňovania sa viaceré činitele, spomedzi nich nemožno obísť (metódu) vyhľadávanie, rozhovor, diferencovanie, interpretovanie, komparovanie, napodobovanie iného textu a tvorbu (svojho) umeleckého textu. Voči týmto nenáhodným operáciám s detským čitateľom a jeho záujmom o čítanie umeleckého textu a o „svet“ umeleckého textu treba postaviť v rovnovážnej pozícii zážitok z textu (už nielen z jeho kvalitného čítania) a mravnú i estetickú sémantiku odvíjanú z umeleckého textu. Práve tento úkon je individuálny a individualizovaný, čomu napomáha, ba viac, riadi ho, kvalita a stupeň (riadené „individuálneho“ literárneho vzdelania) rozvoja mladého čitateľa.

Pravdepodobne rešpektovaným prejavom kvality mladého čitateľa by mohol byť výber titulov, akými zaplňa svoje literárne poznanie, ale ešte väčšmi jeho schopnosť prejavíť emotívny, mravný a poznávací zážitok odvodený z čítania umeleckého textu. Na túto tézu by sme sa spoliehali už aj preto, lebo detský čitateľ sekundárne o kvalite svojho čitateľského zážitku z umeleckého textu vypovedá aj nepriamo: tým, ako sa vyrovnáva, vyjadruje a odlišuje či rozlišuje „priestor“ literárnej a neliterárnej skutočnosti. Do tohto rozpätia zahrňame predovšetkým fantáziu dieťaťa, jeho prirodzenú vývinovú predispozíciu na organizovanie vlastnej skutočnosti (výmysel – lož, skutočnosť – modifikovaná skutočnosť atď.) v tých verbálnych i neverbálnych textoch, ktorými sa presadzuje vo svojej spoločnosti (rodina, trieda, priatelia – autorská tvorba).

Zážitkovosť umeleckého textu je reálna, a predsa i jeho „tajomná“ (autorsky individuálna) súčasť stratégie textu. Nazdávame sa, že je v diferencovanej kvalite a s odlišným dosahom i jeho prejavmi, súčasťou akéhokoľvek kontaktu medzi čitateľom a textom, tu vlastne vzniká objektívne zmysel literárnej výchovy, komunikácie s umeleckým textom (prerozprávanie, napodobovanie, interpretovanie, dramatizovanie, reprodukcia a iné) a umeleckým textom (estetický zážitok, mravné poznanie). Keď sa autor zaujíma o svojho čitateľa, teda o jeho svet, o ktorom v skutočnosti môže iba predpokladať, ako je prostý alebo zložitý, vytvára textom a v texte také „podmienky“ na dialóg s ním, pri ktorom obojsmerne oslovuje a očakáva „odpovede“ od svojho čitateľa na tie „podnety“, ktoré boli do textu a priori zakomponované. Medzi autorov so stratégiou dialógu medzi textom a jeho tvorcom sa včleňuje aj Dana Podracká (1954), ktorá svojou pôvodnou odbornou prípravou prekračuje, ako to spravidla býva zvykom medzi spisovateľmi, priame filologické vyhranenie. Dospelých čitateľov oslovuje zbierkami poézie, pre detských čitateľov si ponecháva spravidla krátke žánre, ktoré oscilujú medzi autorskou rozprávkou a poviedkou. Z tvorby D. Podrackej pre detského a mladého čitateľa treba vopred vylúčiť náhodu a očakávať také texty, ktoré budujú svoju stratégiu na kultivovaní zážitkovosti ako na súbore prejavov humanizovaného subjektu a zodpovedajú skutočnostiam detského a mládežníckeho „veku“.

Spoločenská tonalita Podrackej textov, ktoré si hľadajú „malých“ čitateľov, je prekvapujúco vážna, nie extrémna, skôr ide o problémy, ktorým sa čítanie pre malých bráni(lo). Tematizuje rodinu a rodičov, ktorým neostal čas, láska, cit na svoje dieťa a túžba po

jeho spoločnosti sa odkladá do budúcnosti (Nezabudni na vílu, 1991). Senzuálne organizované príbehy o detskej osamelosti nenašli svoj pandant v zlobe a vzbure proti rodine, skôr v detskom porozumení pre dospelých, ale nie v ich rezignácii. Preto medzi pointami malých trápení malých človečikov sa nájdu i tieto: vedieť prijať realitu o svojom rodičovi (pijanstvo), vedieť sa rozhodnúť, vedieť sa priznať ku klamstvu, poznať a uvedomiť si, že samota nie je dobrá a nie je ani riešením starostí, aké majú deti s dospelými. Svet dospelých je chladný a necitlivý, ba sú medzi nimi i takí, čo hovoria svojim malým partnerom, že „Ľudia sú zlí. Ved' ťa to učím už od malička. Musíš byť stále sama“.

Príbehy Dany Podrackej sú všestranne poučené, samy učia, ale nie sú manipulačné, skôr svojou senzibilitou a subtilnosťou „stojá“ na strane detí a naznačujú, že v trpezlivosti a porozumení je jediná cesta, ktorou sa dá preklenúť všetko zlo i zlé, čo ich aj v detskom veku stretáva. K mravnej línii - porozumenie, múdrosť, vytrvalosť, trpezlivosť, nesebeckosť sa pridružuje emotívne kultivovanie obrazu a štýlu autorkiných príbehov: zlému človeku „z úst vyrastie jedovatý kvet,“ dážd' „je vytrvalý a hustý,“ ale aj „pergamenovomodrý,“ potom akosi prirodzene „Vonku bolo krásne. Daždivo“.

Aj rozprávačka kultivovaných príbehov, Dana Podracká, presvedča svojho čitateľa: „Ale v rozprávke sa všetko dá,“ čo pre ňu znamená i to, že sa do lexiky jej príbehov dostávajú aj pozabudnuté, príznakové slová: čľapkať, džavotať popri hovorom „meluzína treskla do zábradlia,“ ale i to, že sa do iných, teda rozprávkových svetov vstupuje pohybom kľučky do výklenku, tam totiž žije Hudba v podobe huslí a výťahom, čo patrí vodnej kráľovnej sa možno zoznámiť s jej dcérami pod vodopádom. A ten zas oddeľuje svet ľudí od krajiny rozprávkových bytostí.

Deti, tie ľudské i tie rozprávkové, túžia po tom, aby k niekomu patrili: dievčatko, čo má prítulnú líšku, chce radšej priateľku, chlapča, čo má narodeniny, zahasí na torte sviečky, keď sa rodičia nevidia, potom sa nebudú hádať, smutný detský hrdina lieči rozprávaním a čítaním osobných listov nielen svoj smútok, ale i chorý kvet atď. V tomto momente treba s pokorou oceniť autorkin verbálny a obrazný spôsob ako sa dá presvedčivo organizovať svet spolupatričnosti a vzájomnej závislosti na podloží príkladov s výrazne emotívnym a mravným pointovaním.

Zážitok, zážitkové a zážitkovosť ako substancia estetického, mravného, emotívneho a poznávacieho vzniká v Podrackej príbehoch pre mladých čitateľov nenásilne a nenáhodne. Emocionalitu ako základňu na rozprávanie veľkých trápení malých protagonistov sprevádza optimizmus napojený na humanizmus, ale nie ľahkovážnosť. Podrackej protagonisti sú deťmi svojim vekom, ale ich vnútorný svet je vyhranený, prirodzene žičlivý a láskavý, čo autorka vyjadruje i literárnou onomastikou (Adadinka, Etelka, Vančíková, slečna Felícia, kráľovná kvetov Bachura, Aurel, Daniela, rodina Kopčekovcov, ale aj Čierna pani, Čierny Peter atď.).

Inou príležitosťou sú sémantizované „situácie,“ ktoré sa odvíjajú od ovečky Tam a ovečky Späť, od pevnosti Ne. Svet príbehov, ktorý ponúka Dana Podracká, si zážitkovosť organizuje ako nevtieravú zmyslovú, citovú a mravnú mozaiku, do ktorej vstupujú detaily z textu a možno ich v teórii textu spojiť tým, že sa navodí a rieši problémová či konfliktná situácia, modeluje sa prvok (ne)lahody ako priamy nástroj estetického zážitku, rytmizuje sa estetický kontrast, rešpektuje sa estetická miera pre problém a jeho výraz, proporčne sa otvára i uzatvára estetická štruktúra časti i celku textu, napokon - ide o rozvoj mladého čitateľa - vedome sa aktualizujú a sfunkčujú v sujete i konflikte textu významy termínov spravodlivosť, pravda, čestnosť, priateľstvo, zodpovednosť.

Rytmizácia problému a jeho riešenia, krízy a jej vyrovnania zostáva v textoch Dany Podrackej v rukách rozprávača, ktorý rešpektuje intencionalitu textu a uprednostňuje možnosti detského aspektu práve pri organizovaní zážitku v texte ako poznávacom celku.

Rozvoj čitateľa ako problém riadenej výchovy ku kultúrnemu návyku sme demonštrovali na prózach Dany Podrackej aj preto, lebo je vďačným a vnútorne vyrovnaným autorským celkom, ktorý má ambíciu filozofovaním vnútra spevňovať zážitok detského čitateľa tak, aby svoje poznanie z umeleckého textu mohol a chcel „konfrontovať“ so svojou empiriou. V tomto „momente“ sa čitateľ môže vedome meniť z roly príjemcu umeleckého textu na jeho (možného) autorského spolutvorcu, možno aj tvorcu. Súčasť riešenia čiastkových úloh vo VEGA 1/1426/04 a VEGA 1/2229/05.

Poznámky

- 1 Havlíková, R. *Knižnice – informačné či kultúrne inštitúcie? Knižnica ako kultúrna inštitúcia*. In *Kultúra a súčasnosť*. Zošity č. 4/2004. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. Fakulta stredo európskych štúdií. Ústav národných a národnostných kultúr, 2004, s. 28. ISBN 80-8050-751-1.
2. Eco, U. *O literatúre*. 1. vyd. Praha: Argo 2004, s. 10-13. ISBN 80-7203-588-6.

Pramene:

- PODRACKÁ, D. *Sovia hora*. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá, 1987.
PODRACKÁ, D. *Pančuškový telefón*. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá, 1989.
PODRACKÁ, D. *Nezabudni na vílu*. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá, 1991.
PODRACKÁ, D. *Nedočkavý prvák*. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá, 1998.

Literatura:

- HODRACKÁ, D. *Hledání románu*. Kapitoly z histórie a typológie žánru. 1. vyd. Praha: Československý spisovateľ, 1989.
KULTÚRA A SÚČASNOSŤ. Zošity č. 4/2004. Zodpovedný redaktor P. Andruška. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. Fakulta stredo európskych štúdií. Ústav národných a národnostných kultúr, 2004. ISBN 80-8050-751-1.
MIKO, F. *Estetika výrazu*. 1. vyd. Nitra: Pedagogická fakulta. Kabinet literárnej komunikácie, 1969.
OBERT, V. *Detská literatúra a čitateľský záujem*. 1. vyd. Bratislava: LITERA, 1998.
ZAJAC, P. *Tvorivosť literatúry*. 1. vyd. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1990.

Literatúra a dieťa 21. storočia

(Rozprávka pre moderné deti)

Ludmila Hrdinaková

”Knihy sú úžasné nielen svojimi rozprávami o skutočnom živote, ale aj vďaka zázrakom ľudskej mysle. Všetkým tým, čo je v nich neobyčajné a popretkávané kúzlom. Môžeme mať zlaté jablká, láskat vtáka Ohniváka a navštevovať zámky na sklenených horách, ktorých vrcholky sa strácajú v oblakoch. Môžeme stretnúť lesného škriatka alebo obrov, hrôzostrašného draka, ktorému šľahá oheň a dym z dvanástich hláv, ale taktiež neobyčajné bytosti z vesmíru. Môžeme dokonca vidieť udalosti, ktoré sa udiali pred miliónmi rokov alebo udalosti, ktoré sa ešte len za milióny rokov stanú. V knihách stretávame ľudí – z Afriky a Ázie, z Grónska a Guatemaly, ľudí z púští a džunglí, z hôr i nížin, stretávame sa s malými deťmi, s učiteľmi a poštármi, s truhlármi a klaunami, so záhradníkmi a deduškami so starodávnymi fajkami a bielymi fúzami. Žijú v knihách už stovky rokov a nemôžu byť vlastne nikdy zničení. Lebo ich príbehy sa vždy znovu a znovu v nových vydaniach objavujú ako rastlinky, ktoré v austrálskych púšťach vyrašajú zo semienok – rozpučaných vyhňou žiarivého slnka. Nie je nič tak neobyčajné a zvláštne, aby to nemohlo byť v knihách... Celý ten široký, krásny, protivný, veselý, plodný, smutný a nádherný svet žije v knihách.”

Colin Thiele

(posolstvo k Medzinárodnému dňu knihy)

Úvodný citát vhodne a výstižne popisuje celú šírku literárneho sveta a nekonečný rozmer ďalekosiahlych dimenzií snívajúcej ľudskej mysle – toho nepochopiteľného zázraku. Samozrejme, jeho autor nemôže byť nik iný, ako rozprávkar – človek, ktorý denno-denne vstupuje do onoho zázračného, imaginárneho a detského sveta túžob a nádejí... a ktorý má to šťastie a ten dar zvečniť ho slovom a písmom v rozprávke.

Ale i napriek čarovným (až fascinujúcim) slovám, nedokáže citát postihnúť hĺbku, silu a intenzitu dosahu rozprávky: dosahu – až na dno malej detskej duše. Nedokáže popísať nevyčerpatelnosť rozprávky ako zdroja poznania, imaginácie, krásy a malého detského šťastia.

Áká je vlastne pravda o rozprávkovej sile: životodarnej, posilňujúcej, pretvárajúcej? Mnohé čiastkové a na jednotlivé otázky vývoja dieťaťa ako čitateľa (nečitateľa) zamerané výskumy jednoznačne potvrdzujú, že rozprávka má v živote dieťaťa neobyčajne veľa funkcií, ktoré v odpovedi na otázku: ”Prečo deťom čítať rozprávky”, idú neuveriteľne ďaleko za všeobecne známu argumentáciu: ”Lebo rozprávka patrí k detstvu”.

Deti potrebujú nasávať tento rozprávkový potenciál, sú neobyčajne ochotné, nadšené a “nastavené” na príjem čítanej rozprávky a literárnej reality vôbec. Rozprávky, knižky a deti sú si neobyčajne blízke, „ústretové” a až nevyhnutne sa potrebujú. V súčasnej spoločnosti sa však realita stavia proti tejto logike: sľaby len rozprávka (resp. knižka) potrebovala dieťa, keď sa musí núkať reklamnými prostriedkami a ťahmi (a v prípade, že sa nenúka, ostane popri iných “atraktívnejších” tovaroch nepovšimnutá). Ak si dieťa nepýta rozprávkovú knižku,

neznamená to, že ju nepotrebuje. Znamená to len, že nemá príležitosť ju potrebovať, lebo mu ju dospelý neponúkne. A dospelý si v súčasnosti zrejme nedáva záležať na tom, aby ponúkol dieťaťu knižku: predpokladáme, že zrejme zabudol, nepozná, alebo si neuvedomuje pádne dôvody a všetky argumentácie v prospech čítania a rozprávkových knižiek. A dnes, keď mladá generácia úplne prestáva čítať, je to zrejme silno aktuálne a potrebné. Hoci rozprávka môže byť pre malého človečika rozprávkovým svetom plného neobyčajnej sily a malých ľudských zázrakov.

Literatúra v postmodernej ére

V spoločnosti je ustálená mienka (niekedy sa zdá, že už len zo zotrvačnosti), že čítanie, resp. kniha je kľúč k studnici poznania, vedomostí a múdrosti, že čítať znamená dozvedieť sa, vedieť, byť múdry. Zároveň vzrastá a silnie dôvera v nové médiá. Aký je teda skutočný status knihy, literatúry a čítania v súčasnej modernej spoločnosti? Majú svoje miesto v súčasnej a v nastávajúcej ére? Je vôbec aktuálna a potrebná kniha, literatúra a čítanie v súvislosti so súčasnými zmenami v oblasti kultúry, vo svete moderných médií, informačných technológií a v kontexte celkových zmien životného štýlu? Čo môže kniha dať novému postmodernému človeku a dieťaťu?

Nórsky spisovateľ Jostein Gaarder v príznačne nazvanom článku "*Knihy pre svet, ktorý nemá čitateľov?*" zaujímavo, ale v zásade výstižne charakterizuje proces vývoja kultúry práve na základe realizácie literatúry v spoločnosti. Podľa neho sa tento proces dá zjednodušiť do nasledujúcich etáp: predliterárna kultúra, ktorá je zlatým vekom ústneho predávania a rozprávania príbehov; premoderná literárna kultúra charakteristická písomnou literárnou kultúrou a umením, v rámci ktorej sa i pozostatky z predchádzajúceho obdobia zaznamenávajú do písomnej podoby; moderná kultúra s bohatstvom literárneho umenia a tvorby, s narastajúcou migráciou národných kultúr a literatúr (z hľadiska literárneho umenia pre deti je publikovanie tak rozšírené, že sa tvoria špeciálne národné klenotnice; v tomto období je založená i IBBY); postmoderná globalizovaná kultúra a na internetovej sieti postavená civilizácia, ktorej ľudia prakticky upadajú do ľahko získanej zábavy; kultúra, v ktorej sa samotná kultúra stáva tovarom (Gaarder, 2002).

Autor konštatuje, že Európa sa v podstate nachádza niekde na pomedzí 3. a 4. etapy, ale už pri letnom pohľade na zverejnené informácie o v súčasnosti realizovaných prieskumoch je jasné, že v prípade mnohých príslušníkov najmladšej generácie by takéto začlenenie bolo prinajmenšom nadhodnotenou a bludnou ilúziou. Vo všeobecnosti je tušená (niekedy až predpokladaná) tendencia smerovania k neliterárnej (nie literárne orientovanej) kultúre, ktorej súčasným prejavom je odborníkmi na sociologické a psychologické aspekty čítania zreteľne formulovaná kríza čítania. Táto sa markantne prejavuje u mladej generácie. Jej dôsledkom je v (lepšom prípade) eliminácia čítania na učebné texty, manuály, texty súvisiace s profesným zaradením – z oblasti odbornej literatúry, a lacné bestsellery, komiksy – z oblasti beletrie. Oveľa horšie je obmedzenie čítania len na jednoduché až deformované texty modernej interpersonálnej komunikácie typu e-mail, sms správy, chaty.

Nie sú to však len nové médiá, informačné a komunikačné technológie, ktoré ovplyvňujú zmeny vzťahu k čítaniu (ku knihe, k literatúre) a vyostrovanie krízy. V krajinách bývalého východného bloku ich sociológovia vidia v širších súvislostiach. Sumarizujú a charakterizujú celospoločenské príčiny a aspekty v globálnom zmysle. Ide najmä o vágny a ťažký priebeh reforiem a nerovnomernosť ekonomického rozvoja v jednotlivých regiónoch, čo ovplyvňuje priority a záujmy regiónu ako celku, ale i priority a záujmy jednotlivých

občanov. Ekonomické problémy krajín odsúvajú otázky kultúry, vzdelania, a tým aj knižnej kultúry, do úzadia a spôsobujú nemalé ťažkosti vydavateľského sektora. Slabá podpora kníh, autorov a vydavateľstiev zo strany štátu spôsobuje neprimerane vysoké ceny kníh v konfrontácii s ekonomickou a kúpnu silou obyvateľstva (Čudinova, 2000-2003).

Z hľadiska motivácií jednotlivca sú jasne rozpoznateľné silné negatívne vplyvy najbližšieho okolia a sociálneho prostredia na krízu čítania príslušníkov mladej generácie, ako sú nový životný štýl, konkurencia nových atraktívnych prostriedkov sociálnej komunikácie a nových médií (videofilmy, multimédiá, počítačové hry), nových foriem zábavy, ktoré sú veľmi silnou návnadou pre detský a tínedžerský vek.

Najsilnejším aktuálnym konkurentom knihy je od útleho detstva súčasného človeka televízia. Je atraktívna z hľadiska prezentácie obsahu, je nenáročná z hľadiska vnímania, dekódovania a príjmu informácií, nevyžaduje si gramotnosť, či špeciálne dispozície, potrebné zručnosti sú v prípade televízie obmedzené na minimum. Televízia prezentuje populárne a popularizované formy zábavy – akčné snímky, televízne talkshow, reality show, televízne súťažné programy a konkurzy. A čo je hlavné, televízia je doma – je nenáročným programom pre voľný čas, je vždy ako „dobrá“ pestúnka (žiaľ i vychovávateľka) k dispozícii na pomoc zaneprázdneným, vyťažným, či unaveným rodičom.

Americký sociológ E. Fromm (Fromm, 2001) nazval televíziu „vymývačom mozgov“ (brainwashing) – „všetko požírajúcou príšerou“, čo je možno vzhľadom na celkovú televíznu produkciu priestrý výraz, prinajmenšom ho však možno použiť v zmysle požierača času. V prípade detí požíra čas využiteľný na školské povinnosti, na pohybové aktivity, hry vonku, samozrejme i čas na čítanie kníh, či čas potrebný na živú komunikáciu s kamarátmi, súrodencami, rovesníkmi a hlavne rodičmi.

Samozrejme, existuje časť produkcie hodnej kladného ohodnotenia, ktorá by mohla byť porovnateľná s obrazkovou, resp. televíznou tabuľou. Napriek tomu, podľa odborníkov sú poznatky nadobudnuté z televíznych relácií z hľadiska poznávania a vzdelávania nesystematické, náhodné a neprimerane pasívne (Chaloupka, 1995).

I v oblasti hranej filmovej a televíznej tvorby by sa našli cenné snímky, najmä tie, ktoré boli realizované podľa literárnych predlôh klasických diel – rozprávok. No i tie najlepšie spracovania nedosahujú možnosti vnútornej imaginácie, emocionálneho vplyvu a možnosti stotožňovania sa s hrdinom, ako je to v prípade vnímania literárnej reality. Silným faktorom ovplyvňujúcim nečítanie mladej generácie je absencia príkladu „čítajúceho rodiča“, ktorý by bol vzorom pre dieťa. Skôr je možné nájsť rodiča pri televízore alebo za počítačom. V bežnom každodennom zhone si málokto rodič uvedomí, že rodina má vždy modelovú úlohu pri tvorbe životnej cesty dieťaťa a plní ju bohužiaľ i tým, že ju neplní (Chaloupka, 1995). Aj postava babičky, ktorá deťom rozpráva rozprávku, je už skôr rozprávková, ako reálna.

V neposlednom rade je tu i celková mienka a spoločenské postavenie literatúry (knihy, čítania) v globálnom rebríčku spoločenských hodnôt, ktoré je ovplyvnené hodnotovou orientáciou súčasnej spoločnosti na materiálne statky, životný realizmus, šport a pod. Rudolf Lesňák (1991) klasifikuje predpoklady vzniku čitateľskej recepcie literatúry na: vonkajšie (sociálny kontext, status literatúry v spoločnosti, kultúrna úroveň okolia, tvorba a vydavateľská produkcia) a individuálne predpoklady (motívy, vnútorné predpoklady a úroveň jednotlivca). Ak si túto klasifikáciu R. Lesňáka porovnáme s kontextom vyššie uvedených spoločenských a individuálnych príčin krízy čítania, jednoznačne a zreteľne vidíme, že nie sú splnené ani vonkajšie, ani individuálne predpoklady na formovanie recepcie literatúry. Na tomto mieste je relevantná Gaarderova úvaha (2004, s. 52): „...čo sa stane s príbehom, keď

literatúra – kniha – súťaží s novými médiami, ako sú televízia, video, počítač, internet a pod. Je príliš skoro na odpoveď. Stále sme pri zrode nových informačných technológií.”

Čo bude s knihami plnými krásnych príbehov, rozprávok, pokladov múdrosti, ktoré si nik neprečíta? Otázka hodná úvahy. Každopádne, je to však len jedna strana tejto problematiky, druhá strana kladie závažnejšiu otázku: „Čo sa stane s človekom bez knihy, literatúry a čítania?“

Spomínaný nórsky spisovateľ toto hľadisko komentuje nasledovne. „Myslím, že nedokážeme predvídať, ako nové médiá zmenia náš život, náš spôsob myslenia a vlastne celú ľudskú civilizáciu. Možno sme svedkami zvratu v ľudských dejinách kopernikovej dimenzie.“ (Gaarder, 2004, s. 52).

V tomto ohľade však nemusíme predvídať, ani uvažovať v intenciách budúcnosti. Stačí modifikovať otázku (a posledné prieskumy čítania na to jednoznačne poukazujú) na súčasného človeka: „V čom tkvie prínos knihy, literatúry a čítania pre súčasného človeka? O čo je ochudobnený človek absenciou knihy vo svojom bežnom živote? O čo všetko príde, keď si nechá vziať knihu?“

V súvislosti s takto položenou otázkou by sa možno vízia zvratu ľudských dejín posunula do polohy obavy.

Čítanie v postmodernej dobe

O veľkom záujme vyspelého sveta o otázky čítania svedčia početné monitoringy, sociologické, psychologické i pedagogické prieskumy, ktoré pravidelne sledujú a porovnávajú čitateľskú gramotnosť v rozličných aspektoch: vzhľadom na rozličné regióny sveta, pohlavie, sociálne zázemie, vek, vzdelanostnú úroveň populácie a pod.⁷⁵

Jadrom výskumov však ostáva čitateľská úroveň, t.j. tie schopnosti a zručnosti, ktoré možno jednoducho a súhrnne pomenovať „vedieť čítať“. To je základný, no súčasne aj najkritickejší bod spomínanej „krízy čítania“.

Pre laickú, ale často i pre odbornú verejnosť, sa otázka „vie/nevie čítať“ zdá byť v súčasnosti nelogická. „Nevie čítať“ znie naozaj ostro, lebo v dnešnej dobe vie čítať hádam každý. Tu si však treba uvedomiť, že vedieť čítať, neznamená len vedieť technicky skladať písmenká a slová. Čítanie je ďaleko komplexnejší a zložitejší jav, čítanie je činnosť a proces, kde technika čítania je len jednou z častí veci. Dostávame sa teda k jadrú problému. Okrem techniky čítania musia pri čítaní fungovať aj ďalšie procesy, na ktoré musí mať človek vybudované isté predpoklady, zručnosti a schopnosti, ide o schopnosť identifikovať informácie uvedené v texte, reprodukovat' text, dedukovať na základe textu, vyvodit' poučenie a záver, ďalej i schopnosť logicky spájať do súvislostí (javy, deje), schopnosť hodnotiť postavy, javy, deje, ako aj hodnotiť a analyzovať samotný text, schopnosť vyvodit' hlavnú myšlienku, schopnosť integrovať, interpretovať myšlienky (Obrancová, 2004, Lesňák, 1991).

⁷⁵ Najaktuálnejším rozsiahlejším prieskumom v poslednom čase boli prieskumy čitateľskej gramotnosti obsiahnuté v najvýznamnejších medzinárodných výskumoch výsledkov vzdelávania:

- PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study: 9-10 roční žiaci): <<http://timss.bc.edu/pirls2001.html>>, <<http://nces.ed.gov/surveys/pirls/>>,
- PISA (Programme for International Student Assessment: 15 roční študenti): <<http://pisaweb.acer.edu.au>>, <<http://www.pisa.oecd.org>>.

Bez uvedených schopností nemusí byť človek schopný plnohodnotne pochopiť, hodnotiť a využiť text. V takomto kontexte hovoríme o čítaní s porozumením⁷⁶, ktoré je základom a hlavným aspektom kognitívnych a intelektuálnych schopností človeka, zároveň je predpokladom jeho poznávacích činností. Spomínané prieskumy však konštatujú, že časť mladej generácie nedokáže na požadovanej úrovni intelektuálne pracovať s literárnym textom, t.j. analyzovať text, dedukovať z textu, odvodiť z textu podstatu, zadanie alebo hlavnú myšlienku a pod.

Ak si všimneme jednotlivé zložky procesu čítania (resp. schopnosti), konštatujeme, že techniku čítania sa začína dieťa učiť v 1. ročníku základnej školy a v súvislosti s tým sa ponúka konštatácia: dieťa sa učí čítať ako školopovinné – od šiestich rokov. To však nie je úplná pravda. Dieťa sa učí od 6. rokov iba techniku čítania (a zvládne ju asi v 8. až 10. rokoch).

Z hľadiska psychologického vývoja človeka sa tu však ponúka riešenie že, mnohé z uvedených schopností a čitateľských kompetencií možno, dokonca je nevyhnutné, formovať už pred vstupom do školy – v tzv. predškolskom predčitateľskom veku – v záujme vytvárania vhodných intelektuálnych predpokladov a základov čitateľskej kultúry dieťaťa, resp. človeka. Ba čo viac, literatúra, rozprávka, kniha, resp. čítanie je vhodnou prípravou dieťaťa na školu. Predškolský vek je obdobím, pre ktoré je symptomatickou kognitívna (poznávacia) aktivita – práve v predškolskom veku prechádza dieťa obdobím nekonečných otázok. Na niektoré z týchto otázok dostáva malý človečik odpovede od dospelého, niektoré odpovede mu poskytne jeho vonkajší svet a bezprostredné okolie, no na mnohé z otázok dáva odpovede práve literatúra. A tento fakt jednoznačne vytvára veľmi priaznivé predpoklady pre kontakt s literatúrou.

Špecifickým pre deti predškolského veku je determinovaný, resp. ohraničený časový interval koncentrácie, pozornosti a sústredenia sa. Literatúra a čítanie je prirodzenou a nevtieravou, zato však účinnou pomôckou nácviku základných predpokladov školského vzdelávania a učenia sa: nácvik a predlžovanie intervalu sústredenia sa na prácu, nácvik pamäte a zväčšovanie objemu pamäte a pod.

Okrem toho práve v predčitateľskom období je vhodné stimulovať a formovať i návyky a motivácie, čitateľské postoje a čitateľské preferencie dieťaťa. Významným spôsobom literatúra a kniha zasahujú i do ďalších oblastí ľudskej osobnosti a ľudského života. Literatúra má v období vývoja a formovania sa dieťaťa významnú hodnototvornú, etickú a prosociálnu funkciu, výraznou mierou sa prejavuje literatúra v rámci emocionálneho rozvoja dieťaťa, čítanie, resp. v našom prípade počúvanie literatúry ovplyvňuje obrazotvornosť a imagináciu, a tým aj tvorivosť dieťaťa, nezanedbateľný je terapeutický efekt literatúry na dieťa, v neposlednom rade nemožno obísť ani významnú relaxačnú a zábavnú úlohu literatúry, ktorá by mala byť neoddeliteľnou súčasťou obdobia hier.

Osobnosť dieťaťa, resp. človeka, sa formuje pomaly a postupne od útleho detstva, a to pod vplyvom tých spoločenských vzťahov, toho spoločenského a kultúrneho kontextu a tých spoločenských prostriedkov, v ktorých sa nachádza, s ktorými bezprostredne prichádza do styku, v ktorých žije. Literatúra a kniha jednoznačne patria k veľmi priaznivým a účinným prostriedkom. A dospelý človek by ich nemal vylúčiť zo života dieťaťa, a to platí predovšetkým pre obdobie, kedy malý človečik ešte sám nevie čítať, a preto je v tomto ohľade odkázaný práve na dospelého.

Sústrediť sa na výchovu k čítaniu a literatúre v predškolskom predčitateľskom veku je obzvlášť významné z nasledujúcich dôvodov.

76 Uvedený pojem sa začal používať z pragmatických dôvodov práve na odlíšenie čítania ako jednoduchého zvládnutia čisto technickej stránky čítania.

Predovšetkým v tomto životnom období je vhodné človeka formovať a motivovať. Formovanie a motivovanie sa realizuje v rámci (a súčasne vďaka) psychologickým procesom: individuácia a socializácia jedinca, psychologická identifikácia so vzorom, kopírovanie a zvnútorňovanie modelov správania. Tieto psychologické procesy sa totiž vekom človeka menia, niektoré sa strácajú.

Nie menej významný je psychologický poznatok, že do desiatich rokov sa tvorí fundamentálna štruktúra človeka: intelektuálna, emocionálna, psychologická, etická a morálna a pod.: po tomto období možno síce jedinca ďalej formovať a korigovať, ale základy osobnosti človeka sú položené v ranom období dieťaťa.

Návyky a predpoklady potenciálneho zrelého čitateľa s plnohodnotnými a funkčnými čitateľskými kompetenciami sa formujú od najútlejšieho veku, dokonca od obdobia batolaťa: niektorí psychológovia tvrdia, že čitateľské predpoklady a niektoré schopnosti sa formujú od embryonálneho štádia.

Do 8 (9) rokov sa formujú záujmy dieťaťa (obsadzuje sa priestor pre záujmy dieťaťa v jeho hodnotovej a záujmovej orientácii a štruktúre) – dospelý človek by teda nemal čakať, že čitateľský návyk si dieťa bude budovať, až keď sa naučí čítať.

Do desiatich rokov sa najefektívnejšie a najbohatšie uplatňuje holografickosť literatúry, ktorá podmieňuje, stimuluje a motivuje imagináciu a obrazotvornosť človeka (Lebedev, 2001).

Obrazotvornosť je vlastnosť a schopnosť, ktorá je charakteristická pre deti práve v období do desať rokov, potom sa postupne eliminuje. Práve preto ju treba do tohto veku intenzívne podporovať a rozvíjať, ako i rozvíjať schopnosti človeka využívať a uplatňovať ju vo svojom živote.

Ak máme zovšeobecniť uvedené parciálne príčinné charakteristiky problému podpora, resp. formovanie čitateľskej kultúry dieťaťa, je najhodnejšie a najvýstižnejšie citovať slová učiteľa národov J.A. Komenského uvedené v úvode Informatória školy materskej: „Najlepšia opatera ľudského pokolenia je v kolíske, ako dosvedčuje Boh u Izaiáša (Iz. 28, 8, 9). Lebo predísť skaze je ľahšie, ako pokazené naprávať, ba čo viac, to, čo je úplne pokazené, nemožno naprávať. Z toho vyplýva výrok: „Všetko závisí od začiatku. Ako sa položia základy, tak ide potom všetko.“ (Komenský, J.A., 1991).

Rozprávka pre moderné deti

V posledných rokoch sa v spoločnosti často objavuje kritika kultúry ako takej, hovorí sa o kultúrnych a etických defektoch, o kríze kultúry a morálky spoločnosti, ale i jednotlivcov v zmysle krízy osobnosti súčasného človeka. V naznačenom kontexte sociológovia kultúry hovoria o dvoch aspektoch kultúry: kultúre mimo nás, ktorá je produkovaná a my ju prijímame alebo neprijímame a kultúre v nás, ktorá je determinovaná osobnosťou človeka a jeho schopnosťou kultúru vnímať, schopnosťou na základe kultúry jednať. Práve kultúra v nás je východiskom z krízovej situácie. Tu je nevyhnutné zdôrazniť, že táto kvalita kultúry, morálky, etiky sa u človeka neobjaví automaticky, „z ničoho-nič“ v určitej fáze života. Spomínané aspekty sa formujú u človeka od narodenia. Preto už v ranom detstve by mali mať svoj priestor umenie, kultúra, literatúru nevynímajúc.

Ak hovoríme o predčitateľskom predškolskom období dieťaťa vo vzťahu k literatúre, musíme hovoriť hlavne o rozprávke. Zdôraznime, že počúvanej rozprávke, ktorú číta dospelý. Mnohí dospelí však nemajú vždy porozumenie pre rozprávky. Je to pochopiteľné, veď z rozprávok už dávno vyrástli. Považujú ich prinajmenšom za stratu času, niektorí ich

dokonca odsudzujú kvôli fantázii, ktorá vedie deti na scestie falošných vedomostí a ilúzií.“ Nezriedka ich zavrhnú úplne – kvôli silnej koncentrácii brutality v nich. Vezmime si len vlka, ktorý zožerie Červenú Karkulku a jej babičku, alebo draka, ktorý žerie všetky panny kráľovstva. A čo Ježibaba, ktorá už-už strká do pece Janíka a Marienku... Sú vôbec v súlade s etickým správaním tri prasiatka, ktoré prichystajú vlkovi vriaci kúpeľ? A čo ujo horár, ktorý rozpára vlkovi brucho a naloží ho kameňmi? Alebo Janko, ktorý postína drakovi hlavy? Koniec-koncov Janík a Marienka tiež nakoniec hodia babku do pece. Nevedie tu jednoznačne k násiliu a brutalite?

Napriek tomu, rozprávka je jedným z najvýznamnejších sociálnych, psychologických a pedagogických prostriedkov formovania osobnosti dieťaťa. Ak berieme do úvahy sociálno-pedagogické hľadisko, najvýznamnejšie funkcie rozprávky sú: socializačná a kultúrno-etnografická, hodnototvorná a terapeutická, resp. psychologická, kreatívna a holografická, umelecko-obrazná. Pozrime sa na uvedené aspekty bližšie.

Rozprávka tvorí podstatnú zložku socializácie dieťaťa. Prostredníctvom nej sa dieťa zoznamuje s vonkajším svetom a spoločnosťou, v ktorej vyrastá, do ktorej sa začleňuje. Ako taká, je rozprávka jedným z prvkov kultúry a predovšetkým jeho estetického bohatstva a kultúrneho dedičstva: je založená na národno-etnickej kultúre, na folklórnych koreňoch. Upozorníme si na ďalší aspekt: všetky rozprávky sveta, ľudové aj autorské, vždy obsahujú v sebe reálne i ireálne, skutočné i neskutočné, pravdivé i fantastické. Sociálno-pedagogický význam rozprávky je založený na tom, že jej čitateľ – poslucháč – má možnosť opierajúc sa o svoje vlastné prežité momenty a reálne skúsenosti, prijať jej ireálnu stránku (Lebedev, 2001). Každý človek je ohraničený svojou individuálnou životnou skúsenosťou. Rozprávka rozširuje hranice ohraničenej individuálnej životnej skúsenosti dieťaťa – pripája k jeho individuálnej skúsenosti skúsenosť ľudstva. Takýmto spôsobom pripája nové pokolenia k všeobecnej, ľudskej a etnickej skúsenosti.

V ranom období dieťa začína budovať svoje vzťahy s okolím: príbuznými, kamarátmi, inými ľuďmi. Začína sa formovať jeho stránka kolektívnosti, sociálneho partnerstva, kolektívnej spolupatričnosti, a logicky, i sociálneho konania a správania. I v tomto aspekte rozprávka poskytuje bohatú škálu príkladov medziľudských vzťahov a rozličných interpersonálnych situácií. Tendencii kolektívnosti je vnútorný svet dieťaťa je veľmi naklonený. A preto sú mu blízke príbehy o veselej družine kamarátov (zvieratiek), ktoré spolu putujú svetom, spolu prekonávajú ťažkosti, zažívajú dobrodružstvá, aby nakoniec im vlastným figliarskym spôsobom zvíťazili nad zlou babou a tlupou hrozných zbojníkov (aké blízke družine kamarátov, ktorí spolu zažívajú rozličné dobrodružstvá na škôlkárskom dvore). A prostredníctvom takýchto a podobných rozprávok sa malý človečik učí poznávať základnú sociálnu štruktúru a fungovanie sveta.

Okrem toho rozprávka disponuje bohatým sociálnym a morálno-pedagogickým potenciálom. Hodnototvorný aspekt literatúry sprostredkúva dieťaťu základné hodnoty života a jemu zatiaľ neznámeho sveta. Prostredníctvom literatúry sa dieťa učí rozpoznať dobro a zlo, spravodlivosť i krivdu. V tomto smere má na dieťa významný ovplyvňujúci až formotvorný účinok. Hodnototvorný aspekt nevyhnutne súvisí s etickým efektom literatúry, resp. rozprávky, ktorá funguje ako zrkadlo etických a morálnych noriem, princípov a konvencií spoločnosti.

Tajomstvo a sila rozprávky pre dieťa spočíva v jej emocionálnom rozmere a psychologických významoch jednotlivých rozprávkových príbehov a rozprávání. Podľa psychológie rozprávky sú základným obsahom rozprávky archetypy, resp. archetypálne obrazy (Franz, 1998). Základom psychologického pôsobenia rozprávkových archetypov sú vzory – modely, ktoré výraznou mierou formujú postoje a v konečnom dôsledku i konanie

dieťaťa: významnou črtou zároveň i snahou dieťaťa je kopírovanie (imitácia) vzoru – idolu, resp. dospelého. Táto črta sa prejavuje v snahe „byť ako“, „urobiť niečo ako“, „vyzerat’ ako“ obľúbený a obdivovaný vzor, idol. A podľa tohoto vzoru sa dieťa chce stať aktívnym a zasahujúcim účastníkom udalostí, ktoré sa dejú okolo neho. Zdôraznime si, že čistá detská duša bude mať vždy tendenciu vyberať si vzory spomedzi kladných literárnych hrdinov. Táto významná sila snahy dieťaťa priblížiť sa hrdinovi, stotožniť sa s jeho konaním a skutkami, je možná prostredníctvom postupného zvnútorňovania vonkajšieho (t.j. hrdinu rozprávky) do psychiky dieťaťa.

Ak konštatujeme, že klasické rozprávky fungujú ako fundamentálne vzorové modely riešenia konfliktných situácií, že sú kondenzovanou filozofiou ľudského bytia a princípov sveta, uveďme si ako ukážku niekoľko klasických rozprávok a základných archetypálnych obrazov s príznačnými vzormi správania.

Popoluška – je príbeh o súrodeneckej rivalite, pričom ústredný komunikačný prvok je Popoluška, s ktorou sa dieťa stotožňuje. Je to možné vďaka tomu, že rivalitu v rozličnej forme prežíva každé dieťa (i jedináčik).

Perníková chalúpka – je príbeh o súrodeneckej solidarite, ktorý učí dieťa súdržnosti so svojim súrodencom (príp. kamarátom).

Snehulienka a sedem trpaslíkov – rozprávka poučí dieťa o neželanej žiarlivosti a narcizme na jednej strane a význame všednej práce a vzťahu k nej na strane druhej.

Červená Karkulka – učí morálnemu a etickému vzťahovému (erotickému) správaniu, nakoľko je príbehom o pokušení a lykantropii (Černoušek, M., 1990).

Uvedené príklady zreteľne dokladujú, že klasická rozprávka nevyhnutne funguje ako významný a nenahraditeľný výchovný a formujúci prostriedok.

“Základným zmyslom rozprávok je vniesť poriadok a systém do deťom pôvodne nezrozumiteľného skoro chaotického sveta, ktorému deti, hlavne v predškolskom období, nemôžu úplne porozumieť. Dať zmysel tomu, čo sa deje okolo...” (Černoušek, M., 1990, s. 7).

Rozprávkový archetyp funguje taktiež ako emocionálny prežitok a emocionálna skúsenosť dieťaťa – dieťa rozprávku prežíva a prežíva ju naplno. Sila rozprávky spočíva práve v jej emocionálnom pôsobení na dieťa a sila tohto emocionálneho pôsobenia umocňuje silu vplyvu vzoru. Tento vzťah platí i naopak: rozprávkový obraz sa javí ako živý a významný pre dieťa, iba ak má preň emocionálnu a citovú hodnotu. Na základe emocionálneho pôsobenia sa dieťa učí pocitom a citom: súcitu, ľútosťou, radosťou i strachom.

Rozprávka je vlastne sieťou metafor a symbolov, ktoré dieťa postupne odhaľuje, s ktorými sa na základe silných emocionálnych impulzov stotožňuje, alebo naopak, ktoré odmieta a odsudzuje. V tomto zmysle nič na svete nenahradí čítanie, resp. rozprávanie rozprávok.

Emocionálne pôsobenie rozprávkových príbehov je možné vďaka tesnej blízkosti dieťaťa a fantázie. Dieťa má schopnosť neuveriteľného a veľmi ľahkého vnútorného presunu z reálneho sveta do sveta fantázie. A tak rozprávke verí. Verí jej práve tak, ako verí, že ho na Vianoce obdaruje Ježiško, práve tak, ako verí plyšovému macíkovi, ktorí pri ňom večer ležia na vankúši.

V tomto zmysle je nezanedbateľný terapeutický efekt rozprávky na dieťa, lebo tá ho učí veriť – veriť v dobré a šťastné konce, veriť v spravodlivosť a náklonnosť sveta, veriť v samého seba. Rozprávka odpovedá na nepochopiteľné traumy a detské bôle, rieši konflikty a problémy, poskytuje riešenia, zoceluje sebavedomie. Každé dieťa je uzlíčkom detských komplexov, trápení a túžob vo veľkom neznámom svete. Cíti sa byť veľmi malé, bezvýznamné, niekedy aj nechcené a trestané týmto veľkým svetom. Rozprávka predkladá optimistické videnie sveta a vývoja vzťahov, predkladá perspektívu, že čas opovrhovania sa

skončí, že raz sa všetko obráti a z malého človečika bude veľký človek významných činov. A malý človečik postupne nadobúda istotu vo svet, v ľuďoch okolo neho, istotu v seba a svoje sily.

Rozprávka pripravuje dieťa na výskyt zla vo svete a pripravuje ho na boj s ťažkosťami, na prekonávanie prekážok (Bettelheim, 1980). Na tomto mieste si opäť uvedieme typické príklady klasických rozprávok s uvedenými motívmi:

Princ Bajaja – je typickým príbehom rozprávkovej verzie mýtu o hrdinovi a dáva dieťaťu príklad realizácie veľkých skutkov, buduje u dieťaťa vieru vo vlastné sily, vieru vo vlastnú veľkú budúcnosť.

Dlhý, Široký a Bystrozraký je príbehom, ktorý pripravuje deti na existenciu zla vo svete a učí ich boju proti týmto zlým silám (Černoušek, M., 1990, s. 7).

Palček / Palculienka - sú typické príbehy, ktoré hovoria o tom že i malý hrdina robí veľké skutky, zažíva tajuplné dobrodružstvá, zachraňuje a víťazí. Rozprávky dávajú nádej, perspektívu, vieru v krásnu budúcnosť, ktorá čaká malých hrdinov, napriek tomu, že sú malí.

V predchádzajúcom texte sme spomenuli, že dieťa má mimoriadnu schopnosť imaginácie (obrazotvornosti). U detí v predškolskom veku je výskyt samostatných fantázií a vymyslených prvkov v hrách a aktivitách ešte veľmi zriedkavý, sporadický a chudobný. Rozvoj tvorby individuálnych a samostatných predstáv a fantázií treba podporovať a rozvíjať. Práve literatúra a rozprávka je na to najvhodnejší prostriedok zo všetkých druhov umenia. Na základe prečítaného – vypočutého slova sa vytvárajú v detskej hlávke divotvorné obrazy, zázračné bytosti, tajuplné priestory.

Rozprávka formuje a postupne vytvára bohaté možnosti rozvoja tvorivého potenciálu dieťaťa, spojenia jeho obrazového myslenia s imagináciou na ireálnej úrovni. Popri tom sa aktivizuje, emocionálne zapája, socializuje jeho senzúálna sústava.

Z hľadiska obrazotvornosti má veľký význam holografickosť rozprávky. Tá sa prejavuje v jej schopnosti prostredníctvom svojej vnútornej stavby, slova a obrazových konštrukcií celistvo utvárať predstavy v myslí dieťaťa v trojrozmerných priestorových (výška, šírka, dĺžka, neživá, živá príroda a ľudská spoločnosť) a časových rozmeroch (minulosť, prítomnosť a budúcnosť). Tieto aspekty priestorovo-časového obsahu rozprávok akoby vytvárali jej holografickú kontinuitu, čo je v úplnom súlade s psychológiou dieťaťa. To je aj dôvod, prečo sú deti také citlivé a vnímavé voči univerzálite rozprávky, v nej nachádzajú súlad s rovnako univerzálnym detským vnútorným svetom. Navyše, univerzálny svet rozprávky je schopný aktualizovať všetky zmyslové orgány a psychické funkcie formujúcej sa osobnosti.

Holografickosť rozprávky môže byť základom pre tvorbu všetkých druhov, žánrov, typov estetickej tvorby a tvorivosti dieťaťa – v tomto zmysle možno hovoriť o podnetoch, impulzoch, resp. inšpirácii. Tu vidíme základ pre umeleckú tvorbu dospelých: na základe literárnych obrazov, ktoré vytvárajú holografické konštrukcie v myslí, z myšlienok prameniacych z recepcie umeleckých diel sú vytvárané nové umelecké diela literárneho, výtvarného, dramatického, či hudobného umenia.

Je významné všimnúť si aj taký aspekt holografickosti rozprávky, ako je schopnosť v malom ukazovať veľké, v lokálnom predstavovať globálne a mikrosužete odrážať makroproblémy. Inak povedané, rozprávka, ako niečo nevelké a lokálne s konkrétnym obsahom, je schopná zobrazovať globálne problémy, večné témy, protiklady, boj dobra a zla, svetla a tmy, radosti a žiaľu, sily a slabosti. Jednoducho povedané, je charakterizovaná všetkým tým, čo je špecifické pre holografický efekt.

Holografický efekt a imaginácia je podporovaná a umocňovaná neskutočnými obrazmi, fantastickými výjavmi a nespočetnými symbolmi. Tieto dotvárajú estetickú stránku

rozprávky. V rozprávkach sa možno stretnúť s nekonečným bohatstvom symbolických významov mnohých archetypálnych motívov, bytostí, vecí i zvierat. A tak sa v rozprávkach opakovane stretávame so symbolom stromu ako zdroja života, zlatého prsteňa ako nekonečného spojenia, koruny ako symbolu múdrosti, uznania a vlády. Veľkú symboliku často nesú i rozprávkové postavy a bytosti. Kráľ ako predstaviteľ a symbol krajiny, symbol rácia, silný a potentný kráľ znamená silnú a bohatú krajinu. Kráľovná je v rozprávkach predstaviteľkou iracionálneho, fantastického a zároveň i predstaviteľku reprodukcie a obnovy rodiny a krajiny. Čarodejnica, bosorka je symbolom zla, temných síl a záhuby, starček zastupuje nekonečnú ľudskú múdrosť a pod.

Deťom je blízka symbolika zvierat: žaba sa vyskytuje v rozprávkach ako symbol matky všeobecne, medveď ako symbol hlúposti, líška ako symbol prefikanosti a ľsti, zajac je typickým predstaviteľom strachu. Tak by sme mohli pokračovať menovaním a výkladom nespočetných symbolov, ktoré majú najväčšiu frekvenciu práve v rozprávkach a bájkach. Symbolika využívaná v rozprávkach predstavuje ich nezastupiteľnú zložku, robí z nich čarovné, tajuplné a fantastické rozprávania, bez ktorých by detstvu chýbal onen fantastický rozmer. Symbolika rozprávkových obrazov predstavuje umelecký a estetický rozmer vnímania a chápania rozprávky a tým rozvíja estetický a umelecký rozmer detského čitateľa. Tento estetický rozmer dieťaťa sa bude pochopiteľne ďalej vyvíjať, no rozprávka je nepostradateľným stupienkom na ceste k recepcii veľkých a významných umeleckých diel.

To všetko, a ešte ďaleko viac, sa teda ukrýva za "bežnou" ľudskou schopnosťou čítanie. To všetko, a ešte viac, sa skrýva za geniálnym výtvorom ľudskej mysle zvaným literatúra, to všetko, a ešte ďaleko viac, podáva človeku kniha.

Zoznam literatúry:

- Bettelheim, B. *Kinder brauchen Märchen*. München, 1980.
- Čudinova, V.P. *Čtenije detej kak nacional'naja cennost'*. In ucitel.ru [online], 13.04.2004 [cit. 2004-08-30]. Dostupné na internete: <<http://teacher.fio.ru/news.php?n=28151&c=1441>>.
- Černoušek, M. *Deti a svět pohádek*. Praha : Albatros, 1990.
- Franz, M. L. von. *Psychologija skazki*. Tolkovanije volšebnych skazok [online]. Idateľstvo "B.S.K", 1998.
- Fromm, E. *Mít, nebo být?* Praha : AURORA, 2001. 244 s. ISBN 80-7299-036-5.
- Gaarder, J. *Knihy pre svet, ktorý nemá čitateľov?* In Bibiana. ISSN 1335-7263, roč. 9 (2002), č. 4, str. 52-56.
- Chaloupka, O. *Rodina a počátky dětského čtenářství*. Praha : Victoria Publishing, 1995.
- Chaloupka, O. *Škola a počátky dětského čtenářství*. Praha : Victoria Publishing, 1995.
- Jurkevič, V.S. *Politika v oblasti čtenija v stranach Zapada*. In Učitel.ru [online], 13.5.2004 [cit.2004-08-25]. Dostupné na internete: <<http://teacher.fio.ru/news.php?n=28700&c=1441>>.
- Komenský, J.A. *Informatórium školy materskej*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1991, 158 s.
- Komenský, J. A. *Ako dômyselne používať knihy, ako hlavný nástroj vzdelávania* : Reč prednesená na počiatku prác vo väčšej sieni potockej školy dna 28. novembra 1650. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1990. 120 s.
- Lebedev, J. A. *Skazka kak istočnik tvorčestva detej*. Moskva : Gumanitarnyj izdatel'skij centr VLADOS, 2001. 287 s.
- Lesňák, R. *Horizonty čitateľskej kultúry*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1991. 232 s.
- Majchrák, J. *Problémy komunikácie klasickej filmovej komunikácie*. Bratislava : Slovenský filmový ústav, 1990.

Obrancová, E. *Čitateľská gramotnosť žiakov 4. ročníka ZŠ. Výsledky medzinárodnej štúdie PIRLS 2001*. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2004. 57 s.
PISA SK. Národná správa. Bratislava : Štátny pedagogický ústav, 2004. 38 s.
Vačkov, I.V. *Skazkoterapia*. Moskva : Oc'–89, 2001. 148 s.
Zápotočná, O. *Kultúrna gramotnosť v sociálnopsychologických súvislostiach*. Bratislava : Album, 2004. 121 s.

Etický odkaz nakladatelství Romualda Prombergra

Milada Písková

Na přelomu 19. a 20. století začaly v prostředí tehdy německé Olomouce nabývat na zajímavosti, hodnotě a účinnosti v tehdejší společnosti nové etické, estetické, ale v základu i politické hodnoty. Dovězení národního obrození na Moravě, dávávané historiky do souvislosti se založením prvního českého muzea na Moravě roku 1883, následky přípravy celonárodní Národopisné výstavy československé v Praze roku 1895, představují ukončení nebo vyvrcholení renesance kultury, která se inspirovala lidovým uměním a toto považovala za pramen obrody české společnosti. Poté přichází doba střízlivější, která se pokouší dívat na společenské problémy a s nadhledem, vytváří kritické myšlení a nebojí se negovat a pranýřovat pseudovlastenectví, vyrovnat krok s evropskými myšlenkovými a kulturními proudy. Pro osmdesátá léta 19. století je pro Olomouc příznačné soupeření dvou kultur, soustavné prosazování emancipace české národnosti v každodenním zápolení s národností německou. České kulturní instituce v tomto městě byly na bázi dobrovolných spolků, např. českou operu suplovaly aktivity hudebního a pěveckého spolku Žerotín. Vydatnou injekcí pro posílení české národnosti bylo založení Slovanského gymnázia r. 1867, jehož mladí profesori-vlastenci se zasloužili o obrodu vědeckého bádání v tomto regionu, ale i o další rozvoj českého školství. Samostatnou kapitolu v nastíněné problematice představuje vývoj českých tiskáren, nakladatelství, vydavatelství a knihkupectví. V dějinách Olomouce je to dosud poměrně málo zpracovaná tematika.¹ Do poloviny 19. století zde působila výhradně nakladatelství a knihkupectví německá. Prvním doloženým českým vydavatelem a knihkupcem byl Vladimír Žákovský. Jeho firma prodělala rozkvět v souvislosti s edičními a literárními aktivitami nového Slovanského gymnázia, působila v Olomouci téměř dvacet let, ale na počátku let 80. spěla ke svému zániku. Podrobnější zpracování historie k dispozici nemáme, bohužel se nedochoval ani nakladatelský archiv. Významnou knihtiskárnou s vydavatelskými ambicemi byla Národní knihtiskárna Kramáře a Procházky. Produkovala různé tiskopisy, nabízela knihtiskařské práce, vydávala noviny a také knihy, většinou s praktickým zaměřením, např. Kalendáře pro hospodyně, časopis Domáci hospodyně, včetně ilustrované přílohy Náš kraj, Poučný slovník domáci, promyšlený ediční program na uměleckou tvorbu, beletrii ale nevytvářela. Po zániku firmy Vladimíra Žákovského se začala v Olomouci pociťovat potřeba nového českého knihkupectví a vydavatelství, které by se programově zaměřilo na vydávání učebnic pro české školy, ale i české beletrie. Tuto úlohu dokonale splnil mladý energický vydavatel, nakladatel a knihkupec Romuald Promberger.² V listopadu roku 1884 se začínají v olomouckých novinách Našinec objevovat zprávy o chystaných aktivitách Romualda Prombergra, např. v čísle 126: „Na základě udělené koncese hodlá pan Promberger ještě v tomto roce zaříditi zde nové knihkupectví, které hlavně věnuje svou péči české literatuře. Vítáme tento opětný pokrok v našem městě a přejeme novému knihkupectví mnoho zdaru.“³ Dne 1. prosince roku 1884 se tyto plány staly skutečností, Romulad Promberger otevřel na tehdejší Eliščině třídě nové knihkupectví a obchod hudebninami a uměleckými výrobky.

Kdo byl Romuald Promberger?

Pocházel z východočeského rodu Prombergrů, který žil v Polné, Náchodě, Bohdalově. Nejstarší z tohoto rodu, jehož existence je doložena historickými prameny, byl Matyáš Promberger, který se do Polné přistěhoval na počátku 18. století z Berg Schlausenu poblíž Vratislavi. Nejstarší Prombergrové se živili soukenictvím, v archivních pramenech jsou nazýváni starou polenskou soukenickou rodinou. Na konci 18. století nalézáme v rodokmenu ale také kněze, později několik jeptišek, policejního úředníka a také jednoho emigranta, který přivedl potomky Prombergova rodu na půdu USA.

Otec Romualda Prombergra, jmenoval se rovněž Romuald, byl notářem v Náchodě a v Novém Městě nad Metují, jednou z jeho žen (byl třikrát ženat) byla Marie Barbora Hölzlová. V tomto manželství se narodil roku 1856 jako prvorozený syn Romuald Promberger (měl tři mladší sestry). Zajímavou osobností byl také dědeček Romualda Prombergra, Severin Promberger, který mj. studoval na pražské univerzitě, byl učitelem na hlavní škole v Polné. Můžeme tedy konstatovat, že rod Prombergrů byl své době intelektuálně na výši. V takovém prostředí, kde se prolínalo poctivé řemeslo s duševní prací a duchovními obzory, se formovala jeho osobnost. Z budoucího nakladatele a vydavatele dalších osudů je doloženo, že se vyučil u svého strýce, vídeňského nakladatele a knihkupce Eduarda Hölzla, který patřil v 19. století ke špičce evropských nakladatelů. Samostatně začal podnikat v Olomouci, založil řadu poboček svého závodu, nejvýznamnější roku 1860 ve Vídni. Hölzlovo knihkupectví, otevřené na Horním náměstí v Olomouci, bylo německé, ale nabízelo také české knihy, těm byla dokonce věnována samostatná výloha. Čeští vlastenci vkládali do tohoto knihkupectví velké naděje (A.V.Šembera aj.). Hölzel vytvořil v Olomouci literární salon a roku 1848 zde začal vydávat také české noviny – Sedlské noviny, které redigoval Jan Helcelet. Romuald Promberger se vyučil knihkupcem u svého strýce, mnohému se u něho naučil a řadou jeho praktik se inspiroval. Výuční list získal jako sedmadvacetiletý roku 1883.⁴ Další zkušenosti získal na praxi u pražského knihkupce Řivnáče, kde pobýval jeden rok.⁵ Romuald Promberger se vrátil do Olomouce v době, která je považována za období vyvrcholení národního obrození na Moravě. V roce 1883 zde bylo založeno první české muzeum, pozdější Muzeum Vlasteneckého spolku muzejního. Od roku 1867 tady existovalo české Slovanské gymnázium. Tyto dvě instituce se staly programovými centry rozvoje českého národního, vědeckého a kulturního života v tehdy německé Olomouci. Prombergovo rozhodnutí otevřít v Olomouci české knihkupectví bylo podepřeno dobovým tiskem (Našinec) a vítáno českými společenskými kruhy jako vlastenecký počín. Promberger jejich naděje nezklamal, byť byl člověk podnikavý a uvědomoval si, že německou společnost ignorovat nemůže. Vydával převážně knihy české, ale také dvojjazyčné, česko-německé a nabízel i německé tituly. Rok po otevření knihkupectví zahájil Promberger činnost nakladatelskou. Od počátku byl velmi úspěšný, a tak se záhy jeho firma přemístila na Horní náměstí, kde vytvořil kulturní a umělecké centrum, tradici která přetrvala až do konce 20. století.⁶ Promberger měl silné umělecké cítění a vydával také hudební literaturu, pořádal koncerty, vydával reprodukce uměleckých obrazů a umělecké pohlednice. Soustředil kolem sebe uměleckou elitu tehdejší Moravy. Zaměřoval se také na regionální kulturu, podporoval tvorbu hanáckých autorů, přizval je jako spolupracovníky svých kalendářů, vydával jejich knihy (O.Bystřina, O.Přikryl, M.Gardavská, V.Pittnerová, J.Vyhlídal, Č.Kramoliš ad.). Podporoval, sponzoroval mladé nadějně výtvarníky (A.Kašpar).

Na počátku Prombergovy ediční činnosti je zajímavé, že vydával poměrně značný podíl církevní literatury. Mezi církevními kruhy totiž rozpoznal kus českého zázemí, stejně jako v okolí Olomouce, na českém venkově, který svými kalendáři vzdělával a kultivoval. Dalšími spolupracovníky tohoto nakladatelství se stali středoškolští profesori, a to jak ze Slovanského gymnázia, tak i z dalších středních škol. Nejvýraznějším Prombergovým spolupracovníkem – autorem byl bezesporu František Polívka, autor přírodovědných učebnic a školských příruček. Prombergova ediční činnost byla rozsáhlá a pestrá. Vedle krásné literatury vydával odborné a vědecké knihy, slovníky, náboženskou literaturu, hudebniny, umělecká díla a umělecké reprodukce, krásné knihy pro děti a mládež, umělecké pohlednice, které se později staly zdrojem cenných informací pro národopisné badatele. Romuald Promberger byla člověkem velmi společenským, spolupracoval snad se všemi kulturními institucemi v Olomouci, měl dobré kontakty na pražské kulturní kruhy i na zahraničí. Stal se osobností evropského formátu.

Po smrti R. Prombergra st. pokračovali úspěšně v jeho díle jeho dva synové, Romuald ml. a Miroslav. Na sklonku 30. let projevili mj. kus občanské statečnosti, když bezprostředně po úmrtí Karla Čapka převzali do Olomouci z pražského Topičova salonu výstavu o K. Čapkovi, která se v předvečer druhé světové války stala manifestací proti fašismu. Prombergovo knihkupectví a nakladatelství přečkalo, i když ve značně zredukovaném stavu, druhou světovou válku. Po roce 1945 ale na něj byla národní správa, nakladatelská činnost zastavena a v roce 1951 celý podnik znárodněn. Objektivní zhodnocení činnosti a díla Prombergova rodu teprve čeká na svého autora. Když Romuald Promberger zemřel, byl nazván „Moravským Krameriem“. Jeho synové byli prohlášeni nepřáteli národa a vystěhováni za hranice města.

Činnost tohoto nakladatelství a knihkupectví může ale být i dnes vzorem kulturní a společenské práce, ediční program nedostižným příkladem i pro moderní vydavatele a nakladatele.

Poznámky:

- 1) V roce 1931 vyšel sborník Romualdu Prombergovi k pětasedmdesátinám. Uspořádal ho B.Vybíral. Poměrně rozsáhlé heslo je ve třetím díle Lexikonu české literatury. Nová Vlastivěda moravská R. Prombergra ale naprosto ignoruje.
- 2) Narozen 8.2.1856, zemřel 1932.
- 3) Našinec, r. 1884,č.126, s.2.
- 4) SOkA v Olomouci, Pozůstalost rodiny Prombergovy, kart.1, sl II.
- 5) Tamtéž.
- 6) Přestože byly v Olomouci tendence Prombergovu činnost vymazat z paměti města, až do 90. let 20. století existovala na místě Prombergova knihkupectví prodejna knih a Olomoučané jí neřekli jinak než „U Prombergra“. Teprve počátkem 90. let zde vznikla banka.

PROGRAM SEMINÁŘE KNIHA V 21. STOLETÍ

OPAVA, 16.-17. února 2005

TÉMA: Knihy a knihovny v estetické a etické výchově

16. února 2005

9.00-9.30 hod. prezence

9.30 hod. zahájení konference

9.45-11.00 úvodní referáty:

Doc. PhDr. Jiří Urbanec, CSc.: Nové pohledy literární vědy na knihu jako takovou

Doc. PhDr. Juraj Rusnák, CSc.: Kniha a elektronické média v informačnej spoločnosti

Mgr. Michal Lorenz: Informace jako etická hodnota

PhDr. Juraj Briškár, PhD.: Poetika zmyslového vnímania – obraz knihy a čítania v stredovekom texte

11.00-11.20 hod. přestávka

11.20-13.00 pokračování odpoledního jednání

Ing. Lea Prchalová: Estetika budoucího sídla Moravskoslezské krajské vědecké knihovny v Ostravě

Mgr. Zuzana Bornová: Divadelní memoáry z pohledu knihovníka

Mgr. Barbora Koneszová: Regionální knihovna Karviná – etika a estetika

Mgr. Helena Legowicz: Středisko polské literatury Regionální knihovny Karviná a jeho aktivity propagující estetickou a etickou výchovu

Mgr. Brigita Exelová: Knihovna, její měnící se role v současném informačním prostředí – hybridní knihovna

Mgr. Igor Zmeták: Historické knižnice v postmodernej kultúre

13.00-14.00 hod. přestávka na oběd

14.00-16.00 odpolední jednání

Jana Krejčová: Etika a estetika současné typografie

prof. dr. Brigita Šimonová, CSc.: Etické impulsy v literárnom texte

PhDr. Anton Lauček: O etike politiky v rozprávkevej knihe D. Pastirčiaka Čintet alebo more na konci sveta

Doc. PhDr. Jaroslav Bakala, CSc.: Étos 21. století – dědictví raného humanismu?

Mgr. Libor Martinek, PhD.: K edičnickým činnostem polské národnostní menšiny českého Těšínska

16.00-16.30 hod. diskuse

KLUB KNIHOVNÍKŮ CASANOVA

17. února 2005

8.30-10.00 pokračování jednání konference

PhDr. Aleš Hrazdil: Práce s uživateli ve studovně elektronických zdrojů

PhDr. Milan Sobotík: Odraz změn ICT v etické oblasti

PhDr. Eva Křivá: Výchova uměním a veřejné knihovny v proměnách času

10.00-10.20 hod. přestávka

10.20-12.00 pokračování jednání konference

PaedDr. Lenka Müllerová: Nad formativními záměry školních literárních textů

Prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc.: Umelecký text v role objektu estetickej a subjektu etickej výchovy a poznania

Ludmila Hrdinaková: Literatura a dieťa 21. storočia (rozprávka pre moderné deti)

Bc. Petr Ducháček: Počátky informační etiky jako vědního oboru u nás

Doc. PhDr. Milada Písková, CSc.: Etický odkaz nakladatelství Romualda Prombergra

12.00-13.00 hod. diskuse

13.00 vyhlášení tématu konference na rok 2006, závěr konference

Téma na rok 2006 – Percepce textů, výchova čtenáře – ano, či ne.

KNIHA V 21. STOLETÍ

Redaktorka: doc. PhDr. Milada Písková, CSc.
Spolupráce na redakci: Mgr. Libuše Foberová
Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav bohemistiky a knihovnictví
Rok vydání: 2006

